

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 7

Хмельницький
2016

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Протокол №2 від 11.03.2016 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор;
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор.

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова).

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України;

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член Національної спілки краєзнавців України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник**
/ [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова),
Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – 222 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

НАШІ ЮВІЛЯРИ

БАЖЕНОВ ЛЕВ ВАСИЛЬОВИЧ

*Григоренко Л.О., Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

ЛЕВ БАЖЕНОВ – ВИДАТНА ПОСТАТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

В статті аналізується життєвий і науковий шлях доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, видатного сучасного українського історика Л.В. Баженова. Акцентовується увага на його дослідженнях стосовно історико-краєзнавчої тематики.

Ключові слова: Лев Васильович Баженов, Поділля, історичне краєзнавство, інститут, університет, наукова школа, доктор наук, професор.

Лев Васильович Баженов, який 1 січня 2016 р. відсвяткував своє 70-ліття, зайняв особливо почесне місце серед славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом внесли неоцінний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві. Він став автором багатьох монографічних узагальнень, підручників, посібників, доктором історичних наук, заслуженим працівником освіти України, відмінником освіти України, вченим з світовим іменем, педагогом-новатором, гуманістом, громадсько-культурним діячем, людиною з енциклопедичним характером знань, видатним представником наукової еліти нашої держави, професором Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Його ім'я добре відоме науковій спільноті не лише в нашій країні, а й за кордоном: у Канаді, Німеччині, Польщі, Словаччині, Чехії, США, Росії, Японії.

Майбутній професор Л.В. Баженов народився 1 січня 1946 р. в місті Старокостянтиніві Хмельницької області. Витоки його таланту слід шукати в життєдіяльності – невтомній фізичній і духовній праці багатьох поколінь роду Баженових, коріння якого прослідковується у XVIII ст. Кожен з представників цього родового дерева, чи то священик, учитель, а чи науковець, дбав про інтелектуальний ріст, моральну чистоту, довершеність професійного інструментарію, передавав свій життєвий набуток зримо – своїми настановами, життєвими уроками й незримо – генетикою, що трансформується таїною природних процесів, наступникам. У житті й діяльності батьків Василя Миколайовича і Тамари Костянтинівни ці кращі риси вже пробилися вагомими результатами. Мати пов'язала свою професійну діяльність з Гіппократовим кодексом, а батько присвятив життя

освіті й літературі. В обох галузях Василь Миколайович піднявся до вершин майстерності, з яких його талант педагога і митця заіскрився раніш небаченими в родині гранями. Він залишив по собі більше десятка книг, добірок оповідань, сотні опублікованих окремих творів, добру пам'ять Учителя і найвище втілення своїх кращих якостей в особі сина. Лев Васильович побачив чимало шкіл і вчителів на своєму віку. З нього міг би вийти високий посадовець в системі споживчої кооперації (це проявлялося вже в роботі рядового продавця госпмагазину, авторитет якого зростав дуже швидко), але вічний поклик поколінь, що служили в гуманітарній царині, кликав його в родинну колію, туди, де талант Баженова-молодшого міг зреалізуватися найповніше.

Студентом Кам'янець-Подільського педінституту Лев Васильович став у 1964 р. в момент, коли історичний факультет вичленився в окремий підрозділ. Талановитий студент завжди знаходив підтримку викладачів. Помітив і підтримав потяг юнака до науки і доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Л.А. Коваленко. Студентська наука інституту давно чекала на дієвого лідера. Ректорат педінституту зупинив свій вибір на другокурснику Л.В. Баженову і не помилився. Ставши головою студентського наукового товариства інституту, Лев Васильович підняв його роботу на якісно новий рівень. Кожну перерву між заняттями він використовував для спілкування з керівниками студентських наукових підрозділів різних факультетів, бігав з аудиторії в аудиторію, ділився планами, вислуховував пропозиції, ставив до відома, переконував, застерігав від формалізму і показухи. І вже через кілька місяців колектив навчального закладу зрозумів, що молода генерація науковців все відчутніше заявляє про себе. З ініціативи Л.В. Баженова, яку підтримав ректор інституту Іван Степанович Зеленюк, стали щорічно видаватися програми студентських наукових конференцій, товариство запрацювало ритмічно і згідно розроблених планів, регулярними стали відрядження на наукові форуми в інші республіки СРСР, зав'язувалося творче співробітництво. Сам Лев Васильович вивчав досвід наукової роботи Київського університету імені Т.Г. Шевченка, налагоджував ділові зв'язки з архівними установами, бібліотеками країни. Тоді непогано працював так званий міжбібліотечний абонемент, коли практично будь-яку книгу, якої не було у місцевій бібліотеці, можна було отримати по заявці з іншої книгозбірні. Творче студентство в повну силу користувалося такою можливістю. І нерідко в кабінет до завідувача бібліотеки Й.І.Токаря стояла черга за літературою, яка надійшла із столичного чи якогось іншого центру. Це суттєво підвищило якість студентських наукових досліджень. Робота історичних гуртків, якими опікувались такі досвідчені педагоги-історики як Іван Федорович Слизький, Петро Федорович Щербина, Леонід Антонович Коваленко перетворилась

у живий пошуковий процес. На засіданнях точились дискусії, йшов пошук істини. Це і не дивно. Адже доповідачі виголошували результати свого вивчення не якихось заялжених тем, а оперували свіжими архівними матеріалами, аргументовано відстоювали свою точку зору, а це завжди ви-кликало у присутніх непідробний інтерес. Тра-диційними стали конкурси на кращу студентську роботу.

Ініціативний студент Л.В. Баженов започаткував нову форму популяризації наукових досліджень. Газета «Радянський студент» з цією метою ледь не у кожному номері виділяла місце для публікацій гуртківців. Друкувались як різноманітні інформації про роботу товариства, так і ґрунтовні повноцінні дослідження. Окремі з них займали цілі газетні сторінки і виходили у кількох номерах поспіль. Такою, наприклад, була історія заводу «Мотор», написана В.Іванюком, та й інші статті. Від цього багатотиражка ВНЗ стала більш цікавішою, її виходу чекали з нетерпінням, уважно читали. Чимало зусиль Лев Васильович докладав для поліпшення діяльності комсомольської організації. Будучи постійним членом комітету комсомолу інституту, він займався організацією міжфакультетських КВН-ів. Тодішні КВН-и – це щось надзвичайне. До них задовго і ретельно готувались, стежили за можливими виитоками інформації до команди, з якою доведеться змагатись, тому намагались все оточити таємничістю. А вже коли наступав час змагань, то актовий зал і підходи до нього буквально вирували. До входу не можна було пробитись, всі місця задовго до початку були зайняті. Кожне дійство на сцені супроводжувалося бурхливою реакцією. І коли наступав час журі підводити підсумки, воно довго зважувало всі «за» і «проти», щоб не допустити якогось промаху, недооцінки чи переоцінки. Зал несправедливості не прощав і це всі добре знали.

Однак при всьому цьому Л.В. Баженов ніколи не забував, що він ще й студент-історик. Любов до історії, історичних документів у нього була якоюсь незвичайною, прямо фанатичною. Він використовував будь-яку нагоду, зайву вільну хвилину, щоб попрацювати у Хмельницькому обласному державному архіві, який знаходився тоді у Старому місті по вулиці Рози Люксембург. Зокрема, під час написання історії м. Меджибожа він натрапив в місцевому облдержархіві на документи й матеріали, що висвітлювали події Польського повстання 1831 року на Поділлі. Так виникла тема дипломної роботи «Польське повстання 1830-31 рр. на Поділлі». З цього приводу нині Лев Васильович розповідає: «Саме завдяки професору Л.А. Коваленку вперше в педагогічних вузах України на нашому факультеті було введено в практику написання студентами дипломних робіт. З яким ентузіазмом тоді відгукнулися ми, студенти, які першими в нашому інституті стали виконувати такі роботи і в 1968 р. успішно їх захистили. Ми, дипломники, буквально «пропадали» в місцевому облдержархіві, а

під час літніх канікул – в бібліотеках і архівах Києва, Москви. Дипломні роботи за своїм обсягом мали понад 200 друкованих сторінок й перевищували «габарити» сучасних кандидатських. За якістю виконання вони були досить серйозними і для багатьох згодом стали підґрунтям для написання кандидатських дисертацій» [1, с.29]. Треба сказати, що чимало з його однокурсників регулярно навідувалися до цього архівного сховища, але з Л.В. Баженовим у цьому плані ніхто не міг змагатися. Іде, наприклад, екзаменаційна сесія, всі зайняті підготовкою до іспитів, але Лев Баженов сидить в архіві, листає документи, робить нотатки, вибирає необхідну інформацію, яка проливає світло на події, що мали місце на території краю у 30-х роках ХІХ ст. Коли викладач історії стародавнього світу Микола Федорович Александра у таку гарячу для студента жнивну пору застав його в читальному залі архіву, то був дуже вражений і, як згадує однокурсник Л.В. Баженова, нині доцент-археолог А.Ф. Гуцал, на одній із лекцій він сказав: «Якщо є такі унікальні люди, що в час екзаменів не полишають архіву, то це наші майбутні кандидати і доктори наук» [2, с.27]. Ці слова Миколи Федоровича виявилися пророчими.

На початку четвертого курсу Л.В. Баженов вже мав серйозні напрацювання по темі свого дослідження «Польське повстання 1830-1831 рр. на Поділлі» і опублікував статтю в матеріалах ІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції у 1968 р. [3, с.13-15]. Його запросили взяти участь у роботі ІV Міжнародної конференції істориків-славістів СРСР у Мінську, куди з'їхались кращі представники історичної науки багатьох країн. Поява ще мало кому відомого студента із Кам'янця-Подільського викликала здивування. Але після його виступу, в якому він зумів переконливо викласти своє бачення окресленої проблеми, такі здивування зникли. Аудиторія побачила зрілого вченого, який, незважаючи на свою молодість, продемонстрував вміння глибоко, професійно оцінювати історичні події, явища і факти. Мінська конференція для Лева Васильовича стала знаковою. Його визнали, він завів знайомства із відомими вченими, з якими підтримував стосунки упродовж довгих років. Серед них професор Московського університету І.О. Воронков, на кафедрі якого у 1971 р. Л.В.Баженов проходив стажування, наукові співробітники Інституту слов'янознавства і балканістики Л.А.Обушенкова і В.А.Дяков, з якими зав'язалася міцна співпраця та чимало інших. Доповідь кам'янецького історика не залишилась непоміченою засобами масової інформації. Про неї писали такі популярні видання, як «Учительська газета» [4, с.3], «Радянська освіта» [5, с.3], «Радянський студент» [6, с.2]. Можна без перебільшення сказати, що це було визнання Л.В. Баженова науковим світом як перспективного історика.

Як голова СНТ Лев Васильович входив до складу вченої ради інституту. Неодноразово йому доводилося виступати, причому в досить гострій

формі. Так, у травні 1968 р., висловлюючись про роботу факультету громадських професій, він зазначав, що «студенти – слухачі факультету надіються на легкі справи, на те, що навчання на факультеті принесе негайні й вагомні наслідки. Але навчання тут потребує зусиль, праці, а це лякає студентів, вони не справляються з перевантаженнями» [7, арк.58].

Один рік Л.В. Баженов учителював на Волині. Це був рік школи практичної педагогіки, посилення інтересу до наукових занять. У вересні 1969 р. повернувся до рідного історичного факультету асистентом кафедри всесвітньої історії до того ж професора Леоніда Антоновича Коваленка. 1972 р. був обраний старшим викладачем, а після успішного захисту кандидатської дисертації в 1974 р. з напрацьованої проблеми польсько-російського протистояння на Поділлі в 30-і роки XIX ст. отримав науковий ступінь кандидата історичних наук і посаду доцента. З 1975 по 1993 рр. – 18 років – адміністрував у ролі декана історичного факультету й попри цей великий клопіт не знизив наукової активності. Навпаки – коло його наукових інтересів розширювалося. Окрім регіоналістики, увагу привернули проблеми краєзнавчої історіографії, славістики. Резонансною подією став вихід 1993 р. його бібліографічного довідника про дослідників Поділля, який супроводжувався глибоким історіографічним аналізом краєзнавчих процесів у регіоні з літописних часів до початку третьої української незалежності [8]. Саме тоді стало зрозумілим, що докторант Л.В. Баженов трирічний термін перебування в Інституті історії України НАНУ – центрі української історичної науки – вивершив серйозним результатом. 1995 р. побачила світ головна його монографія про історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. [9], а 1996 р. відбувся успішний захист докторської дисертації «Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.)».

Надзвичайно важливим напрямком наукової діяльності Л.В. Баженова стала українська славістика, зокрема полоністика. Окрім зазначених, з'явилась низка інших і не менш важливих досліджень про зв'язок польського національно-визвольного руху з діяльністю декабристів, проблемні питання українсько-польського історичного діалогу, взаємини українського і польського населення на Поділлі і Волині. Він брав участь у важливих міжнародних славістичних форумах у Москві, Мінську, Харкові, Ужгороді, Львові, Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, Житомирі.

Значною заслугою Л.В. Баженова стали становлення і розбудова на теренах Поділля географічного краєзнавства. Обіймаючи на громадських засадах посаду голови Кам'янець-Подільського обласного відділу Українського географічного товариства з 1980 по 1997 рр., Лев Васильович зініціював проведення низки наукових конференцій, зокрема: «Проблеми

історичної географії Поділля» (1982), «Проблеми етнографії Поділля» (1986), «Проблеми економічної географії Поділля» (1987), «Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині» (2002). Вказані форуми знаменували розгортання на Поділлі масового географічного краєзнавчого руху, позитивно позначилися на розвитку географічної освіти й поширенні в регіоні географічних, природничих знань. Завдяки організованій та проведеній ним у 1993 році конференції «Подільський державний природний парк: доцільність і проблеми створення» в Середньому Подністров'ї 1996 року було створено природний парк «Подільські Товтри» з центром у Кам'янці-Подільському.

Науковий авторитет Л.В. Баженова активно зростає. Професора Л.В. Баженова можна завжди бачити в президіях поважних наукових форумів, його з інтересом слухають учасники всеукраїнських історико-краєзнавчих конференцій, що проходять під егідою Національної спілки краєзнавців України. Він проводить пленарні й секційні засідання, вносить виважені пропозиції, які знаходять підтримку наукових та владних структур. Неодноразово виступав Лев Васильович на з'їздах і пленумах Національної спілки краєзнавців України як делегат від Хмельниччини. Він очолює Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, що 1995 р. був створений при Кам'янець-Подільському педінституті. Визнанням досягнень вченого стало призначення його 2000 р. членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з історії України при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича. Лев Васильович завжди ретельно готується до рецензування дисертацій, виступів під час захисту офіційним опонентом. Леву Васильовичу притаманний глибокий аналіз усієї дисертаційної праці, обґрунтування позитивних досягнень, водночас, він аргументовано відзначає прогалини дослідження. Робить це тактовно, у доброзичливій спокійній формі, одним словом, по-інтелігентному. Свідченням організаторського хисту та наукового авторитету професора є створення в 2009 р. і успішна робота з того часу спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка (голова – Лев Баженов до 2014 р.). В науковому світі бути головою подібної інституції означає користуватися незаперечною повагою серед колег-науковців. Це – найвище визнання не лише професійних, але й людських якостей особистості науковця.

Рішенням пленуму звітно-виборчої конференції Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) у 2008 р. професора Л.В. Баженова одноголосно було обрано головою обласного осередку спілки. Згодом, голова НСКУ, Герой України, академік П.Т. Тронько визнав саме Хмельницький осередок одним з найкращих в

Україні. Зокрема, з ініціативи Лева Васильовича в Кам'янці-Подільському розпочато видавництво науково-краєзнавчого збірника «Краєзнавець Хмельниччини», присвяченого проблемам розвитку краєзнавчого руху на території Поділля та Волині, різним аспектам історії та культури названих регіонів. До сформованої доктором історичних наук, професором Л.В. Баженовим наукової школи «Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України» мають пряме відношення десятки вчених-істориків України, він автор понад 400 друкованих праць, у тому числі книг і монографій [10].

Заслуги Лева Васильовича в царині вищої історичної освіти, науки та історичного краєзнавства поціновані присвоєнням почесного звання заслуженого працівника освіти України, нагородженням нагрудним знаком «Відмінник освіти України», низкою іменних премій, обранням академіком Української академії історичних наук і членом-кореспондентом Міжнародної слов'янської академії наук. В сімейному архіві Баженових зберігаються більше сотні різноманітних Почесних грамот, подяк, дипломів, сертифікатів від центральних і місцевих органів влади, міністерств, громадських організацій [11].

Доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Лев Васильович не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і професор Л.В. Баженов сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молодого Української держави.

Наукова, педагогічна, громадська і організаторська діяльність професора Л.В. Баженова органічно поєднується з духовним багатством його душі. Вірним і надійним супутником є дружина Стефанія Едуардівна Баженова – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка [13; 14; 15]. Ось вже кілька десятиліть вони живуть у повній гармонії, в мирі і злагоді. З плином літ, в бурхливому житейському морі, за сутою сует вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. "Я вдячний своїй коханій Стефі за щастя, яке вона дарує мені", – зазначає Лев Васильович. Лева Васильовича поєднує з дружиною духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям.

Добрими і ширими людьми виростило подружжя Баженових своїх дітей. Син Олександр Львович і дочка Валентина Львівна кандидати історичних наук. Кандидатом історичних наук є і зять Андрій. Син Олександр вже закінчив докторантуру, дочка Валентина незабаром також це здійснить. Як зазначає доктор історичних наук, професор Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича П.П. Брицький, це буде, мабуть, єдиний випадок в Україні, коли і батьки, і діти будуть докторами історичних наук [17, с.17]. Особливо радують подружжя Баженових онуки Саша, Максимко, Софійка, Андрійко та Аліса. Щасливої їм долі.

Доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов уособлює собою кращі риси педагога, вченого, державотворця, людини, якою може пишатися українська земля. Він робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти і науки. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став всесвітньовідомим вченим, авторитетним дослідником, активним громадським діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі.

Джерела та література:

1. Завальнюк О.М. Лев Васильович Баженов // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Т.1. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С.29.
2. Гуцал А. Студентський старт у велику науку // Завальнюк О.М., Прокочук В.С. Лідер наукової школи. До 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В. Баженова. - Кам'янець-Подільський, 2011. – С.27.
3. Баженов Л.В. З історії польського повстання 1830-1831 рр. на Поділлі // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С.13-15.
4. Гончаренко П. Где кончается периферия? // Учительская газета. – 1968. – 23 ноября. – С.3.
5. Вчені аплодують студентів // Радянська освіта. – 1968. – 20 березня. – С.3.
6. На всесоюзному форумі істориків-славистів. Виступ нашого студента Льва Баженова // Радянський студент (газета Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту імені В.П. Затонського). – 1968. – 15 лютого. – С.2.
7. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р. – 302. – Оп.10. – Спр. 187. – Арк.58.
8. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. - Кам'янець-Подільський. – 480 с.
9. Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України XIX – на початку XX століть. Становлення. Історіографія. Бібліографія. – Хмельницький, 1995. – 256 с.

10. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа). Біобібліографічний покажчик. Серія: Наукові школи університету. Випуск 12. - Кам'янець-Подільський, 2011. – 204 с.
11. З родинного архіву професора Л.В. Баженова.
12. Вєрвєс Ю. Карл Лінней. Король систематики // Україна молоді.-2007.-7 червня. – С.2.
13. Прокопчук В.С. С.Е. Баженова – єдина на Хмельниччині жінка – доктор історичних наук // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький, 2012. – С. 237.
14. Стефанія Едуардівна Баженова // Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа). Біобібліографічний покажчик. Серія: Наукові школи університету. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.24-31.
15. Баженова С.Е. Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників «української школи» в польській літературі 1820–1890-х років. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Чернівці, 2010. – С.25-30.
16. Григоренко О.П. Доктор історичних наук, професор С.Е. Баженова – сучасний український історик // Краєзнавець Хмельниччини. Науково-краєзнавчий збірник. Випуск 4. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 142.
17. Брицький П. Лев Васильович Баженов – активний організатор краєзнавчої роботи з дослідження Поділля // Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. Лідер наукової школи. До 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В. Баженова. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.17.

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою та відзнакою
«Кращий краєзнавець Хмельниччини»

**Баженова
Лева Васильовича,**

патріарха сучасного поділлєзнавства, доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голову Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівника Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України за видатні заслуги у становленні та розвитку краєзнавчого руху на теренах краю і з нагоди 70-річчя від дня народження.

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління
міської організації
краєзнавців

Ю. Блажевич

01 січня 2016 року
м.Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ПРОСВІТНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА ПОДІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ „СЕЛО” (листопад-грудень 1918 року)

У статті розглядається державотворча та культурно-освітня праця товариств „Просвіта” на Поділлі, представлена у матеріалах та інформаційних повідомленнях газети губернського земства „Село”, за умов утвердження в краї інститутів Директорії УНР.

Ключові слова: Подільське губернське земство, газета „Село”, часопис, товариства „Просвіта”, осередок, культурно-освітня праця.

Одним із найдраматичніших періодів Української революції 1917 – 1920 рр. виступала доба Директорії УНР. Вона позначена багатьма проявами державотворчих процесів, в яких брали участь державні, самоврядні, громадські, культурно-освітні інституції та організації. З-поміж останніх варто виокремити товариства „Просвіта”, які доклали чимало зусиль для становлення Української державності, активно працюючи в духовно-просвітницькій сфері, реалізуючи низку гуманітарних проєктів шляхом заснування навчальних закладів різних типів, відкриттям бібліотек, організацією видавничої справи, влаштуванням театральних, лекційних та виставкових заходів тощо.

У пропонованій статті автор ставить за мету проаналізувати діяльність товариств „Просвіта” через призму повідомлень газети Подільської губернської народної управи „Село”, позаяк у такому контексті дана проблематика сформульована ще не була і відповідно предметом окремого розгляду не виступала.

На відміну від однойменного журналу, який також видавала Подільська губернська народна управа, і якому присвячено десятки статей [1; 2; 3] з аналізом різних аспектів розміщених на його сторінках матеріалів, газета менш відома не лише широкому читачьому загалу, але й фаховим спеціалістам. Причиною тому слугує передусім той факт, що видання виходило досить короткий час. Перший номер часопису побачив світ 22 листопада 1918 р., а останній – 14 грудня цього ж року. За менш ніж місяць, усього вийшло 19 випусків газети. Перших 14 чисел з’являлося з поміткою „Екстрений випуск”. Редагував часопис редакційний комітет.

Загальна умотивованість, яка спонукала Подільську губернську народну управу приступити до видання газети „Село”, була у досить чіткий спосіб сформульована самою редакцією у зверненні „До наших читачів”. У ньому, зокрема, зазначалося: „Бажаючи, щоб ті події, які зараз творяться на Україні, ставали б відомими нашим селянам, як найскорше, ми примушені на деякий час припинити видання журналу „Село”, тимчасово замінивши його виданням щоденних екстрених випусків під таким самим заголовком, які й будемо розсилати всім своїм передплатникам і тим інституціям, яким висилалось „Село”.

Ці випуски будемо випускати щодня, окрім понеділків і днів після свят.

Ласкаво прохаємо всіх своїх читачів, перечитавши, не затримувати у себе №№ „Села”, а передавати їх на другі руки.

Ми зараз переживаємо такий час, що всі повинні бути ознайомлені з тим, що зараз робиться на Україні і в світі, як найскоріше і з певних джерел” [4].

3-поміж заявлених у газеті рубрик, вагоме місце посідало висвітлення важливих сегментів діяльності товариств „Просвіта” на Поділлі, які зі зміною політичного режиму отримали значно кращі можливості для реалізації своїх статутних завдань. Більше того, в силу політико-ідеологічних чинників, що узасаднювали інститути нової влади, самі просвітні організації безпосередньо були включені в процес формування місцевих представництв центральних урядових структур. Про це засвідчує опублікований на сторінках газети наказ губернського комісара Г. Степури, адресований усім повітовим містам, Національному Союзу та товариствам „Просвіта”: „Пропоную негайно порозуміться з українськими організаціями і срочно представити мені на затвердження кандидатів на посади повітових комісарів, помішників і також начальників та помішників державної городської повітової варті. Кандидати не нижче середньої освіти, досвідчені в справах українці” [5].

Цей документ був не єдиним, що відносився до розпорядчих приписів посадових осіб органів державної влади, в яких йшлося про проблематику, дотичну до діяльності культурно-освітніх організацій. 7 грудня 1918 р. заступник Подільського губернського комісара М. Река розпорядився передати Жванецькому товариству „Просвіта” декорації для театральних вистав, що зберігалися при колишньому губернаторському будинкові. Завізований документ цілковито вичерпував розв’язання питання, пов’язане із проханням просвітницької структури від 25 листопада 1918 р. Згідно наказу передачі підлягали декораційні стінки, дощата площадка, два круглі підмостки та завіса [6].

Висвітлюючи різні аспекти діяльності товариств „Просвіта”, редакція газети „Село” однаково уважно ставилася до повідомлень, які надходили

з міст, містечок та сіл Подільського краю. Так, у дописі С. Зазулинського з Могилів-Подільського йшлося про влаштування концерту в міському театрі співочим гуртком при місцевій „Просвіті”. Його ініціатори ставили перед собою амбітне завдання у найближчій перспективі перетворити аматорський гурт людей у Національний хор. Організаторам заходу у змістовному наповненні номерів суттєво допомогли місцеві виконавці. Автор повідомлення наразі зазначив, що у Могилів-Подільському функціонує й „російська оперетка”, але за увесь час діяльності вона подібного успіху не мала. Після концерту мистецький гурток виконав п’єсу „На першій гулі”, яку відвідувачі дивилися також із великим зацікавленням. Завершуючи повідомлення, С. Зазулинський оптимістично відзначив той факт, що концерт виявив велику потребу в задоволенні культурно-національного почуття місцевого громадянства і праця „Просвіти” на цій ниві слугуватиме запорукою подальшій реалізації наявних прагнень [7].

11 грудня 1918 р. часопис подав інформаційні повідомлення із життя та діяльності Кам’янець-Подільського товариства „Просвіта”. Перше з них відносилось до становища Народного дому, в якому власне містилася організація. Ще на початку листопада, спостерігаючи безпорадне становище полонених, які верталися із німецького та австрійського полону, „Просвіта” відвела для них один зал, де вони могли відпочити. Однак в останні дні панування гетьманської влади у місті в товариства відібрали ключі від будинку, що унеможливило будь-який догляд за ним. Як наслідок, за дуже короткий час будівля катастрофічно занепала, набувши жахливого вигляду. Зі зміною влади „Просвіта” знову отримала доступ до Народного дому, де відразу зайнялася прибиранням та проведенням необхідної дезінфекції.

В іншому матеріалі йшлося про стан українізації в місцевих середніх школах. Будучи занепокоєною тим, що не в усіх навчальних закладах викладалися дисципліни цієї галузі гуманітарного знання, Рада товариства „Просвіта” звернулася до усіх директорів середніх шкіл міста з проханням подати відомості, які українознавчі дисципліни читалися в навчальних закладах, а в разі відсутності таких викладів вказати через які причини [8].

Чимало цікавої інформації, в яких висвітлювалось просвітянське життя, надходило з Подільських містечок. Зокрема, просвітянин Фурман повідомляв про влаштування в Ямполі великого національного свята з нагоди відкриття у Кам’янці-Подільському українського державного університету. Вранці 22 жовтня 1918 р. о 9 годині всі Ямпільські школи та учительська семінарія зібрались в церкву на молебень. Після його закінчення присутні перейшли до зали громадського зібрання, де місцевим хором були проспівані „Ще не вмерла Україна”, „Як умру”, „Ой, морозе, морозеньку”, „Боже великий єдиний” та ін. По тому з гарною промовою виступила місцева активістка Очинська, яка розповіла про роль вищої школи для май-

бутного розвитку української молоді. Далі діти читали вірші І. Франка, В. Самійленка, М. Старицького [9].

Урочисті святкування відбулися і в містечку Гайсин на Поділлі. 22 жовтня 1918 р. усі державні та деякі приватні інституції вивісили національні прапори. У школах і гімназіях навчання не проводилося. Зранку учні зібралися в місцевій церкві, де був відправлений молебень. А вечором у приміщенні хлоп'ячої гімназії товариство „Просвіта” влаштувало літературний та вокально-музичний концерт. Відкрив його Гайсинський хор під керівництвом В. Козловського, який проспівав „Ще не вмерла Україна”. Після цього директор гімназії Левицький виступив з промовою про роль і значення університету для жителів краю. Далі діти декламували вірші українських поетів, а хор, який виступав у національному вбранні, виконував національні композиції. Прибуток від цієї акції вирішили спрямувати на підтримку незаможних студентів та гімназистів [10].

Знакова подія вплинула на подальшу реалізацію культурно-освітніх проектів у містечку. За декілька днів про це також повідомив часопис. При Гайсинській чоловічій гімназії утворився окремий просвітній гурток, котрий поставив своїм завданням суттєво підняти національну свідомість місцевого громадянства. Керівником гуртка обрали директора гімназії, а його члени записалися в одну із чотирьох секцій: літературно-наукову, аматорсько-артистичну, співочу й музичну. Уся діяльність нової структури регламентувалася підготовленим статутом [11].

Із Кам'янець-Подільським державним українським університетом пов'язаний ще один матеріал, опублікований у десятому числі газети. Він надійшов із містечка Ладижин. З відкриттям вищого навчального закладу на Поділлі двоє учителів місцевих вищих початкових шкіл, які виступали ініціаторами створення місцевої „Просвіти”, поїхали до губерньського центру на навчання. Їх проводжала уся школа, учні влаштували концерт, під час якого виконували національні пісні [12].

Слід віддати належне редакції „Села”, оскільки вона вмішувала не лише позитивні повідомлення з культурно-громадського життя краю, а й зосереджувала увагу на серйозних проблемних моментах у просвітницькій діяльності. Як приклад такого матеріалу, можна навести допис невідомого автора з містечка Джурин Ямпільського повіту. „Майже в кожному числі „Села” пишуть про діяльність „Просвіт”, культурно-просвітніх гуртків і про гарне відношення до них селян.

Читаючи такі дописи, радієш, що селяне беруться за власну освіту, – але, коли подивишся на життя селян свого села, то враз гарне вражіння змінється на невимовно тяжке.

Приходиться що до наших селян прийти до деяких інших висновків.

Містечко наше не мале і навіть поділяється на дві парафії, а шкіл – тільки одна. Більшість дітей лишається поза школою.

Дорослі теж не цікавляться освітою. Ні „Просвіти”, ні читальні немає.

Є в нашій селі ощадно-позичкове т-во, котре провадить великі операції і має значні прибутки. Частину їх можна б було повернути на читальню, або щось таке друге. На жаль, селяне, які керують всіми справами т-ва книжкою не цікавляться.

Інтелігенції в нас мало, та й вона, сказати по правді, не дуже щиро ставиться до народньої освіти” [13].

Значну газетну площу редакція „Села” відводила висвітленню різних аспектів діяльності сільських „Просвіт”. У номері від 3 грудня 1918 р. повідомлялося про заснування товариства в с. Слобода Стрижавська Вінницького повіту. На загальних зборах були присутніми багато селян та молоді. Головою місцевої „Просвіти” обрали псаломщика Б. Безпальчука, а секретарем – Н. Мельника. У короткий термін товариство підготувало постановку двох вистав: „Кум мірошник” та „На перші гулі”. Після вистави грав просвітянський оркестр під керівництвом Паламарчука. За влаштовані вистави „Просвіта” отримала 50 карбованців чистого прибутку [14].

У цьому ж числі газети за авторством П. Костика повідомлялося про святкування в с. Степашки Гайсинського повіту урочистого відкриття Кам’янець-Подільського державного українського університету. З цієї нагоди у церкві був відправлений молебень, перед початком якого пан-отець виголосив промову про значення вищої школи для розвитку краю [15].

Завдяки наполегливій діяльності та старанням П. Г. Кокорузи товариство „Просвіта” також було засноване в с. Глібів Ушицького повіту. На це місцевим видавничим гуртком було спрямовано біля тисячі карбованців. Частину коштів витратили на придбання різних книг, які стали основою місцевої бібліотеки. Крім того, було здійснено підписку на окремі журнали та часописи. На зустріч товариству пішло правління Глібівського споживчого товариства, яке дозволило „Просвіті” розміститися у відведеній кімнаті, обладнаній світлом та теплом [16].

Про проблемні моменти в діяльності місцевої „Просвіти” повідомляв С. Русак із с. Маркуші Літинського повіту. Із невеличкої замітки ми дізнаємося, що за керування товариством З. Степанюка справа просувалася добре. Було сформовано бібліотеку, фонд якої становив понад 500 книжок, надходили газети. Однак після його виїзду із села та приходом до керівництва байдужих людей просвітянська справа занепала, що яскраво проявилось у значному зменшенні книг у бібліотеці, відсутності нових постановок вистав. Навіть портрет Т. Шевченка попав до комори. Як наслідок, констатував автор, „люди скрізь – темні, багато приходиться зустрічати перешкод” [17].

Неоднозначні процеси відбувалися і в с. Багринівці цього ж повіту. З одного боку, завдяки місцевим активістам у селі було засновано товариство „Просвіта”, якому присвоїли ім'я Б. Грінченка. Своїм першочерговим завданням воно визначило облаштувати вечірні курси для дорослих, відкрити бібліотеку та організувати театральну справу. Усе це разом мало сприяти селянам „вийти з темряви”. З іншого боку, місцева „Просвіта”, на жаль, була досить жорстко лімітована коштами, з великими труднощами їй вдалося розміститися в приміщенні школи. Причиною тому виступала та обставина, що місцева вчителька неприхильно ставилася до українства загалом та української мови і „Просвіти” зокрема. Однак це не зупинило активних селян до виконання намічених завдань [18].

Доволі складна ситуація з організації культурно-освітньої праці склалася в с. Петришани Ушицького повіту. Місцеве селянство було розділеним на дві групи – „шляхту” та „мужиків”. Перші, як правило, були католиками, а другі – православними. Коли останні зібрались поставити виставу, кошти від якої мали спрямувати на допомогу заснування „Просвіти”, сільський староста заборонив використовувати приміщення громадського магазину, де раніше уже робилися відповідні постановки. За великим наполяганням активістів староста пішов назустріч, змінивши своє ставлення до події, але з умовою, що це буде останнім виступом. Відтак будинок, з якого хотіли зробити народний дім, залишився порожнім, а селянство у своїй більшості продовжувало перебувати у темноті [19].

За досить короткий час свого існування редакція „Села” зуміла розмістити на своїх шпальтах низку цікавих матеріалів, авторами яких виступали відомі у краї просвітяни. Так, у дописі В. Плінського з Женишківської „Просвіти” Летичівського повіту ми дізнаємося про умови становлення та діяльності місцевого товариства. В часи його заснування життя бурлило, членами записувалися „і малі, і великі”, була відкрита читальня та книгозбірня. Працював драматичний гурток, проводив репетиції оркестр, влаштовувалися вистави. „Одним словом, – писав просвітянин, – кипіло життя, гарне, веселе, культурне життя. Навіть ті особи, яких трудно уже було збудити від довгої сплячки, прокидалися і приймалися до праці. „Просвіта” процвітала, люде співчували їй і освіта поступово росла і ширилась на другі далекі села. Радісно було на душі. З'являлась шалена завзятість і енергія до утворення великого огнища, яке-би далеко-далеко світило навкруги; напливали чередою думки і надії і роспирали груди” [20, с. 238].

Однак одного дня все раптово скінчилося. В. Плінський пов'язує це з приходом „чужих людей”, котрі вчинили „плач і стогін”, розбивши наразі великі надії. Йдеться про зміну політичної влади в державі та тими новаціями, що їх запровадила гетьманська адміністрація. Це видно з подальшого повідомлення автора. „Занепала діяльність „Просвіти”. Похі-

лились сумно голови діячів і опустились руки. Повіяв вітерець в другу сторону і наші „патріоти” і „щирі” українці відсахнулись від „Просвіти” і загомоніли по іншому. Отець-батюшка забув, що він член „Просвіти”, і почав щиро правити панихіди „по імператорском величестве Николае II”. Місцеві „інтелігенти” стали цуратись рідної мови і заговорили „перевертнем”. В установах почали глузувати з української мови і прикидатись „нипониманием хахлацкого языка”. Повітова Управа засипала українські школи паперами на російській мові, а учителям зроблено „внушение” вживати тільки російську мову. Українські надписи, штемпеля і вивіски замінились російськими. А „Просвіта”... Над „Просвітою” кружляють коршуни. „Просвіта” усім стала більмом на оці. Книгозбірни „Просвіти” „вибросить” із школи; читання і вистави „запретить”; видатних діячів „арестовать”, учителів школи, як співробітників „Просвіти” „перевести” в далекі села, а з учителів, призначаємих в Женишківську школу „взять обещание” не приймати участі в „Просвіті”, а саму „Просвіту” „закрити”. Коротко і ясно. І всі ці заходи вживає невеличка купка людей Повітової Управи” [20, с. 238].

Втім, В. Пліньський відчуває близьку зміну суспільно-політичних умов, й тому, очевидно, публічно та гучно формулює питання: „Бідна, обманута, ненька-Україна, коли ми позбудемся „катів-людоїдів”; коли врешті буде і у нас весна, коли і над нами засяє ясне сонечко правди і вільного життя. Коли твоїм синам дихнеться легче і буде дано перше почесне місце? Коли в душу „Просвіт” перестануть лізти з брудними ногами „малороси” і „востановители единой, неделимой? Коли?!” [20, с. 238–239].

З наведеними оцінками щодо можливостей роботи на ниві культурно-освітньої діяльності за доби Гетьманату перегукується матеріал Г. Шеремета. Відвідавши одне з подільських сіл, він також застав жакливу картину. „Дізнаюся, що „Просвіта” вже от чотири місяці, як закрилась, з знайомих дехто попав до в’язниці, дехто зовсім виїхав і перебуває в іншому безпечнішому місці. Решта ж сидить мовчки, заховавшись по хатах і не вигляне. Немає вже ні вечірок, ні зібрань. Тихо... І ця тиша, цей спокій огорнули всіх, обвіяли якимсь смутком” [21]. Це при тому, що ще нещодавно настрої був цілковито інакшим. Після революції 1917 р., коли він завітав у село, воно жило новим життям. „Там, де колись містився шинок, – пише Г. Шеремет, – а біля його завше юрба п’яних, огидних людей, була „Просвіта”. Там так само, як і перше, кожного дня перебувало багато людей, але то були вже нові – інші люди. Старих не пізнати було, так вони переродились. Тут в цій „Просвіті”, в цьому очагу селянської культури, провадився живий обмін думок, тут уряджались вечірні курси, читання. А на чолі всього стояла купка сільської інтелігенції. І любо було бачити цих людей, що віддалися всією душею, аби просвітити таємний затурканий

народ, вивести його на широкий шлях до кращого життя” [21].

Просвітянин зауважував, що тиша ця є дуже небезпечною. Тому він закликав небайдужих будити усіх живим словом, газетою, книгою. Уся інтелігенція, доля якої пов'язана із селом, мусить покласти всі свої сили на освіту селянства.

Низку матеріалів опублікував у газеті „Село” секретар Подільського товариства „Просвіта” В. Січинський [22, с. 145]. 4 грудня 1918 р. він розмістив статтю „Українська демократія і наші полонені”, в якій загострив увагу на важких умовах перебування українських вояків (поганий одяг, неситна їжа, різні захворювання), котрі поверталися в Україну з фронтів Першої світової війни. Причину такого становища він пояснював тим, що гетьманський уряд цій проблемі присвячував досить мало уваги. За оцінкою В. Січинського, на справу поліпшення становища полонених було асигновано декілька сот тисяч карбованців, але цього було вкрай замало.

Більше того, уряд заборонив громадським організаціям та окремим громадянам збирати пожертви, аби полегшити справу українських військових. Як приклад, автор наводить ініціативу представників української демократії, об'єднаної у Всеукраїнську спілку земств, провести у середині вересня 1918 р. „тиждень полонених”, у ході якого зібрати по усіх містах, містечках та селах України кошти на допомогіві акції. До справи планували залучити й інші інституції, зокрема народні управи, різні культурно-просвітні організації, кооперативні установи, товариства „Просвіти” тощо. Збір коштів передбачалося проводити у різний спосіб – шляхом улаштування вистав, концертів, урочистих походів і т. д.

До практичної реалізації цієї справи виявило бажання долучитися Подільське товариство „Просвіта”. Активістами було розіслано відозви усім культурно-освітнім організаціям губернії, а також розроблено низку інших організаційних заходів. Однак перед самим збором коштів надійшла телеграма від Міністра внутрішніх справ І. О. Кістяківського з категоричною заборонаю проведення будь-яких акцій. Причини такого ставлення високого посадовця до справи допомоги полоненим В. Січинський вбачав лише у тому, що цю акцію організували представники української демократії. Була неприхована боязнь перед тим, що народ з прихильністю поставиться до демократичних структур тогочасного суспільства.

У зв'язку із зміною влади умови праці значно покращилися, але дорогий час було змарновано. Кількість полонених збільшилася в рази, а відтак суттєво зросли обсяги необхідної допомоги. Разом із тим відкривалися шпиталі, безплатні їдальні, збиралися кошти [23].

Інша подача В. Січинського пов'язана із особистою оцінкою Проскурівської „Просвіти”, в якій йому випала нагода побувати. „Просвіта” розміщувалася у двохповерховому будинку на центральній вулиці міста, про

що зазначалося спеціальною вівіскою з написом: „Українське Т-во „Просвіта”. Однак, коли В. Січинський зайшов до будинку, то застав сумну картину. У першій кімнаті він помітив мішки із крамом та, очевидно, ваги. У другій було порожньо, але швидко з’явився якийсь добродій.

– „Что вам угодно? – запитує мене чистою московською мовою.

Я був здивований. Подумав, що мабуть попав не в „Просвіту”.

Питаюся:

– Тут міститься „Просвіта”?

Сей добродій відповів мені, що „Просвіта” дійсно міститься тут. Тоді я запитав, де тут книгарня і чи є який-небудь завідуючий. На се мені відповіли, що книгарня ще не відчинилася і що „вероятно” не відчиниться, бо „наш завідуючий” заслаб. В слові „вероятно” почувалося, що се не вперше трапляється, що завідуючий не приходить” [24].

Наприкінці повідомлення В. Січинський зізнається, що його не здивував факт наявності по усьому Проскуріву офіційних оголошень російською мовою, позаяк „українські” урядовці не раз в такий спосіб демонстрували свою „повагу” до української мови, але випадком у місцевій „Просвіті” він таки був заскоченим.

У номері „Села” від 8 грудня 1918 р. вийшла чергова стаття В. Січинського, присвячена засадничому аспекту діяльності культурно-освітніх організацій в умовах революційних змін. На думку автора, історичний перебіг подій в Україні 1905 та 1917 рр. неспростовно довів позитивний вплив демократизації суспільно-політичного процесу на активізацію проявів творення нового культурного життя. Саме в цей час масово повстали культурно-освітні товариства „Просвіта”, які не лише згуртували навколо себе свідому частину громадянства, але й своєю невтомною працею виплекали плеяду нових борців за кращі ідеали країни та цілого світу.

Однак будь-яка революція вимагає свідомих та завзятих народних борців, здатних посісти адміністративні та військові посади задля організації життя за нових умов. Йдучи на нові ділянки роботи вони немов би залишаються осторонь тих товариств, в яких пройшли серйозний вишкіл. Останні, таким чином, залишаються без найбільш активного громадянства, аж поки не з’являться нові сили. Цей перехідний період вкрай негативно відбивається на роботі кожного осередку. Пам’ятаючи це, стверджував В. Січинський, ми повинні докласти максимум зусиль, аби на жодну хвилину не загальмувати роботу просвітницьких організацій. Адже те, що закладається в революційну добу, залишиться міцним на довгі часи.

Крім того, в культурно-освітніх інституціях народжуються нові ідеї, нові форми життя, нові шляхи їхнього досягнення. Відтак товариства стають найкращими центрами культури, творчості та знання. З урахуванням і цих факторів В. Січинський закликав усіх свідомих громадян долучатися

до роботи в просвітніх організаціях, адже втрачений час та можливості повернути буде дуже важко [25].

З програмним матеріалом у „Селі” щодо ролі і значення книги для шкіл та народного читання виступив В. Наддністрянський. Автор відмітив дві присутні речі, пов’язані із тиражуванням книжкової продукції. По-перше, він наголосив на тому незаперечному фактові, що до революції 1917 р. імперський уряд Росії не тільки забороняв для українського народу книгу на його рідній мові, але й почасті заборотював до тюрми тих, хто наважився зберігати у себе друковану продукцію.

По-друге, В. Наддністрянський порівнював ціни на книги, які існували до війни та у революційну добу. Значне подорожчання в останній період передусім вплинуло на населення з невеликими доходами, котрі позбавилися можливості купувати найнеобхідніші видання. Особливо від цього стала потерпати школа, адже незаможні верстви селянства не могли придбати читанку дітям по ціні 2 – 3 карбованці за примірник.

З метою пом’якшення цієї ситуації кооперативні товариства та земства перебрали на себе справу видання книг. Зокрема, діяльну участь проявила Подільська губерньська народна управа, асигнувавши на видання книжок для шкіл та народного читання сто тисяч карбованців. Крім того, задля координації цієї роботи при управі був створений видавничий відділ, а в Кам’янці відкритий центральний книжковий склад. Посильну допомогу фінансового порядку для вирішення низки організаційних питань надали Міністерство народної освіти та Подільський Союз-Банк, завдяки якому вдалося закупити частину паперу.

За доволі короткий час видавничий відділ зумів надрукувати декілька книг для шкіл, які через систему повітових земств та кооперативні союзи доправлялися у найвіддаленіші куточки губернії. Серед них, зокрема, „Буквар для сільських народних шкіл”, „Читанка для вищих початкових шкіл”, „Оповідання по географії”, „Український катехізис”, „Оповідання для читання в школі” та ін. В друкарні знаходилися на виготовлені „Історично-географічний нарис Поділля”, „Загальна географія”, „Великий Московсько-український словник”, оповідання Подільського кооператора І. Волошиновського, різні програми та навчальні плани.

Звертаючись до „Просвіт”, автор запрошував їх до співпраці на ниві забезпечення шкіл необхідною літературою, що наразі дало б змогу видавничому відділу пришвидшити рух обігових коштів та активно продовжувати реалізацію проекту [26].

Темі популяризації журналу „Село” і участі у цьому товариств „Просвіта” присвятив свої замітки В. Лисенко. За його спостереженнями, у багатьох селах часопис не виконував своєї просвітницької місії, оскільки не розповсюджувався належним чином місцевими кооперативами або бай-

дужим вчительством. Багато примірників пропадало по волостях, особливо, коли пошта отримувалася через волосних канцеляристів. З огляду на це, обов'язком кожної просвітницької організації мало стати відстеження руху кожного примірника журналу, який потрапляв на село, аби він насправді доходив до рук зацікавленого читача [27].

Ця ж сама проблема, але в іншому жанрі висвітлена М. Годованцем. У поетичній формі він розмістив на шпальтах газети вірш, який присвятив „тим панночкам і панам Поділля, котрі, одержуючи журнал „Село”, самі не читають і другим не передають”. Оскільки він не увійшов до вибраної поезії М. Годованця революційної доби [28], упорядкованої Ю. В. Телячим, то нижче ми подаємо цей твір в авторській редакції:

„До учительки Е. Т.
В селі на Поділля
Раз під вечір дід Іван
Завітав в неділю.

А оце дізнались ми –
Поштарі сказали, –
Що ви, панночко, весь час,
Його получали.

– „Чи нема, бува, у вас
Чого почитати,
Бо так сумно на душі,
Що – Господня Мати?

Як що так, то дайте нам,
Будьте так ласкаві,
Почитаємо його
Людам у розправі;

Аж не знаєш дїться де
Від нудьги-печалі...
З пошти, панночко, чого
Ви не получали”?

Ви читаєте весь час,
А ми – ловим бави,
Так скажіте ж, що в „Селі”
Є найбільш цікаве?

– Так, щось тут таке було...
Вам чого такого?
Може романів яких?
Чи може „святого”?

– Ні, дідусю, я „Села”
Навіть не читала,
А в нечитане – сміття,
Сало загортала;

– „Ні, спасибі! Не для нас.
Книжечки ці панські,
А нам, темним, як би що
Простеньке, селянське.

Гріла самовар „Селом”,
У печі топила...
А он решта у кутку
Мабуть, вже погнило...

Ходить чутка, що до нас
З Кам'янця „Село” йде,
А до наших рук воно
От ніяк не дійде.

В мене кращі є книжки, –
Он цілі полиці! –
А це що? Сміховина!
Ха-ха-ха! Дурниці!

По мужицькому усе
Про долю мужичу
Пишуть там... Тому я вам
І читать не жичу...

Видумали – ха-ха-ха!
Мову українську!
Дід серцю перебив
Цю промову свинську:

– „Звідкілля це в вас така
До села зневага?
Може з нашого хлібця
Запекла вас зага?

Не подобається вам, –
Відавайте другим,
А над рідним нам усім
Не чинить наруги,

Зневажаючи так нас,
Гніваючи Бога...
Сором, вічна вам ганьба,
Панно чорноброва!” [29].

Як уже зазначалося, 14 грудня 1918 р. вийшов останній номер газети „Село”. Причиною припинення подальших випусків, найвірогідніше, виступала та обставина, що наступного дня започатковувалося друкування нового великого, незалежного, демократичного українського часопису „Життя Поділля”, видавцем якого виступила Подільська „Просвіта”. Оголошення про це було розміщене на першій сторінці [30].

Таким чином, незважаючи на коротку історію присутності в інформаційному просторі, газета „Село” відіграла помітну роль у суспільно-політичному житті Подільського краю періоду утвердження в регіоні інститутів Директорії УНР. Значну увагу часопис приділяв висвітленню різних аспектів діяльності просвітянських організацій. У повідомленнях та авторських матеріалах піднімалися суспільно-значимі проблеми, які відносилися до важливих сегментів державотворчої практики. Особливо це стосувалося розвитку культурно-освітньої справи у містах, містечках та селах Поділля. Цим він залишається до сьогодні цікавим та важливим джерелом дослідження різних сюжетів просвітницької тематики знакової доби.

Джерела та література:

1. Телячий Ю.В. Інтелігенція Поділля в культуротворчих процесах періоду гетьманату П. Скоропадського: сторінками журналу „Село” (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць / Відповідальний редактор О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 150 – 154.

2. Кучеров Г.Г. Журнал „Село” як джерело вивчення сільських „Просвіт” Поділля (1918–1919 рр.) / Г.Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поді-

ллі. Збірник наукових праць / Відповідальний редактор О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 79 – 87.

3. Коваль В.В. Становище народного вчителства Поділля в період гетьманату П. Скоропадського (за матеріалами журналу „Село”) / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / Гол. ред. колегії П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.”. – С. 415 – 422.

4. До наших читачів // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 листопада.

5. Накази Губерн. Комісара // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 22 листопада.

6. Накази Губерніяльного Комісара // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 11 грудня.

7. З життя „Просвіт” на Поділлі // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

8. Кам'янецьке Товариство „Просвіта” // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 11 грудня.

9. По Поділлію. Від власних дописувачів // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

10. З життя „Просвіт” на Поділлію // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 4 грудня.

11. З життя „Просвіт” // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 11 грудня.

12. По Поділлію. Від власних дописувачів // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

13. По Поділлію. Від власних дописувачів // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 4 грудня.

14. З життя „Просвіт” на Поділлію // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

15. По Поділлію. Від власних дописувачів // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

16. З життя „Просвіт” // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – 7 грудня.

17. 3 життя „Просвіт” // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 11 грудня.

18. 3 життя „Просвіт” // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 11 грудня.

19. Дописи // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 14 грудня.

20. „Просвіти” Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр.: Збірник документів та матеріалів / Упорядники: В. Адамський, Б. Кришук. – Кам’янець-Подільський: „Медобори–2006”, 2014. – 571 с.

21. Шеремет Г. Тихо на селі / Г. Шеремет // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 3 грудня.

22. Логвіна В. Л. Кам’янецькі періоди життя Володимира Січинського / В. Л. Логвіна // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції „Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків (16–17 травня 2003 р.)”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, 2004. – С. 144 – 146.

23. Січ. В. Українська демократія і наші полонені / В. Січ. // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 4 грудня.

24. Січ. В. 3 життя „Просвіт” / Січ. В. // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 7 грудня.

25. Січ. Революція і культурно-просвітні товариства / Січ. // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). Екстрений випуск. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 8 грудня.

26. Наддністрянський В. Про книжки для шкіл і народного читання (На увагу кооперативним товариствам і „Просвітам”) / В. Наддністрянський // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 13 грудня.

27. Лисенко В. Просвітні гуртки по селах / В. Лисенко // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 10 грудня.

28. Годованець М. П. Поезії 1917 – 1920 рр. / Упорядник, автор вступної статті та приміток Телячий Ю. В. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2008. – 78 с.

29. Годованець М. „Вічна вам ганьба” / М. Годованець // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 10 грудня.

30. Оголошення // Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 14 грудня.

*Блажевич Ю.І., Блажевич О.І.
м. Хмельницький*

**ЛИЦАР УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ
(до 90-річчя від дня народження
подільського краєзнавця Володимира Вовкодава)**

Володимир Петрович Вовкодав народився 15 грудня 1926 р. в с. Лозни Летичівського повіту Подільської губернії (тепер Летичівський район Хмельницької області) в селянській родині. Він рано пізнав нелегку працю в сільському господарстві, його босоноге дитинство проходило на фоні колективізарської лихоманки початку 30-тих років ХХ ст., страшного голодомору 1932 – 1933 рр. Змалку він зіткнувся з дилемою: батько, червоний козак – примаковець боровся проти отамана Якова Гальчевського, а рідний дядько Данило Вовкодав, воював проти «совітів» у повстанському загоні цього ж отамана, який на першому з'їзді командирів партизанських об'єднань Подільської губернії, що проходив 1 травня 1922 р. в лісі біля села Майдан-Вербецький, був обраний керівником губернського штабу партизанського руху, а 20 серпня 1922 р. наказом Симена Петлюри Якова Гальчевського було призначено командувачем повстанськими силами Правобережної України. Доля так розсудила, що мати Володимира Вовкодава стала дружиною другого її чоловіка Микити Кулика, начальника штабу загону отамана Шепеля. Такі перипетії потім вилилися в жорстокі репресії проти молодого волелюбного юнака Володимира, який в 1942 – 1944 роках пов'язав своє життя із підпільною мережею ОУН, що боролась з ворогом на теренах Поділля. Навесні 1944 р., одразу з приходом радянських військ, він був заарештований смершівцями і Вінницький військовий трибунал виніс вирок – розстріляти. Врятувала від смерті мати Марія, яка подала в трибунал метрику про народження, за якою Володя на той час був ще неповнолітнім, хоч був записаний в матеріалах справи на рік старшим. Розстріл замінили двадцятип'ятилітніми каторжними роботами у Воркутинських «гугагах». Довгих 10 років він був невольником-каторжником, витерпів нелюдські муки, не раз був на грані смерті, однак вижив, після смерті Сталіна в 1955 р. Володимир Вовкодав був реабілітований, але обмежений у виборі місця проживання. Деякий час перебував на Донеччині, а потім отримавши медичну освіту, став працювати завідувачем медпункту в селі Головчинці (нині Кармалюкове) Жмеринського району Вінницької області. Ось тут він відкрив для себе нову стежку – краєзнавство.

Працюючи сільським фельдшером, він записав понад 2000 народних пісень, сотні легенд, переказів, усмішок, приказок, повір'їв, замовлень,

тлумачень, снів, прізвиськ, топонімічних назв, діалектизмів, які увійшли до збірників «Весільні пісні» (1982), «Народні оповідання» (1983), «Калинова сопілка» (1989), «Український сонник» (1991), «Голод-33: народна книга-меморіал» (1991), «Євшин-зілля» (1992), «Народні повір'я» (1994) та «Подільські криниці» (1994).

Видав Володимир Врвкодав і свої фольклорні записи про Устима Кармелюка «Останній гайдамака» (2001), народну сатиру на радянську владу «Правда очі коле» (2003), збірку «Людське око бачить глибоко» (2006). Він – співавтор історично-краєзнавчого нарису «Жмеринський край» (2003), автор багатьох публікацій про визвольну боротьбу, зокрема про отаманів Якова Гальчевського, Якова Шепеля, Хмару (Семена Харченка-Харчука), ініціатор встановлення пам'ятників Устимові Кармелюку в Летичеві та його родинному селі Головчинці – тепер Кармалюковому.

Боровся за українську державу в лавах Руху «Просвіти», «Меморіалу», Історичного клубу «Холодний яр». З 1996 р. Володимир Вовкодав – член Національної спілки журналістів України. Тоді ж став лауреатом літературно-фольклорної премії ім. полковника Армії УНР Якова Орла-Гальчевського.

Тепер є й премія ім. Володимира Вовкодава. Вручається вона школярам, кращим знавцям рідного краю і рідної мови. Заснувала премію Жмеринська районна організація Української народної партії.

Недаремно остання книга з нарисами Володимира Вовкодава та згадками про нього називається «Лицар українського духу». Вийшла вона 2008 р.

Поховано Володимира Вовкодава 6 березня 2012 р. в рідному селі дружини Курилівцях, неподалік села Кармелюкове (Головчинці). Варто зазначити, що у цьому селі він заснував двоповерховий музей ім. У.Кармелюка, по крупинках збираючи експонати і документи, матеріали про легендарного борця за справедливість з усього Радянського Союзу, особливо із Сибіру. Наперекір владі, яка тільки ставила пам'ятники своїм вождям, він добився, щоб поставили пам'ятник Кармелюку в Летичеві, біля в'язниці де перебував народний месник, та в його рідному селі. І хоча нині дехто намагається очорнити ім'я і справи Устима Кармелюка, однак Володимир Вовкодав відкидав неправдиві звинувачення і докладав всі свої зусилля для популяризації народного героя. Як вже зазначалось, свої фольклорні записи про Устима Кармелюка він видав у книзі «Останній гайдамака» (2001). На всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій легендарному меснику Устиму Кармелюку, що проходила в м. Деражні в 2001 році з ініціативи фонду ім. У.Кармелюка, що заснував тодішній народний депутат України Іван Чиж, Володимир Вовкодав роздав багатьом дослідникам цю свою збірку. Держава відзначила подвижницьку працю

відомого краєзнавця, фольклориста, громадянського діяча Володимира Петровича Вовкодава нагородивши його орденом «За заслуги перед батьківщиною» III ступеня.

*Галатир В.В.
м. Хмельницький*

СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ С. ЧАБАНІВКИ У СЕРЕДИНІ XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджується діяльність священнослужителів Свято-Миколаївської церкви села Чабанівка Подільської губернії Ушицького повіту в середині XIX - поч. XX століття.

Ключові слова: Чабанівка, В. Ратушевський, І. Орловський, П. Ступницький.

У досліджуваній період церква виконувала важливі функції, а священнослужителі користувалися авторитетом в суспільстві, виконували важливі суспільні справи. Підпорядковуючись духовній консисторії в храмі документувалися акти громадянського стану (народження, шлюб, смерть). За кліровим описом 1883 р. в с. Чабанівка функціонувала дерев'яна церква з 1 куполом на кам'яній основі побудована в 1776 р. прихожанами, покрита жерстяними листами й пофарбована зеленим кольором. Була ще й окрема дзвіниця - дерев'яна, покрита гонтою. Церква мала Престол в ім'я Святого Миколая, що святкувався в селі 6 грудня. Церковні землі складали: присадибної землі – 1 дес. 1518 квад. сажнів, орної землі в 3 змінах – 22 дес. 706 квад. саж., сінокісної – 12 дес. 522 квад. саж. за планами земель і межових книг складених в 1845 р. Для священника та псаломщика було зведено дерев'яні будинки. Священик отримував 300 крб. а псаломщик 100 крб. сріблом. Релігійних книг було вдосталь, частина з київськими, частина з московськими печатками. Опис церковної власності проводився в 1877 р. В храмі зберігались копії з метричних книг та сповідальних відомостей з 1795 р. В церкві приход складав військово-відставних і побілетних (чол. 32, жін. 32), однодворців (20 і 21), селян власників (419 і 394). Загалом дворів 117, чоловіків – 471, жінок – 447 [1].

У 1856 р. священником в с. Чабанівці було призначено Василя Дмитровича Ратушевського, сина дячка, який народився в 1818 р. Навчався в Подільській духовній семінарії, з якої по проханню звільнений в 1840 р.

з нищого відділення, і того ж року назначений дячком в м. Городок Кам'янецького повіту. 15 серпня 1849 р. преосвященним Елпидифором висвячений дияконом у Вознесенській церкві м. Дунаївці Ушицького повіту. 29 червня 1851 р. преосвященним Евсевієм висвячений в священники Вознесенського храму с. Чечельник Кам'янецького повіту [2].

Псаломщиком в храмі був Володимир Феодосійович Левицький – син священника. В 1880 р. закінчив курси Богословських наук Подільської духовної семінарії. В 1881 р. направлений на псаломщика в с. Беличин Могилівського повіту. В 1882 р. переведений на таке ж місце в Чабанівку [3].

Зі смертю Ратушевського у 1890 р. священником став Микола Орловський. Він одразу взявся до ремонту храму. Із прихожан було зібрано 105 крб. Так як в селі не було школи то він запропонував відкрити хоча б школу грамоти, проте через потребу коштів справа тимчасово призупинилася. 15 жовтня 1892 р. було відкрито церковно-приходську школу та священник особисто підбирав та контролював діяльність сільської вчительки Є. Цитович. Також М. Орловський приймав участь в переписі 1897 р. і в той час нараховувалося прихожан 1299 осіб [4].

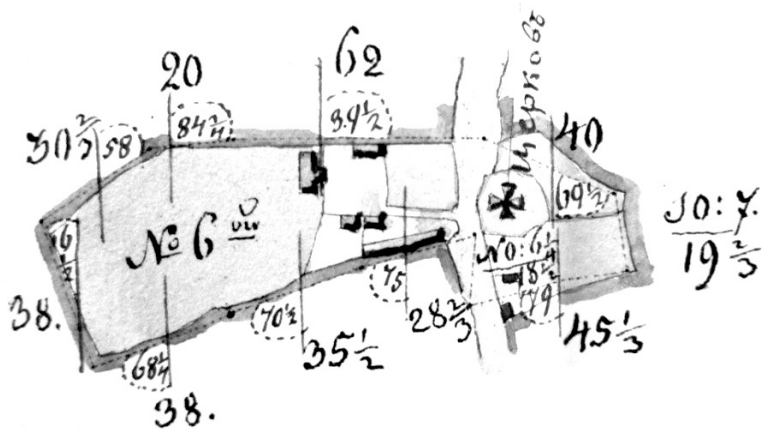

Рис. 1. Церква та будинки священника на карті 1853 р.

Уже на початку ХХ ст. священником став Петро Феонович Ступницький. Він був спочатку дияконом в Проскурівському міському соборі. Згодом висвятися на священника і отримав приход в Чабанівці, 28 десятин, із будинком, в якому було 5 кімнат та садом. До наших днів дійшли спогади Віктора Приходька, який в юності часто гостював у священника: « 29 червня, в день святих апостолів Петра і Павла: іменини о. Петра Ступницького. Не скажу, як це запровадилось, але всі дооколичні батюшки й матушки та інші знайомі пам'ятали, що у цей день в Чабанівці велике свято і треба їхати на іменини до о. Петра. І Чабанівка готувалась... Уже від полудня, як

сонечко повертало на захід, починали з'їздитись до Чабанівки довколишні батюшки та матушки із своїми дітьми та знайомими й незнайомими. Тут були семинаристкі й студенти, панночки і учителі з поблизької Приворотської Бурси, почмейстер з Ушиці і «жонца» з сусіднього «фільварку». Великий двір о. Петра вкривався різнорідними бричками, шарабанами та «кабриолетами», а біля них коні ... Скільки того народу. Господи Боже мій! І всіх нагодувати й напоїти треба. І не раз, і не два! Як приїхали, треба зразу з дороги випити - закусити, потім за години дві підвечірок, а пізно вечером - головна вечеря, аж до ранку. Нині, після війни й революції, коли все те минулося і всі збідніли і світ перевернувся, чоловік і в голову собі не може взяти, як то можна стільки людей прийняти. А тоді – приймали ж!.. А іменинний стіл вигравав усіма барвами: блищали келішки й шклянкі, іскрилось червоне вино, цвіли, як рожі усякі конфітури. Було гамірно й весело, - пили за здоров'я о. Петра, за матушку Ірину Захарієвну, а потім по черзі – за благочинного о. Николая Тарасова та його матушку, за інших отців, за гостей, за молодь ... Але вечеря, нарешті, кінчалась і всі гурмою переходили до залі. Тут була прохолода, усі розсідались навколо і хтось зненацька затягав пісню. За ним другий, третій і – починалось! У батюшок сильні басы, у семинаристів теж не менші... Без великих суперечок перебирали цілий репертуар. Традиційний, український, споконвічний» [5].

Таким чином у досліджуваний період змінилося 3 священнослужителі, які виконували важливі адміністративно-духовні функції, приймали участь в громадському житті, здійснювали освітянську політику. Завдяки їхньому написанню літопису церкви можемо дізнатися багато цікавого із історії минулого.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 12324, арк. 159 зв., 160.
2. Там само, арк. 170 зв.
3. Там само, арк. 172 зв.
4. Кам'янець-Подільський Державний історичний музей-заповідник, ф. 288, арк. 7-10.
5. Приходько В. Мої борги (Образки з недавно минулого України) [про с. Чабанівка] / передм. та упорядн. А. М. Трембіцький, В. В. Галатир. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 33-35.

Демидко С.Ю.
м. Хмельницький

**АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА ІЗЯСЛАВ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.
(попередні дослідження)**

*“Nie ma podobno drugiego miasta na Wołynju,
któregoby początek był mniej jasny niż Zaslavia,
i o którymby kronikarze więcej w zdaniach swych
róznili się.”*

Tadeusz J. Stecki

Слова автора *Wołyńi pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym* [1, с. 304] виявились пророчими не тільки щодо спроб джерелознавців XIX-поч. XX ст. визначити, коли ж саме і у яких контекстах місто Заслав на Горині згадано у наративних джерелах до XIV ст. Дилема повстала і перед археологами після появи відомої статті М. Кагера [2]: яку саме пам'ятку слід визначати як “давньоруський Заславль” – городище “Рогнеда” у Ізяславі чи городище “Вали” поблизу с. Городище Шепетівського р-ну? Ще більше розбіжностей спостерігаємо у спробах прив'язати ці об'єкти до інших літописних (і до цього часу не локалізованих) міст – Городця, Кам'янця і т. ін. [3, 4].

Розмаїття думок і поглядів щодо цих двох пам'яток наводить на думку, що вирішення таких проблем суто історичними (палео- та історіографічними, джерелознавчими) методами досягти неможливо. Вирішення, на нашу думку, полягає у проведенні багаторівневого аналізу виключно археологічних даних. Насамперед це стосується визначення археологічного оточення (мікрорегіону) кожного з городищ та проведення типохронологічних кореляцій виявленого на них матеріалу. Зупинимось саме на “мікрорегіональній” складовій.

Результати обстеження місцевості навколо с. Городище Шепетівського р-ну були висвітлені достатньо докладно [5, 6, 7]. Для порівняння наведемо матеріали розвідкових досліджень у м. Ізяслав, що були проведені експедиціями під керівництвом М. Нікітенка (НДІ “Укрпроектреставрація”) і автора (Хмельницький обласний краєзнавчий музей) у 80–90-х рр. XX ст.

Згідно наявної у Комунальному закладі культури “Хмельницький обласний краєзнавчий музей” інформації (польові звіти експедицій, публікації, матеріали з фондів, архівів тощо) на території м. Ізяслав (Хмельницька обл.) та безпосередньо поблизу міста станом на сьогодні виявлено

або передбачається наявність 17-ти різночасових археологічних об'єктів. Різного обсягу стаціонарні дослідження проводились лише на 3 з них: городищі “Рогнеда” (інакше – “Замок”, № 5 згідно наведеного нижче переліку), пізньопалеолітичний стоянці поблизу цегельного заводу (№ 9), трипільському поселенні Ізяслав-Остроля 1 (№ 10). Решта пунктів обстежені розвідково.

1. Поселення розташоване на правому березі р. Горинь між уроч. Бабина гора та с. Путринці (рис. 1-1). Підйомний матеріал виявлено на пологому схилі першої надзаплавної тераси та території колишнього кар'єру. На площі 500x150 м зібрано матеріали трипільської культури, доби бронзи, скіфського часу: фрагменти різночасового ліпного посуду, знаряддя з глини, кременю, у т.ч. – черешкова двошипна крем'яна стріла. Ґрунт супіщаний, насичений уламками кременю, конкреціями. Частина пам'ятки знищена кар'єром [1, с. 5, 6].

2. Курганоподібне підвищення (пагорб) розташоване у північній частині міста над поймою правого берега р. Горинь у підніжжя уроч. Бабина гора (рис. 1-2). Висота насипу понад 2 м, у плані – овальний 20x15 м [1, с. 5]. Походження підвищення невідоме, приналежність до археологічних об'єктів вельми сумнівна, проте серед місцевого населення воно відоме як “курган” або “могила”.

3. Місцезнаходження з матеріалами ймовірно ранньослов'янськими (друга пол. I тис. н.е.) виявлене на пологому лівому березі р. Горинь за ≈ 0,6 км на схід від монастиря бернардинів [1, с. 5]. Знахідки: поодинокі фрагменти ліпного посуду на площі понад 100x30 м. Фрагменти обмазки або печини на розораній або частково задернованій поверхні не простежені. Рис. 1-3.

4. Посад? городища “Рогнеда” розташований на лівому березі р. Горинь. Площа поширення археологічного матеріалу не визначена. Територія посаду (або прилеглих до “Рогнеди” селищ-супутників), за спостереженнями М. Нікітенка, є доволі значною: у [8, с. 22] він зазначає: “Люди жили також на сусідньому пагорбі, і далі на північ по лівому березу Горині, майже до Бернардинського монастиря”. На жаль, уточнення цієї інформації на час підготовки роботи унеможливлене через відсутність відповідних звітів у науковому архіві музею. Загальна площа ймовірного заселення, позначена на рис. 1-4, потребує корекції суто польовими методами.

5. Городище “Рогнеда” розташоване у Старому місті на останці над лівим берегом р. Горинь (рис. 1-5) на північ від устя р. Сошенка (Сошна). Згідно В. Антоновича “У впадения р. Сошны в Горынь есть городище, в котором помещается Крестовоздвиженская церковь; сохранились фундаменты бывшего замка” [9, с.103]. Стаціонарні дослідження розпочато у 1981 р. за-

гоном НДІ “Укрпроектреставрація” під керівництвом М. Нікітенка [резюме робіт 1981-1992 рр. і часткова бібліографія у [8]. У 1994 р. дослідження на площадці дитинця провела спільна експедиція Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту (І. Винокур), Хмельницького обласного краєзнавчого музею (С. Демидко) і Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів (О. Журко) [10, с. 26, 27]. Загальна хронологія виявленого матеріалу: Трипілля (періоди В, С?), середня бронза (тшинецька культура), скіфський час, Черняхів, Київська Русь, післямонгольський час (друга пол. XIII – поч. XIV ст.), пізніє середньовіччя (впевнено датовані – з XVI ст. і пізніше). За 20 м на північний схід від існуючої будівлі (так зв. “замку Заславських”) розвідковими траншеями 1994 р. розкрито 6 стовпових фундаментів розмірами в середньому 1,0×1,2 м по верхніх площинах. Глибина залягання підошв стовпів – не більше -1,50 м від рівня сучасної поверхні. У плані стовпи розташовані у 2 ряди [11].

6. Посад (окольний град?) городища “Рогнеда” розташований на лівому березі р. Сошенка перед її впадінням до р. Горинь (рис. 1-6). Площа поширення археологічного матеріалу не визначена. [8, с. 22].

7. Багатошарове поселення розташоване на пологому схилі першої надзаплавної тераси лівого берега р. Горинь у Старому місті між районною лікарнею та устям р. Сошенка (рис. 1-7). На площі 150*50 м зібрано численні фрагменти ліпного та гончарного посуду черняхівської культури, XII–XIII ст., XVI–XVIII ст. Територія пам’ятки відведена під городи, щорічно розорюється [12, с. 4].

На плато над поселенням може знаходитись ґрунтовий (без зовнішніх рельєфних ознак) могильник черняхівської культури (рис. 1-7а).

8. Замчище Новозаславське розташоване на мисоподібному виступі плато при впадінні у Горинь її правої притоки – р. Понорка (Понора). Згідно доступних джерел вперше згадане В. Антоновичем [9, с. 103]. Не виключено, що первинні укріплення (XVII ст. згідно П. Ричкова і Є. Олійника – [13, с. 46]) були суттєво переплановані під час спорудження палацового комплексу Сангушків у сер. XVIII ст. На час обстеження 1994 р. зовнішніх ознак західних бастіонів не простежено. До залишків фортифікацій можуть бути віднесені лише 2 фрагменти рову у західній частині комплексу та ескарповані схили берегів Горині і (частково) Понори (рис. 1-8).

9. Рештки пізньопалеолітичної стоянки у кар’єрі цегельного заводу (рис. 1-9) виявлені і частково досліджені співробітниками ХОКМ на поч. 70-х рр. Документація експедиції у науковому архіві ХОКМ відсутня, так само, як і речовий матеріал у групі зберігання “Археологія” наших фондів. Згідно неофіційної інформації, під час досліджень розчищено скупчення остеологічних знахідок, які за умовами залягання можна було б інтерпретувати як рештки нижньої частини житла.

10. Поселення Остроля 1 розташоване в уроч. Остроля за 0,3 км на південь від міста на високому лівому березі р. Горинь (рис. 1-10). Площа поширення підйомного матеріалу 600x100 м. На поверхні – численні фрагменти ліпного посуду, відщепи та знаряддя з кременю, плями-скупчення перепаленої глини. Досліджено залишки зруйнованої бульдозером споруди IV–III тис. до н.е. Розчисткою розкрита кутова частина підпрямокутної напівземлянки, перекрита завалом глиняної обмазки. Під завалом виявлено розвал розписного горщика, скупчення крем'яних нуклеусів та знарядь праці, у т.ч. 2 відбійники.

Ґрунт темний супіщаний, підстелений материковим піском з домішкою крем'яного щебеню. Західна частина поселення руйнується кар'єром [12, с. 2, 3].

11. Місцезнаходження Остроля 2 розташоване в уроч. Остроля за 1 км на південь від міста на лівому березі р. Горинь (рис. 1-11). Крем'яні відщепи та знаряддя праці – різець та 2 пластини – знайдено у стінці кар'єру на глиб. до 1,2 м від сучасної поверхні. Площа поширення матеріалу не визначена. Вироби виявлені у шарі супіщаного ґрунту, який залягає на смугі крем'яного щебеню потужністю до 3,0 м [12, с. 3].

12. Курганний могильник в уроч. Остроля (17 насипів) описаний у В. Антоновича. Серед іншого автор зазначив: “...из числа последних Беляшевский раскопал 8. Один заключал похороны каменного века: истлевший скелет, гнезда угля и каменный полированный топор-молот с просверлиною; другой – погребальный обряд сожжения и 6 славянские могилы волынского погребального типа” [9, с. 103]. Могильник був розташований на лівому березі р. Горинь у її меандрі (рис. 1-12). Частина курганів зберігалась у нерозораному, або частково розораному стані до сер. 80-х рр. XX ст., 3 з них позначені на топографічній карті 1:10000, 1 висотою до 2 м – на карті 1:100000 [14]. На сер. 90-х рр. XX ст. територія могильника інтенсивно розорювалась, була відведена під дачні ділянки [12, с. 3].

13. Поселення Ізяслав-Клімівка займає схил правого берега р. Горинь (уроч. Парк Клімівка) за 0,5 км на північний захід від розгалуження доріг Ізяслав-Білогородка та Ізяслав-Антоніни (рис. 1-13). На задернованій поверхні зібрано нечисленні фрагменти ліпного посуду ймовірно скіфського часу, фрагменти горщиків XII–XIII ст. [12, с. 4]. Для визначення повної площі необхідно проведення повторного обстеження.

14. Курган розташований за 2,5 км на південь від міста, за 0,4 км на схід від розгалуження доріг Ізяслав-Антоніни та Ізяслав-Білогородка (рис. 1-14). Насип висотою до 2,5 м, діаметром близько 30 м, частково ушкоджений оранкою [12, с. 4]. Входив, можливо, до групи з 30 курганів, описаної В. Антоновичем (уроч. Парк Клімівка, Побойна: [9, с. 103]).

Крім вищезазначених, поблизу м. Ізяслав, можливо, наявні ще кілька археологічних об'єктів, серед яких на першочергову увагу заслуговують:

А. Курганний могильник в уроч. “Бабина гора” виявлений С. Гамченком у 1928 р., дещо пізніше обстежений В. Кочубеєм. Могильник розташований за $\approx 1,5$ км на північний схід від міста в лісовому уроч. Бабина гора, на захід від шосе Ізяслав – Славута. Згідно щоденника В. Кочубея могильник складався з 24 насипів різного розміру та ступені збереженості. Розміри насипів: № 1 – висота 0,5 м, діаметр $\approx 5,5$ м; № 2 – висота 0,75 м, діаметр ≈ 6 м; № 3 – висота не визначена, діаметр ≈ 7 м; № 4 – висота не визначена, діаметр ≈ 4 м; № 5 – висота 0,46 м, діаметр $\approx 4,5$ м, № 6 – висота 1,14 м, діаметр ≈ 8 м; № 7 – висота не визначена, діаметр $\approx 5,5$ м (південна частина насипу зруйнована); № 8 – висота 0,75 м, діаметр ≈ 8 м; № 9 – висота 0,33 м, діаметр ≈ 4 м; № 10 – висота 1,4 м, діаметр ≈ 7 м; № 11 – висота 1,85 м, діаметр $\approx 7,5$ м; № 12 – висота 0,66 м, діаметр $\approx 5,5$ м; № 13 – висота 1,11 м (? – цифри нерозбірливі), діаметр ≈ 16 м; № 14 – висота 0,38 м, діаметр $\approx 4,5$ м; № 15 – висота 0,46 м, діаметр $\approx 4,5$ м; № 16 – висота 1,5 м, діаметр ≈ 9 м; № 17 – висота 0,32 м, діаметр $\approx 3,5$ м; № 18 – висота 0,27 м, діаметр ≈ 4 м; № 19 – висота 0,91 м, діаметр ≈ 6 м; № 20 – висота 1,17 м, діаметр ≈ 8 м; № 21 – висота 1,08 м, діаметр $\approx 7,5$ м; № 22 – висота 1,18 м, діаметр ≈ 9 м (південно-східний край насипу зруйновано); № 23 – висота 1,09 м, діаметр ≈ 9 м; № 24 – параметри нерозбірливі [15, с. 30; 16, с. 4]. Пам’ятка повторно не обстежена (місце розташування умовно – рис. 1-А).

Б. Курганний могильник “Бабина гора” 2 розташований на вододільній частині плато між рр. Понорка і Горинь за 1,75 км на північний схід від міста, за $\approx 0,75$ км на схід-південний схід від шосе Ізяслав – Славута поблизу східного краю лісового урочища Бабина гора. До складу могильника входить 2 кургани висотою до 2 м [14]. Пам’ятка не обстежена.

Таким чином, на даний час на території та у найближчих околицях м. Ізяслав виявлено 10 різночасових поселень та місцезнаходжень, 5 курганів або курганних могильників. Знахідки з більшості обстежених протягом 80-90-х рр. ХХ ст. об’єктів репрезентують практично всі археологічні періоди від кам’яного віку (пізній палеоліт) до пізнього середньовіччя. В той-же час наведений вище перелік не можна визнати вичерпним. Подальші дослідження необхідно спрямувати на якомога повніше виявлення нових археологічних пунктів. Проведення “тотальної” археологічної розвідки вздовж поки-що необстежених берегів струмків та балок, на плато та заліснених ділянках дозволить, за нашим припущенням, суттєво доповнити археологічні карти і міста і регіону.

Джерела та література:

1. Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwow, 1868. – Cz. 2: Statystyczno-historychny opys powiatu Zasławskiego. – S. 283-385.

2. Каргер М. К. Древнерусский город Изяславль в свете археологических исследований 1957–1964 гг. // Тезисы докладов советской делегации на Международном конгрессе славянской археологии. – М., 1965. – С. 39–41.
3. Терещук К. І., Терещук Л. К. На міжнародному шляху // Дивокрай: Науково-краєзнавчий альманах. – Хмельницький, 1995. – Вип. 1. Хмельниччина волинська. – С. 32-35.
4. Осадчий Є. Ще раз про проблему історичних назв волинських міст, згаданих у статті 1240 р. Іпатівського літопису // Ruthenika. – К., 2011. – вип. X. – С. 78-90.
5. Демидко С. Ю. Давньоруський “Ізяславльський” мікрорегіон // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: Збірка наукових праць. – Коростень, 2008. – Т. 1. – С. 105-112.
6. Пескова А. А. Большое и Малое древнерусское городища у села Городище близ Шепетовки. // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: Збірка наукових праць. – Коростень, 2008. – Т. 2. – С. 74-79.
7. Демидко С.Ю. Нові дані щодо археологічного оточення давньоруського городища – так зв. “стародавнього Ізяславля” // Літопис Хмельниччини-2010: Краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2010. – С. 36-47.
8. Нікітенко М. Де, ким і коли був заснований Ізяслав // Дивокрай. Хмельниччина волинська: Науково-краєзнавчий альманах. – Хмельницький: “Еврика”, 1996. – Вип. 1. – С. 21-24.
9. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии: Отдельный оттиск из Трудов XI АС. – М., 1900.
10. Винокур І., Журко О., Демидко С. Волинський Ізяславль – перлина на Горині. Нові археологічні дослідження. // Дивокрай. Хмельниччина волинська: Науково-краєзнавчий альманах. – Хмельницький: “Еврика”, 1996. - Вип. 1. – С. 25-31.
11. Архів автора. Польовий звіт спільної експедиції про розкопки 1994 р. у м. Ізяслав у наукових архівах ІА НАНУ і ХОКМ відсутній.
12. Демидко С.Ю. Звіт про археологічні дослідження 1994 р. в Ізяславському районі Хмельницької обл. // НА ІА НАНУ. – 1994/35.
13. Ричков П., Олійник Є. Замок-палац Заславських-Сангушків в Ізяславі (історико-архітектурний нарис) // Дивокрай. Хмельниччина волинська: Науково-краєзнавчий альманах. – Хмельницький: “Еврика”, 1996. - Вип. 1. – С. 45-51.
14. Генеральный штаб. Карта 1:100000 М-35-66 Славута – М.: ГУГК, 1987.
15. Кочубей В. Регістрація археологічних першоджерел на Шепетівщині В. І. Кочубеем: Польовий щоденник // НА ІА НАНУ – ВУАК, № 530.
16. Кочубей В. До реєстрації археологічних першоджерел на Шепетівщині (окремі відбиток) – Шепетівка, 1929.

Додаток:

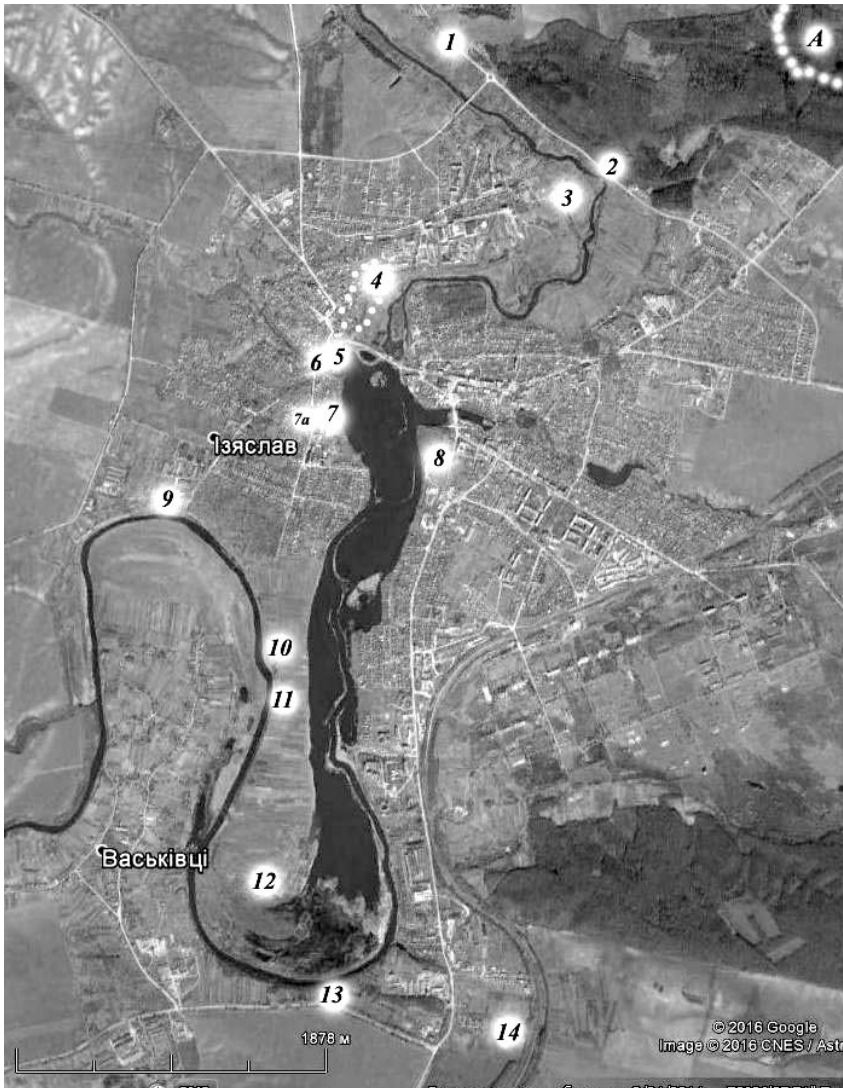

Рис. 1. Археологічні об'єкти на території міста Ізяслав.

ПЕРЕНЕСЕННЯ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ ІЗ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ПРОСКУРОВА

75 років тому був перенесений обласний центр із Кам'янець-Подільського до Проскурова. У статті зроблено огляд документів Державного архіву Хмельницької області, що торкаються цього питання.

Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ, обласний центр, генеральний план, Кам'янець-Подільський, Проскурів.

У 1936 р. уряд УРСР розпочав підготовку до чергової адміністративно-територіальної реформи, що планувалась на наступний рік та мала головну мету – для більш зручного управління поділити величезні області на менші. Зокрема, з Харківської області виокремити Полтавську, з Одеської – Миколаївську, з Київської – Житомирську. Постало питання розділення на дві частини й Вінницької області. Вирішили з трьох її прикордонних округів (Кам'янецького, Проскурівського та Шепетівського) утворити окрему область. На обласний центр у Раді народних комісарів УРСР запропонували Проскурів, як такий, що розташований на перетині залізничних та шосейних шляхів і має центральне географічне положення в новому регіоні. Але, виявилось, що у місті фактично не було адміністративних будинків, яких для функціонування обласного апарату потрібно було чимало. Не відповідала статусу адміністративного центру забудова та благоустрій міста. Отож, іншої альтернативи не було – центром новоутвореної області вирішили встановити Кам'янець-Подільський, що і було затверджено Постановою ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р.[8]. Область відповідно отримала назву Кам'янець-Подільська. Разом з тим, Раднаркомом УРСР ще 1936 р. було поставлено завдання перед партійним апаратом та міською владою Проскурова – за п'ятирічку вивести місто на рівень, який би відповідав статусу обласного центру.

Того ж 1937 р. архітекторами та інженерами харківського державного інституту проектування міст («Діпромiсто»)¹ був розроблений «Генеральний проект реконструкції м. Проскурова» [7, арк.1-62]. Підписали його

¹ Інститут «Діпромiсто» було засновано у Харкові у 1930 р. Згідно Статуту, затвердженого Урядом УРСР, на інститут покладалися завдання планування міст і селищ міського типу, проектування житлових, цивільних і комунальних споруджень, науково-дослідна робота у галузі містобудування. Протягом перших чотирьох років були розроблені генеральні плани 27 міст, зокрема Запоріжжя, Донецька, Краматорська, Горлівки, Кривого Рогу, Одеси, Херсона, Миколаєва, Дніпропетровська, Полтави, Чернігова, Конотопа, Артемівська та інших.

директор-головний інженер «Діпромiста» В. Новиков², керівник архітектурно-проектувальної майстерні М. Давидович³, інженер М. Левіцький та старший економіст Головін. До текстової частини додавались креслення (мал.1).

План був розрахований на десять років: перша черга мала бути реалізованою до 1942 р., друга черга – до 1948 р. Проектанти передбачали, що за цей час населення міста збільшиться удвічі, та складатиме 57 – 60 тисяч мешканців.

Головна увага була спрямована на повну реконструкцію центральної частини міста, де повинна була зникнути одноповерхова забудова. Приблизькі єврейські квартали взагалі пропонувалось знести та зробити на їх місці відпочинкову зелену зону. Були визначені головні магістралі міста – це існуючі вулиці 25-Жовтня (нині – Проскурівська) та Фрунзе (нині – Кам'янецька), а також вулиця Шевченка, яку планувалось продовжити до теперішньої Володимирської. Крім того, Старокостянтинівське шосе повинно було отримати мостовий шляхопровід над залізницею, та далі через Дубове вийти на Кам'янецьке шосе (мал.2). Архітектори запроектували п'ять нових майданів – два адміністративних, Привокзальний, Спортивний та площу Культури. Цікаво, що для Центрального міського майдану відводили місце поблизу парку імені Франка – де нині ми маємо меморіал «Вічний вогонь». Там передбачалась побудова Будинку Рад та комплексу триповерхових адміністративних будівель (мал.3). Інший адміністративний майдан планували створити у середині кварталу, що нині обмежений вулицями Проскурівською, Володимирською, Подільською та Грушевського, звільнивши його від одноповерхової забудови. Там передбачалось будівництво універмагу, поліклініки, музею, добудова до тильного боку театру (нині – міський Будинок культури) (мал.4). Ще один великий майдан – Культури, повинний був з'явитися на місці, де нині Дитячий Світ та «Либідь-Плаза». Цю площу мав би прикрасити величний Палацу культури.

Окрім докорінної реконструкції центру, було заплановано розширення Проскурова за рахунок приєднання села Заріччя та розбудови на його північній околиці житлового масиву на 17 тисяч мешканців (район теперішнього проспекту Миру). Проектанти передбачали приєднання до міста й села Гречани, але як промислового району. Там мали спорудити ряд підприємств, серед яких найбільший в Україні цукровий комбінат.

Окрему увагу проєктанти приділили Південному Бугу та парковим територіям. У планах було проведення комплексу меліоративних робіт,

² Новиков Володимир Іванович – директор інституту «Діпромiсто» у 1933-1954 рр.

³ Давидович М.Л. – один із ведучих фахівців інституту «Діпромiсто», керівник створеної 1934 р. при інституті архітектурно-планувальної майстерні №2

спрямлення русла та організація у заплаві річки величезного «Лугопарку» площею 101 га. Нині там, де у 1937 р. планували «Лугопарк» – маємо Палац творчості дітей та комплекс гіпермаркетів. На місці старого єврейського цвинтаря (нині – район по вул. Свободи від будівлі Держстандарту до вул. Прибузької) був запроєктований парк піонерів і жовтенят площею 8 га. На Привокзальному майдані, після реконструкції вокзалу, планували закласти сквер площею 3,5 га.

Проскурівська міська рада оперативне схвалила проект «Діпромiста» та почала його реалізовувати. Нарада при Проскурівському міськплані від 17 грудня 1937 р. встановила обсяги та порядок реалізації першої черги проекту [7, арк.83-84]. Перш за все вирішили добудувати у 1938-40 рр. вже розпочаті об'єкти, зокрема: чотириповерхові будинки для офіцерського складу місцевого гарнізону (т.зв. ДОСи), двоповерховий готель (нині – музичне училище), Будинок Червоної Армії (нині – навчальний корпус університету управління та права), кінотеатр імені Чкалова (нині – кінотеатр імені Шевченка). Одночасно розпочали проведення комплексу робіт у комунальній сфері – розширяли мережу водогону, було забрукувано десятки кілометрів вулиць і тротуарів. На 1941-42 рр. було заплановано більш грандіозне: перепланування деяких вулиць, формування центрального міського майдану з Будинком Рад, спорудження стадіону, універмагу, критого ринку, поліклініки, хірургічного корпусу лікарні, лазні-пральні, пожежного депо, медичного технікуму, трьох шкіл, шляхопроводу по Старокостянтинівському шосе, адміністративного майдану центрального району. Другою чергою (1943-48 рр.) передбачалась забудова Заріччя, формування площі Культури, Спортивного майдану, будівництво шляхопроводу по вулиці Фрунзе, технікуму харчової промисловості... Але, війна не дозволила втілити плани у життя.

Хоча із задуманого майже нічого не встигли реалізувати, тим не менш, проскурівчани відчували деякі позитивні наслідки прийнятого плану реконструкції міста. За три роки до війни благоустрій та забудова змінилась на краще, Проскурів став найбільшим містом за чисельністю населення в області⁴ та найголовніше – у березні 1941 р. набув статусу обласного центру.

Факт перенесення обласного центру з Кам'янець-Подільського до Проскурова зафіксований рядом постанов. Перша вийшла у Москві – 14 березня 1941 р. ЦК ВКП(б) і Рада народних комісарів СРСР видали постанову про перенесення обласного центру з Кам'янець-Подільського до Проскурова [1]. Наступного дня побачила світ Постанова №313/107 від 15 березня, яку видали Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У за підписом голови Раднаркому УРСР Л. Корнійця та секретаря ЦК КП(б)У М. Бурмистренко

⁴ У 1939 р. Проскурів уперше за свою історію випередив Кам'янець-Подільський за чисельністю населення: у Проскурові – 37481 мешканець, у Кам'янці-Подільському – 36400.

[5, арк.51]. Сплив цілий місяць, і аж тоді, у травні з'явився Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про перенесення обласного центру з міста Кам'янця-Подільського до міста Проскурова», підписаний головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухою [2, арк.19]. Цікаво, що документ складається із одного коротенького речення – «Перенести обласний центр з міста Кам'янця-Подільського до міста Проскурова Кам'янець-Подільської області» та навіть не містить точної дати: написано – травень 1941 року. Цей факт ще раз наочно засвідчує: всі принципи питання вирішували партійні органи, а ради досить часто формально і не завжди акуратно та оперативно підтверджували те, що вже сталося.

Ще одне показове спостереження. За логікою складання документів названі постанови та укази мала б хоч коротко обґрунтувати причини перенесення обласного центру з міста в місто. Але такого у них ми не бачимо. Наприклад, у Постанові Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У від 15 березня 1941 р. (мал.5) першим пунктом зазначене коротко «Перенести центр Кам'янець-Подільської області у місто Проскурів», а у наступних п'яти пунктах йдеться про вимоги у зв'язку з цією подією: виведення із Проскурова ряду військових частин, передачу облвиконкому квартир, які займав командний склад, переміщення середньої школи №1 у інше приміщення для розташування в ній виконкому облради, виділення 4829,5 тис. карб. на здійснення переїзду з Кам'янця-Подільського до Проскурова та додатково 2120 тис. карб. для будівництва 2-х житлових будинків і надбудови третього поверху школи №1, у приміщенні якої планувалося у майбутньому розмістити облвиконком [5, арк.51]. У додатку до цієї постанови подано детальний розпис названих вище пунктів, який вказує на заплановане виведення із Проскурова до Вінниці штабу 37-ї стрілецької дивізії разом з особовим відділом, трибуналом та батальйоном зв'язку, до Кам'янця-Подільського – 18-ї мотомеханізованої бригади і топографічного загону. Ще 8 військових частин, що займали приміщення у центрі Проскурова, переводили на околиці міста – до військових містечок Дубового та Ракового. Щодо детального розподілу 4829,5 тис. карб., які передбачались на переїзд обласних установ і організацій, то тут цікаво, що серед усіх 34 установ, найбільше коштів було закладено на облуправління НКВС (870 тис. карб.), обкому КП(б)У (650,9 тис. карб.), облвиконкому (404 тис. карб.) та облміліції (307,5 тис. карб.). На благоустрій нового обласного центру передбачалось 1000 тис. карб. [5, арк.52-53].

20 березня бюро Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У приймає ще один документ з переїзду, яким створює обласну комісію з п'яти чоловік на чолі з головою облвиконкому А. Ковбасюком⁵ [6, арк.48].

⁵ Ковбасюк Андрій Микитович – голова Кам'янець-Подільського облвиконкому з 1939 по 1948 роки (з перервою в роки окупації 1941-44).

Наслідком роботи комісії стала постанова №26 облвиконкому та бюро обкому КП(б)У «Про затвердження плану переїзду і розташування обласних організацій у Проскуріві» від 31 березня 1941 р., яку підписали голова облвиконкому А. Ковбасюк і перший секретар обкому партії О. Власов. Зокрема, поки не було здійснено заплановану надбудову третього поверху над приміщенням школи №1, облвиконкому і обкому надали приміщення Будинку Червоної Армії (нині – навчальний корпус університету управління та права). Як згадував Григорій Тонкочеев⁶, який перед війною працював в обкомі КП(б)У секретарем із пропаганди: «Будинок обкому партії в Кам'янці-Подільському передали військовим (нині в цьому будинку розміщується Кам'янець-Подільський коледж будівництва, архітектури та дизайну). Натомість у Проскуріві військові передали Будинок Червоної Армії під обком партії. Переїзд відбувся за один день. Уранці секретарі обкому з Кам'янця роз'їхалися по районах, а кожний відділ повантажив на виділені машини столи, шафи, інший інвентар. Пізно ввечері секретарі повернулися в обком, розміщений уже в Проскуріві» [1]. Так само, за день переїхав облвиконком та його відділи. Зберігся кошторис витрат на цей переїзд: упакування майна та вантажно-розвантажувальні роботи – 7200 карб., транспортування майна – 44700 карб., виплата проїзних, добових, багажних та підйомних для співробітників – 52100 карб. У відомості на оплату зазначено про переїзд 25 службовців та працівників облвиконкому. Усього у штаті облвиконкому (без відділів) було 64 людини, отож переїзд торкнувся лише окремих осіб [4, арк. 1, 4, 7-8].

Одночасно з швидким переїздом, керівники області побачили, що для розміщення відділів облвиконкому не вистачає приміщень, звільнених військовими. Голова облвиконкому А. Ковбасюк звернувся у Київ з клопотанням про додаткове виділення приміщень. 2 квітня 1941 р. з'явилась Постанова Раднаркому УРСР про затвердження цього клопотання, за яким пропонувалось Проскурівську сільськогосподарську школу перевести у приміщення птахорадгоспу імені Леніна, Проскурівську школу шоферів до Полонного, будинок вчителів та Проскурівський туберкульозний санаторій до Кам'янця-Подільського, Проскурівський історичний архів до Летичева. Також пропонувалось вирішити питання з Наркоматом охорони здоров'я УРСР про звільнення приміщень, що займають Проскурівська фельдшерсько-акушерська школа та школа медсестер, з наступною передачею цих приміщень облвиконкому [5, арк.73-74]. Проте, як показав

⁶ Тонкочеев Григорій Андрійович – з 1939 по 1953 роки (з перервою в роки окупації 1941-44) працював секретарем Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У, у 1953-62 рр. – першим секретарем Кам'янець-Подільського міськкому КПУ, у 1964-68 рр. – головою Кам'янець-Подільського міськвиконкому.

подальший хід подій, цю постанову виконати не встигли – у червні розпочалася війна.

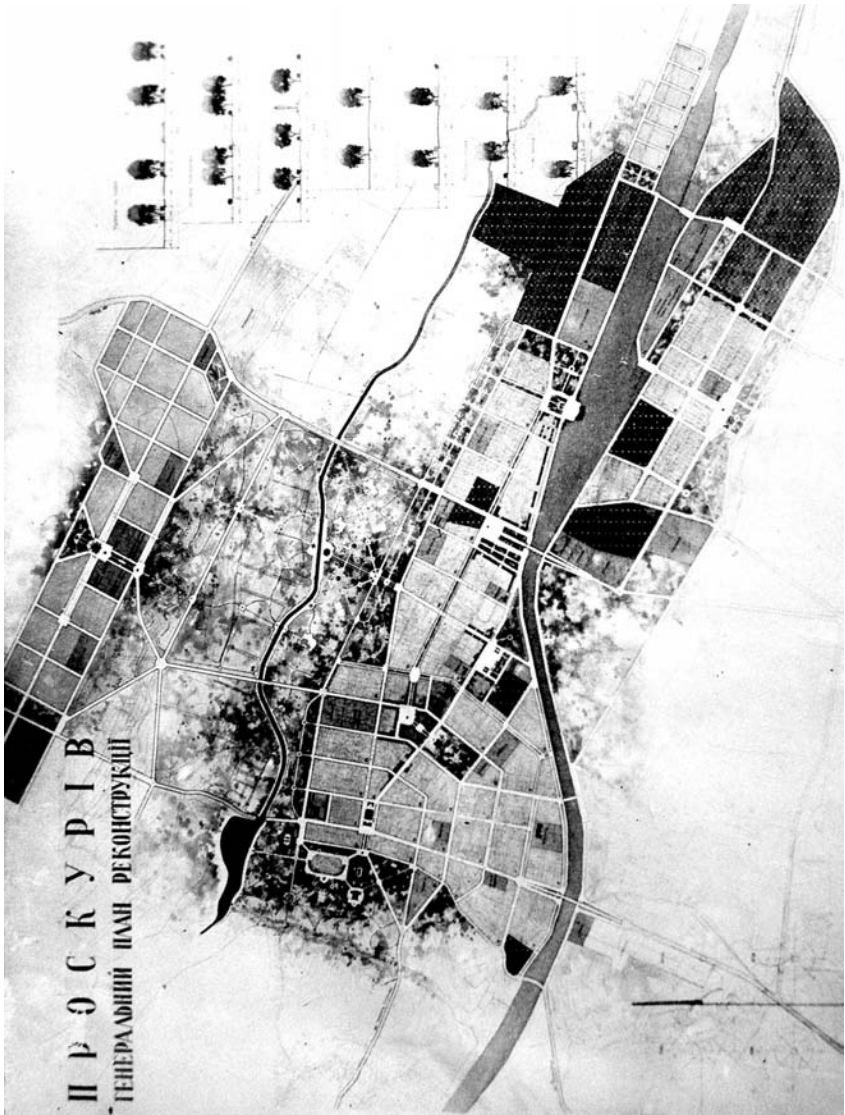
На отримання високого статусу обласного центру відреагував виконком Проскурівської міської ради, який занепокоєний незадовільним санітарним станом міста, видав 14 квітня 1941 р. Обов'язкову постанову №1: «Про утримання в санітарному та впорядкованому стані вулиць, майданів і садиб міста» [3, арк.1]. Нею висували умови щодо прибирання та утримання у чистоті вулиць, тротуарів, дворів та садиб, упорядковували рух транспорту, вивіз сміття та відходів, встановлення кіосків та столиків для торгівлі, зобов'язували домовласників провести ремонт фасадів будинків, встановити на будинках таблички з назвою вулиці і номером будинку, привести у належний вигляд огорожі та палісадники садиб, мати у кожній садибі убиральню, помийну яму, ящик для сміття або відходів, забороняли вирубувати дерева без попереднього дозволу комунального відділу тощо. Були прописані навіть такі заборони: «розклеювати реклами і об'яви на стінах будинків та огорожах», «випускати з двору будь-яку худобу без догляду, пасти худобу в парках, скверах і на вулицях міста», «псувати дерева, толочити траву, рвати квіти» «прати або споліскувати білизну біля колодязів і водопровідних колонок», «витріпувати з балконів речі хатнього вжитку, розвішувати на них білизну і одяг».... Додамо, що обов'язкова постанова набувала чинності з дня оголошення, а винних за її порушення передбачалось карати штрафом до 100 карб. або примусовою працею до одного місяця.

Таким чином, протягом березня-квітня 1941 р. до нового обласного центру Проскурова переїхали всі обласні державні і партійні установи. Проте, до початку війни не встигли перебратись деякі обласні установи і заклади, як наприклад театр, бібліотека та інші. Не була перейменована область – вона ще до 1954 р. залишалася Кам'янець-Подільською.

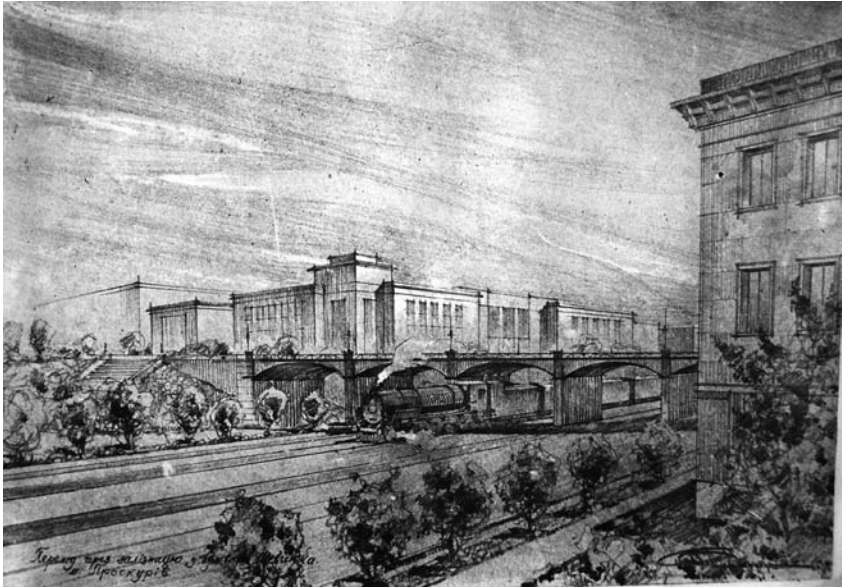
Джерела та література:

1. Будзей О. Діалектика петлі // Подолянин. – 2011. – 1 квітня.
2. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.261, оп.1, спр.19.
3. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.338, оп.1, спр.368.
4. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.338, оп.1, спр.369.
5. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.338, оп.5, спр.102.
6. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.338, оп.5, спр.112.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.1178, оп.1, спр.403.
8. Червоний кордон. – 1937. – 21 вересня.

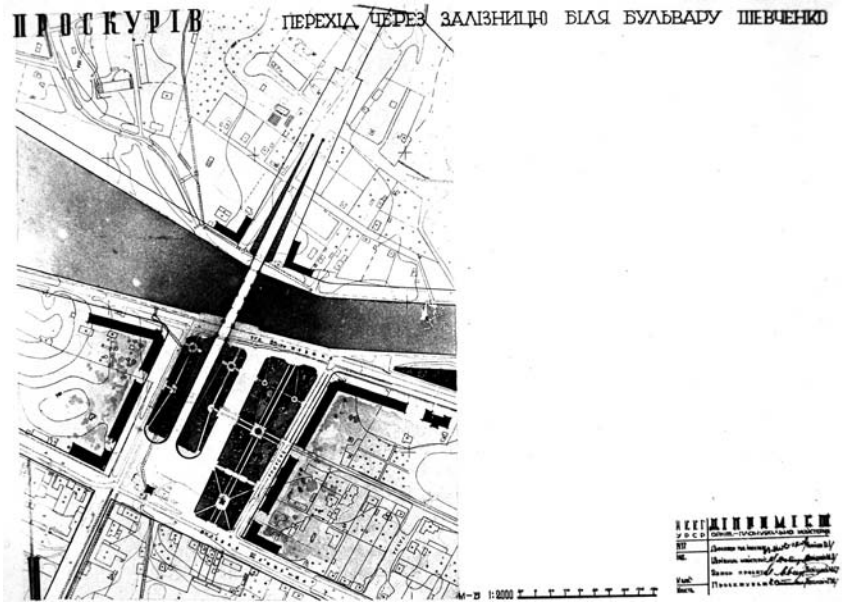
Додаток:

Мал.1. Генеральний план реконструкції Проскурова

ПРОСКУРІВ ПЕРЕХІД ЧЕРЕЗ ЗАЛІЗНИЦЮ БІЛЯ БУЛЬВАРУ ШЕВЧЕНКА

Мал.2. Шляхопровід по Старокостянтинівському шосе від вул. Шевченка (ескіз і план)

ПРОСКУРІВ

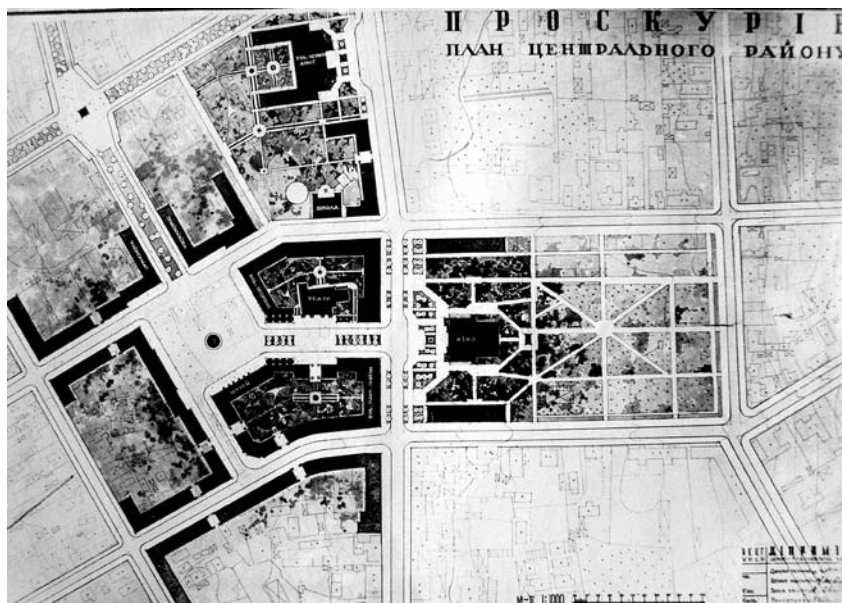
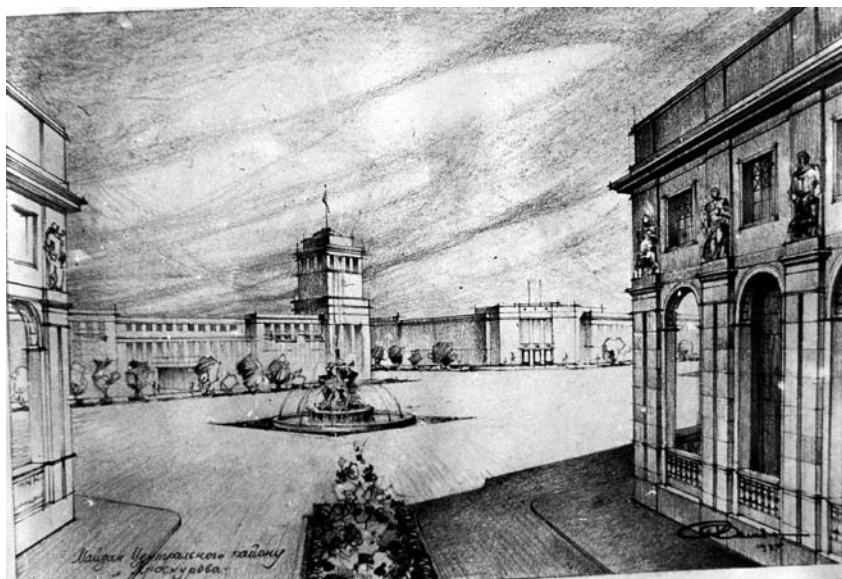
ЦЕНТРАЛЬНИЙ МІСЬКИЙ МАЙДАН

МВВГ	ДІПРОМІСТ *
1937	проект будівлі (з архітектурним планом)
Місце	вулиця Митрополита Миколая
Масштаб	1:1000

М-Б 1:1000

Мал.3. Центральний міський майдан (ескіз і план)

Мал.4. Майдан центрального району (ескіз і план)

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

эка. № 3

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 313/107-сс

**СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР и ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА
КП/б/У**

15 марта 1941 г.

г. Киев

**"О перенесении центра Каменец-Подольской области
в г. Проскуров"**

В соответствии с постановлением Совнаркома СССР и ЦК ВКП/б/, Совнарком УССР и ЦК КП/б/У ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Перенести центр Каменец-Подольской области в гор. Проскуров.

2. Предложить Военному Совету КОВО вывести из гор. Проскурова 18 мотомехбригаду, штаб топострада, штаб 37 стрелкового корпуса и другие воинские части, согласно прилагаемого списка.

3. Передать Исполкому облсовета квартиры и дома нач. состава, освобождающиеся в гор. Проскурове в связи с въездом частей, для размещения работников областного центра. Освобождающуюся жилую площадь в Каменец-Подольске соответственно передать для размещения воинских частей, выводимых из гор. Проскурова.

4. Переместить среднюю школу № 1 в здание сельскохозяйственной школы в гор. Проскурове, а освободившееся помещение школы № 1 передать для размещения Исполкома облсовета.

5. Отпустить Каменец-Подольскому облсовету на расходы, связанные с перемещением областного центра, - 4829,5 тысяч рублей, согласно прилагаемого расчета.

6. Выделить лимит капиталовложений на 1941 год в сумме 2120,0 тысяч рублей, в том числе:

На строительство двух жилых домов	-	1800,0 т.р.
На строительство надстройки над зданием школы № 1	320,0 "

**ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ УССР
/Д. КОРНИЙЦ/**

**СЕКРЕТАРЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО
КОМИТЕТА КП/б/У
/М. БУРМИСТЕНКО/**

ВЕРНО: *В. Кудря*

Мал.5. Постанова №313/107 від 15 березня 1941 р.

ПЕРШИЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАТОР ВЛАДИ В УКРАЇНИ

У статті йдеться про реформатора відносин в українських селах кінця XVIII – першої чверті XIX ст. подільського поміщика-землеволодаря Ігнація Сцібор Мархоцького, його унікальний досвід та результати успішної децентралізації в рамках Речі Посполитої і Російської імперії.

Ключові слова: Україна, Поділля, Миньковецька держава, Ігнацій Сцібор Мархоцький, децентралізація влади, реформи, розкріпачення.

В умовах, коли сучасне українське суспільство задля подальшого економічного процвітання та поліпшення добробуту простих людей обирає децентралізацію влади, може стати у нагоді досвід Ігнація Сцібор Мархоцького. Цей успішний землевласник-реформатор проводив всій експеримент у так званому Миньковецькому ключі неподалік Кам'янця-Подільського та в степах піденно-західніше Одеси, розпочавши його в останні роки існування Речі Посполитої і успішно продовживши після анексії краю Російською Імперією.

Діяльність Ігнація Сцібор Мархоцького викликала чималий супротив у сусідів, які вбачали у його реформах небезпеку традиційним кріпосницьких устоям; чиновників, які бажали його стовідсоткового послуху; ряду дослідників його діяльності, як то російські священники М. Сімашкевич [1, с.399-403], Ю. Лотоцький [2, с.288-289, 296], А. Г. [3, 35-76], О.Л. [4, 78-98], які звинувачували графа у язичництві, російські белетристи А. Копилов [5, с.175-195, 85-119], Є. Євтіхіїв [6, с.34-52], які ставили акцент на незвичності, отже «дивакуватості» окремих вчинків «дідича, поміщика і господаря, батька народу» заснованої ним «Миньковецької держави». Останньому посприяли й польські письменники та навіть енциклопедисти, адже він конфліктував з політично-економічною елітою Польщі в складний період, що передував другому поділу країни, з представниками подільського католицького духовенства, і запропонував Станіславу Понятовському свій утопічний, як на звичайного обивателя, проект порятунку достоїнства «короля великого народу» [7, с. 7-130, 3-107; 8, с. 359-389; 9, с. 543-544; 10, с. 966-968; 11, с. 448-450].

З іншого боку достойно оцінили його подвижницькі потуги польський письменник та краєзнавець другої половина XIX ст. Ю. Ролле [12], історик рубежу XIX-XX ст. М. Дуб'єцький [13, с.120-139], російський економіст М. Довнар-Запольський [14, с.186-187; 15, с.24], український етнограф 20-40 років XX ст. К. Копержинський [16, с.29-59], сучасний польський

історик, доктор габітований Т.Цесельський [17, с.16-36], його ізраїльський колега В. Лукін [18, 19, с.51-76], українські історики доктори історичних наук Л. Баженов [20, с.241-247] і О. Григоренко [21, с. 94-105], архівісти кандидати історичних наук Н. Черкаська і Л. Сухих [22, с.84-108; 23, с.13-46; 24, с. 9-15] та деякі інші.

Однак довгий період у СРСР та й Незалежній Україні матеріали про І.Мархоцького були під негласним табу. Створення незаангажованої біографії реформатора зараз займається Центр мархоцькознавства – філія Центру вивчення історії Поділля інституту історії НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка, який очолює автор [25, с. 79-95].

Ігнацій Сцібор Мархоцький народився на рубежі 50-х років XVIII ст. (точна дата не відома) у м. Тарноруда Подільського воєводства. Його батько Міхал Мархоцький був писарем, що вів фінансово-господарську документацію у маєтку магната О. Чарторийського, матір'ю – Катерина (Михайловська). Батьки Ігнація померли на початку 60-х років, тому близько 1765 р. він з рідними сестрами Юлією та Людовікою, звідним братом Адамом та звідною сестрою Юстиною потрапили під опіку молодшого батькового брата Войцеха Мархоцького. Останній присвятив своє життя посесорству і заробив на цьому кошти для того, щоб придбати містечко Городницю на Дністрі. Коли ж 1767 р. одружився з вдовою одного зі своїх орендодавців, трембовельського чесника Юзефа Боваровського, Ельжбетою Ленкевич-Іпохорською, переїхав з опікунами до її помістя в околицях Гусятина на Тернопільщині. Відтак придбав Ярмолинецький ключ на лівобережжі Збруча, куди, очевидно, його тягнуло, адже народився з братом у Чемерівцях на Центральному Поділлі. Остаточо родина осіла у с.Маліївці Ушицького повіту (тепер Дунаєвецький р-н Хмельницької обл.).

Стосунки між племінником та дядьком від початку не склалися. Не погодився він і (за прикладом старшого брата) ставати ксьондзом. Тому, щоб приструнити норовливого родича, Войцех Мархоцький відправив його у пруське військо. Такий життєвий поворот лише загартував останнього, що й стало першим кроком у його бунтівливій біографії, де ще часто роль антипода грав дядько. Через нього Ігнацій покинув успішну службу в Берліні, змушений був жити в чужих маєтках, стати квартирмейстром в Кам'янець-Подільському військовому гарнізоні, викладати музику для дітей варшавських багатіїв, знімати кімнати у чужих будинках для себе і молодій дружини, а врешті дізнатися, що найближча по крові людина хоче позбавити його законної спадщини.

Це тривало майже двадцять років. І навіть після смерті дядька у березні 1788 р. проблеми не закінчилися, оскільки довелося виборювати своє

і в суді і врешті напівлегальними методами. Лише 1790 р. Ігнацій Сцібор Мархоцький став одноосібним повноправним господарем придбаного дядьком у 1786 р. «Миньковецького ключа» і розпочав втілення власного бачення щасливого суспільства. Того ж року його обрали військово-цивільним комісаром Кам'янецької землі. Він висунув ряд дієвих пропозицій щодо поліпшення життя території, за яку відповідав, а проект перепису населення за простоту і дієвість був визнаний найоптимальнішим і рекомендувався до використання у воєводстві.

Оптимістичного настрою і сподівань додало йому прийняття Сеймом 18 квітня 1791 р. Закону про «Міста наші королівські вільні в державах Речі Посполитої». І хоча цей законодавчий акт не вимагав проводити зміни у приватних населених пунктах, Ігнацій Сцібор Мархоцький відгукнувся на нього та Конституцію 3 травня 1791 р. декларацією «Право міста Миньківці», яку написав 29 грудня 1791 р. і оприлюднив 1 січня 1792 р. перед представниками основних його громад [26, с.23-24]. Миньківці перетворювалися на оазис свободи особистості та розкриття її потенційних можливостей в межах Поділля.

У першому із 12 розділів І.Мархоцький наголосив на користі розширення та забудови поселень, і що цьому може сприяти лише надання свободи. Тому, наголосив він, що вирішив подарувати мешканцям волю, і, заодно, відмінити податки, залишивши натомість лише орендну плату на землю. При цьому зобов'язався не збільшувати її в майбутньому.

Головний стержень документу реформатор заклав у другому розділі, зрівнявши іновірців (євреїв, православних, лютеран) у правах з католиками. Це було без перебільшення революційне для тогочасного Поділля рішення, особливо українців, кількість яких в його «Миньковецькому ключі» складала близько 80 відсотків від усього населення. Крім того І.Мархоцький надав свободу торгівлі, звільнив миньківчан від обов'язку утримувати на постої солдатів, бо вирішив збудувати власним коштом казарму для військових.

У третьому розділі реформатор обумовлював необхідність справедливості до міщан. У четвертому – окреслив обов'язки обраних до магістрату; зокрема, що вони мають бути письменними; але спочатку це вимагалось лише від голови магістрату і писаря. Задля справедливості передбачалося, щоб рішення про зарахування до урядовців було колегіальним. Їх повинна затвердити «політично-економічна адміністрація».

П'ятий розділ уточнював привілеї магістрату і правила діяльності міської влади.

Шостим розділом регламентувалися: перепис євреїв в місцях їх поселення, надання їм права проживати поруч з християнами в будинках, що належать землевласнику, свободи оптової і роздрібною торгівлі, свободи

торгівлі спиртними виробами за умови відмови від ремесел, окрім забою худоби і пекарства для одновірців, затвердження рабинату і релігійних братств лише після погодження з поміщиком.

Наступних шість розділів стосувалися ремісників та їхніх цехів.

Однак у травні 1792 р. в державі відновили свої позиції реакціонери – Тарговицькі конфедерати.

Оскільки до конфедератів примкнув і король Станіслав Понятовський, якого, як законно послушний громадянин Речі Посполитої дуже поважав Ігнацій Мархоцький, то подолянин пішов за ним, але реформи у Миньківцях не згорнув. Як зауважив і своєму нарисі «Редуск» Й.Ролле, він «неухильно поділяв переконання тієї жменьки шляхти, яка приєдналася до Тарговиць для оборони постанов Великого Сейму» [27, с. 25]. Втім, у січні 1793 р., побувавши, як депутат від Поділля на сесії конфедератів Волинського воєводства, він остаточно розчарувався у ретроградах, котрі, як виявилось, дбали лише про свою вигоду. Коли ж був підданий суду за публічне висловлення невдоволення, то остаточно втративши віру, що Польщу можна порятувати від поглинання сильнішими сусідами.

Після повернення додому Ігнацій Мархоцький вирішив звернутися до короля і виклав свої рекомендації в проекті подальших дій. Весь текст, на жаль, не зберігся дотепер. Однак суть його оприлюднив той же Й.Ролле, який бачив документ на початку 80-их рр. XIX ст. у збірці артефактів Богдана Жебровського. «...Під впливом змісту тих погрожуючих положень, склав проект всебічної оборони, трохи дивацький, ризикований і розпачливий, якщо зважати на байдужість і апатію, які захопили більшу половину тогочасного суспільства, знервованого нескінченим галасом оптимістично налаштованих лідерів, а також брутальними та рабськими інстинктами підлеглих.

Природно, що пан Ігнацій запрошує бути провідником в своїм проекті – «короля, коменданта і батька народу». На його думку, всі без винятку мешканці повинні разом з жінками, дітьми і майном вирушити в поле; міста, села, будинки все без винятку спалити. В першу шеренгу мали б стати старі, злиденні, каліки, для котрих уже немає ліку і рятунку на землі. Вони охоче загинуть за батьківщину, і така смерть буде для них втіхою. Далі автор проекту радить висунути на втрачені позиції магів, жінок, сестер, коханих і немовлят; тоді тим, що залишилися й осиротіли розпач додасть відваги і вони або переможуть, або загинуть. В разі поразки, могила, що поглине останки переможених, буде вшанована і збуджуватиме тих, хто прийшов їм на зміну, свідчитиме прикладом для наступним поколінням. Не один завлає: «король, що тут поліг, був королем великим і благочестивим; народ, який був при ньому, так саме був благочестивим і великим» [28, с.27].

Оскільки відповіді на своє звернення екс-майор Польського війська не дочекався, то, очевидно, порухував свою місію, як громадянина Речі Посполитої, виконаною, а совість чистою перед законно обраним королем. Адже йому потрібно було врятувати те, що залежало саме від нього: «місто Миньківці», як зазначалося на його печатці, та півтора десятка навколишніх сіл «Миньковецького ключа», де проживало близько 2 тисяч людей.

Згідно другого поділу Речі Посполитої весною 1793 р. Поділля дісталось росіянам. Ті кілька сотень польських поміщиків, хто залишався на своїй землі, із Мархоцьким серед них, присягнули на вірність Катерині II. Відтак відійшов він і від політики, плануючи присвятити остаток життя покращенню землеробства і побуту селян, стати корисним їм, направивши їхнє вміння, досвід та старанність у прогресивне русло.

Поїздивши по Європі в роки молодості і становлення, зустрічаючись з різними людьми, читаючи твори різних авторів-сучасників, книги і тексти давніх мудреців, Ігнацій Мархоцький акумулював у собі філософію філантропії, просвітництва і людинолюбства. Його знали як прибічника давньоеврейських, античних, римських законів, послідовника Вольтера, Жан-Жака Руссо, Анрі Сен-Симона, Томаса Мора, Шарля Фур'є, вчених-фізіократів. Тому все те, що втілював на практиці він, було теоретично обґрунтованим і набирало тих оптимальних форм, які потрібні були для якнайкращого результату. Зокрема, і децентралізація, яку ми через два століття після його запровадження у себе сьогодні вважаємо в Україні заледь не панацею для України. Досвід Ігнація Мархоцького підтверджує, що це саме так.

Катерина II тверезо оцінила ситуацію, що складалася у приєднаних територіях. Вона вирішила не поглиблювати конфронтацію, а використати поміщицький потенціал поневоленої держави на користь своїй. Хоча при дворі було чимало бажаючих покращити свій добробут за рахунок земель та кріпаків польських магнатів у південно-західних губерніях, новопризначені адміністратори отримали наказ ні чим не утискали лояльних до нової влади землевласників. Як природжений стратег, Ігнацій Мархоцький зрозумів цю ситуацію, а тому старався не створювати жодних прецедентів для претензій до нього. Окремі дослідники наголошують, що на Поділлі не було сумліннішого від нього платника податків та виконавця різних адміністративних вимог [29, с.98]. Цим він заробив незаперечний авторитет у нових можновладців краю. Відтак, губернські чиновники не перечили йому в певних реформах, які стосувалося лише внутрішніх справ у землеволодінні. Поки інші обережно вирішували, як бути далі, Ігнацій Мархоцький продовжив реалізацію проекту «Право міста Миньковець».

Підтримувані землеволодарем, міщани стали розвивати місцеву економіку. Крім винокурень та традиційних для невеликих містечок вироб-

ництв, як то з виготовлення поташу, селітри, гончарних виробів, кузнь, гамарень, на його околицях з'явилися цегельня, черепичня, запрацювали фабрика анісової олії, майстерня, де виготовляли та ремонтували карети, врешті, дві суконні фабрики, фабрика байкової тканини, де було зайнято понад 250 робітників.

З підказки володаря міста місцеві ремісники освоїли процес виготовлення паперу, який користувався попитом навіть у Києві. Наявність свого паперу дозволила І.Мархоцькому відкрити миньковецьку друкарню. Ще 2 друкарні започаткували у містечку євреї.

Кошти від реалізації виготовленої продукції поповнювали статки як самого ініціатора, так і тих, хто ризикнув розпочати свою справу. Певний відсоток, кажучи по сучасному, податку на прибуток отримувала скарбниця ратуші, отже, громада, і витрачалися ті кошти на покращення містечка, утримування його інфраструктури: вулиць, криниць, мостів, правопорядку, протипожежної охорони, санітарних та навіть протиепідемічних норм. Останньому приділялася особлива увага.

Ігнацій Мархоцький був чи не єдиним на Поділлі, хто дуже серйозно поставився до поширення чуми наприкінці XVIII ст., закупивши для своїх селян тогочасні ліки. Більше того разом зі спеціально запрошеними медиками особисто розносив ліки по домівках. Відтак, розпочав і просвітницьку роботу, надрукувавши у своїй друкарні брошуру «Спосіб лікування чуми, в Яссах практикований бароном Асом, при епідемії, що виникла, як в цім 1797 р. серед обивателів Ушицького повіту, є необхідний для лікування самих себе і своїх підданих, стараннями обивателя того ж Ушицького повіту до друку віддані» [30, с. 38]. До речі, саме І.Мархоцький для потреб своїх підданих «заклав шпиталь, до якого запросив двох лікарів – Петра Герінга і гомеопата Стефанія, а також аптекаря, цирульників і акушерку» [31, с. 255-265].

Був у Миньківцях і притулок для інвалідів. Для того, щоб людей у ньому краще утримували, Ігнацій Мархоцький запровадив своєрідний збір з тих, хто жив багатше, адже саме вони частіше письмово зверталися у тих чи інших справах до адміністрації держави. Певний відсоток ціни виробленого у Миньківцях паперу відраховувався на потреби притулку. І що дивно, проти цієї людинолюбської традиції, яку згодом продовжив син реформатора Кароль Мархоцький, виступив миньковецький піп Скогінський, відколи він появився у Миньківцях 1814 року [33].

Невдовзі після початку реформи Миньківці стали і одним з найвідоміших центром подільської торгівлі. У центрі містечка з ініціативи І. Мархоцького збудували нову ринкову площу з баштою, в якій знаходилися найточніші в губернії ваги та різні еталони. Крім традиційних базарів, у визначені дні на площу з'їжджалися торгівці з різних міст Поділля та Во-

ліні на ярмарки, які збирали багато покупців. Частина готівкового збору за участь у них також поповнювали скарбницю міської управи. І хай вони задля надійності зберігалися у коморі юстиріаріуму на горі Бельмонт – одній з резиденцій володаря містечка і Миньковецького, але використовувалися за призначенням і контролювалися так званою «радою держави».

Задля зменшення економічного тягаря на селянські родини, які мешкали у його «ключі», Ігнацій Мархоцький на початку 1796 року відмінив десятину з продукції, яку вони вирощували та інші податі до панського двору, і підтримував тих, хто погоджувався стати робітниками, адже у Миньківцях власник кадрів не вистачало. До потрапляння під опіку І.Мархоцького у містечку та передмісті мешкало лише близько сотні єврейських і прославних сімей [33, с.57-58] .

Звичайно, І.Мархоцький розумів, що окрім економічних інтересів людей мала поєднувати ідея, яка давала зрозуміти, що усі вони: поляки, українці, євреї, росіяни-пилипони, навіть, англієць-утікач – повноцінні громадяни однієї спільноти, а не чиїсь піддані. Ця об'єднуюча назва «Миньковецька держава» з'явилася на межах його землеволодіння. Зі сходу було встановлено вказівник із написом «Кордон Миньковецької держави та держави Російської», а із заходу, відповідно, «... із державою Австрійською».

Переконавшись, що ні про який сепаратизм на Миньковеччині не йде мова, ні поміж людей, ні у документах, які опублікував і поширив, де тільки міг ініціатор реформи, поліцейські чиновники не вимагали знищити ті написи, і їх читав кожен, хто приїжджав у Миньківці чи транзитом перетинав Миньковеччину. А преамбулу «Законів землеробів», що 2 січня 1804 року юридично ліквідували у «Миньковецькій державі» панщину, взагалі, присвячено саме засадам існування великої громади, в яку входили повноправними підрозділами громади усіх 20 населених пунктів землеволодіння І.Мархоцького. Це ж, безперечно, стосувалося й тих, хто мешкав у орендованих ним селах Ушицького і сусідніх Могилівського та Камянецького повітів, а також мешканців так званого Руффополісу між Одесою та Овідіополем у Причорномор'ї.

Крім того в середині серпня усі жителі держави збиралися у Миньківцях на форум, який проводили на спеціальному полі перед в'їздом у містечко. Це було Свято обжинків, за яким згодом закріпилося ім'я Свято Церери. (Більш детально про нього можна почитати працях Ф.Ковальського [34] та К.Копержинського [35], котрі досить скрупульозно описали його у своїх працях).

Навіть ті з дослідників, хто недолюблював І.Мархоцького описували, що за його часів містечко перетворилося у квітучий, світлий населений пункт, з гарними, побіленими будинками, широкою ринковою площею,

доглянутими магазинчиками, чистими вулицями, водовідводами та іншими елементами санітарно-гігієнічного порядку, зокрема і біля цвинтарів, а за межами – обсажені фруктовими деревами дороги, надійними мостами, канавами, обмежувачами стовпчиками. І визнавали не тільки заслугу графа, а громади, яка дбала про середовище, в якому вона жила. Кожний миньківчанин долучався до облаштування території – очистки руслиць Ушиці та її приток, замулених меліоративних каналів, засипання вимоїн та ярків, і щоб вони не розширювалися, заліснювання схилів біля них. Звичайно, ніхто не дозволяв собі влаштовувати стихійні сміттєзвалища, без дозволу зрубувати дерева у лісах.

В місті та селах працювали школи, «Букварі» для яких тиражували у місцевій друкарні, як очевидно, і зошити, бо мали досвід, адже всю адміністративну документацію теж продукували тут. Водночас знаходили час і на друкування художніх книг подільських авторів, а 1805 р. випустили перший переклад «Гамлета» польською мовою. В Миньківцях ледь не на постійній основі працював великий хор і духовий оркестр, який в різний час очолювали відомі на Поділлі музиканти. Свої музики були і у кожному села. «Дідич і Батько народу» записав у план своїх дій після настання економічного покращення відкриття у Миньківцях Музичної академії та вищого навчального закладу (очевидно, на кшталт Кременецької гімназії, адже був особисто знайомий з самим Тадеушом Чацьким). До речі, Ігнацій Мархоцький теж черпав знання у оригіналах французьких, німецьких, латинських та італійських книг і перекладав з давньоарамейської релігійні тексти та ставив їх на музику, бо чудово грав на скрипці і тогочасних клавішних інструментах. Навчив тому і сина, що добряче виручило його під час перебування у сибірському засланні після участі в Польському повстанні 1830-31 років...

Зауважимо, що незважаючи на особисті проблеми Ігнація Сцібора Мархоцького у 1812-му та подальших роках, це не відобразилося негативно на життєдіяльності громади містечка. Тобто, запущений ним на початку 90-х років XVIII ст. механізм економічної децентралізації продовжував діяти у звичному для нього режимі, слугуючи розквіту населеного пункту.

Дивуєшся тільки, що і сьогодні окремі люди бачать життєву спадщину Ігнація Сцібор Мархоцького через белетристику російських священиків та журналістів, які керуючись принципами боротьби з усім польським, подавали його у своїх статтях, як такого собі дивака. Але ж істини заради варто зауважити, що навіть особистий порученець Олександра І граф Новосільцев, котрий перевіряв звернення представників миньковецької громади до імператора про неправомірне осудження І.Мархоцького чиновниками Подільської губернії, наголосив (цитую мовою оригіналу): «с достоверностью заключить можно, что Граф Мархоцкий преследуется по

одним только личностям ибо знающие его, а в особенности наши военноружащие, отзываются с уважением о личных его качествах и особенной его преданности России, столько о замеченом ими устройстве в имени его» [36]. Хто-хто, а «права рука» імператора вмiла вiдрiзнити, виражаючись по-сучасному «децентралiзатора» вiд «сепаратиста».

Таким чином, досвiд Iгнацiя Мархоцького вартий уваги в незалежнiй українськiй державi, а також вiдповiдного вшанування як представника польського народу, який протягом усього свого життя дбав про українцiв, поширюючи у селах, якими володiв, людинолюбство, просвiтництво, створюючи цивiлiзованi умови для їхнього життя.

Джерела і література:

1. Симашкевич М. Римское католичество на Подолии. Каменец-Подольский, 1872. – С. 399-402.
2. Лотоцкий Ю. Воспоминания// Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Т. XI. – Каменец-Подольский, 1911. – С.288-289, 296.
3. А.Г. «Борьба местной епархиальной власти с языческим чествованием древней богини Цереры» / «Прибавления к «Подольским Епархиальным Ведомостям», № №33-43, 1889 года)//Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.2. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 35-76.
4. О.Л. Праздник Цереры (Из воспоминаний польського шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг.// Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.5. – Хмельницький, 2013. – С. 78-98.
5. Копылов А. Миньковецкое государство. Исторический очерк // Русский вестник. – СПб, 1895. – № 1. – С. 175-195; № 5. – С.85-119.
6. Евтихийев Е. Миньковецкое государство//Новое слово. – № 3. – 1913.– С. 34-52.
7. Groza S.W. Grabia Scibor na Ostrowcu. Powiesc z pierwszych lat wieku XIX. Czesc I-II. – Warszawa, 1848. – S. 7-130, 3-107.
8. Szaszor Bozydar. Ignacy hr. Ścibor Marchocki. Opowiadanie [Wspomnienia z pierwszej ěwierci XIX w.]. – Przegląd Europejski, 1863, R 1. T. IV. – S. 359-389.
9. Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – T. VI. – S. 543–544.
10. Bartoszewicz J. Marchocki Ignacy // Encyklopedia Powszechna Polska. – Т. XVII. – Warszawa, 1864. – S. 966–968.
11. Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich. – Т. VI. – Warszawa, 1885. – S. 448-450.
12. Dr. Antoni J. Grabia Redux// Opowiadania. Seria czwarta. T.II. – Warszawa, 1884. – S. 3-75. // Антонiй Юзеф Ролле. Граф Редукс /Переклад з польськoї мови В. Ганущака. – Дрогобич, 2008. – 81 с.
13. Dubieckie Maryan. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami//Archiwum do dziejow literatury i oswiaty w Polsce. – Krakow, 1914. – S.1-32 // Дубецький М. Спiлка спадкоємця з пiдданими землеробами. Переклад з

польської Г.Черниш // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.6. – Хмельницький, 2014. – С.120-139.

14. Довнар-Запольский М. Из истории общественных течений в России. Статьи М. В. Довнар-Запольского.– К., 1905. – С. 186-187.

15. Довнар-Запольский М. Страницы из истории крепостного права в XVIII-XIX вв. – М., 1906. – С. 24.

16. Копержинський К. Обжинки. – Одеса, 1926. – С. 29-59.

17. Цесельський Т. На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.3. – Хмельницький, 2011.– С. 16-36.

18. Лукин В. Граф Мархоцкий, государство Миньковецкое и еврейское книгопечатание на Украине // Лехаим. – Москва, 2007. – №9(185), Сентябрь. – С.311. – Режим доступу: [http:// www/lechaim.ru/ARHIV/185/lukin.htm](http://www.lechaim.ru/ARHIV/185/lukin.htm).

19. Лукин В. Евреи – подданные государства Миньковецкого (к истории еврейского книгопечатания на Украине) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.1. – Хмельницький - Миньківці на Ушиці, 2009. – С. 51-76.

20. Баженов Л. Життя і діяльність графа Ігнація Мархоцького в українській і польській художній літературі та історіографії XIX - початку XXI ст.// Україна - Європа - Світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 241-247.

21. Григоренко О., Захар'єв В. Подільський просвітитель, філантроп і реформатор другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. Ігнацій Мархоцький// Історія, культура та освіта: християнський вимір. Збірник наукових праць. – Випуск 3. – Хмельницький, 2014. – С. 94-105.

22. Черкаська Н. Доля Печерського архіву Потоцьких// Археографічний щорічник. – 2005. – Т.5. – С. 84-108.

23. Черкаська Н. До історії родинних архівів Сцібор-Мархоцьких і Потоцьких //Наукові записки Центру Мархоцькознавства / упоряд. В.А. Захар'єв. – Хмельницький, 2009. – Т. 1. – С. 13-46.

24. Сухих Л. Черкаська Н. Документи з архіву Сцібор-Мархоцьких у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ //Наукові записки Центру Мархоцькознавства / упоряд. В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 9-15.

25. Григоренко О. Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності//Наукові записки Центру Мархоцькознавства / упоряд. В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 79-95.

26. Антоній Юзеф Ролле. Граф Редукс /Переклад з польської мови В. Ганущака. – Дрогобич, 2008. – С. 23-24.

27. Там саме. – С. 25.

28. Там саме. – С. 27.

29. Шашор Божидар. Ігнацій граф Сцібом Мархоцький/ Переклад з польської мови Г.Черниш// Наукові записки Центру Мархоцькознавства / упоряд. В. А. Захар'єв. – Хмельницький, 2014. – Т.6. – С. 98.

30. Там саме. – С. 38.

31. Aftanazy R. Dzieje rezydencje na dawnich kresach Rzeczypospolitej. –

Т. IX. – Warszawa, 1996. – С. 255-265.

32. ДАОО. – Ф.227.– Оп.1. – Т.1. – Од.зб.1003.

33. Лукин В. Евреи – подданные государства Миньковецкого (к истории еврейского книгопечатания на Украине) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.1. – Хмельницький – Миньківці на Ушиці, 2009. – С. 57-58.

34. Ковальський Ф. Спогади. Щоденник. Витяги/ Переклад з польської мови П.Даниляка // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.3. – Хмельницький, 2011. – С. 89-104.

35. Копержинський К. Обжинки. – Одеса, 1926. – С. 29-59.

36. ДАОО. – Ф.140.– Оп.2. – Од.зб.22.

*Іваневич Л.А.
м. Хмельницький*

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЬНЕ ВБРАННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Внаслідок аналізу відомих і маловідомих праць та музейних фондів колекцій у статті висвітлюється проблема дослідження регіональних особливостей традиційного весільного вбрання подолян XIX – першої половини XX ст. Вперше подається характеристика народного весільного костюма українців усіх субрегіонів Поділля.

Ключові слова: традиційне весільне вбрання, народний костюм, Поділля, субрегіони, особливості, натільний, поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори, взуття, прикраси, пояси, доповнення до одягу.

Серед усього різноманіття традиційного вбрання українців, у тому числі й подолян найяскравішим та найрізноманітнішим було саме весільне вбрання як вид обрядового. Його багатоваріантність привернули увагу науковців, етнографів, істориків, краєзнавців, мистецтвознавців ще в другій половині XIX ст. Актуальною залишається озвучена проблема серед кола учених і сьогодні, що також зумовлено поглибленням окрім загальноукраїнських ще й специфічно регіональних, субрегіональних (локальних) та локально-зональних (вузько локальних) напрямків історико-етнографічних досліджень.

Історіографія зазначеної теми частково охоплює праці видатних науковців й етнографів кінця XIX – початку XXI ст., зокрема: Х.Вовка [6], В.Білецької [2], О.Воропая [7], І.Спаського [32], К.Матейко [25; 26], Г.Стельмашук [33], Я.Кожолянка [18], М.Костишеної [24], Т.Ніколаєвої [27; 28; 29], Г.Кожолянка [17], М.Білан і Г.Стельмашук [1], Л.Булгакової-

Ситник [4], З.Васіної [5], О.Федорчук [345], О.Косміної [22], Г.Врочинської [8], В.Косаківського [20] й альбоми З.Васіної і Т.Косміної [23] та ін. [3]. Деяку інформацію про весільний стрій подолян містять статті: М.Юкальчук [52], В.Косаківського [19; 21], Л.Пономар [30], Л.Гальчевської [10], Г.Савки [31],

Г.Кожолянка [16], А.Гаврищука [9] та Л.Іваневич [11; 12; 13; 14; 15].

Щодо джерельної бази статті, то вона опирається на матеріали власноруч опрацьованих фондів колекцій традиційних головних уборів подолян Національного музею українського декоративного мистецтва України [41], Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” [47] (м. Київ), Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України [38], Національного музею ім. А.Шептицького [40] (м. Львів), Вінницького [35], Тернопільського [44], Хмельницького [48] та Чернівецького [50] обласних краєзнавчих музеїв, Чернівецького обласного художнього музею [51], Чернівецького музею народної архітектури та побуту [49], Одеського державного історико-краєзнавчого музею [42], Тиврівського [45] та Тульчинського [46] районних краєзнавчих музеїв (Вінниччина), державного історико-культурного заповідника “Межибіж” [36], Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [37], навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка [39] та приватної колекції А.М.°Трембичького [43] (Хмельниччина). Тому на основі аналізу історіографії та джерельної бази дослідження здійснимо спробу висвітлити регіональні особливості традиційного весільного вбрання подолян XIX – першої половини XX ст., враховуючи локальні відмінності Буковинського, Західного, Східного та Центрального Поділля.

Варто зазначити, що серед усього комплексу весільного вбрання подолян найбільшим різноманіттям відрізнялися саме весільні головні убори, особливо дівочі. Тому у статті звернемо особливу увагу саме на цю групу народної носії. Так, науковець Г.Стельмашук запропонувала класифікувати українські традиційні дівочі весільні головні убори за способом носіння, як: *начільні* (вінки-обручі, масивні барвінкові вінки й підковоподібні вінки), *потиличні* та *комбіновані* [33, с. 202-206].

З огляду на регіональну специфіку вважаємо за краще розподіляти дівочі весільні головні убори подолянок за ознакою конструктивної форми на: *вінки*, *вінкоподібні*, *платові* й *хусткоподібні* *убори та прикраси до дівочих весільних вінків*. При цьому *вінки* та *вінкоподібні* *убори* за способом носіння могли бути *начільними*, *потиличними* (*напотиличними*) або *комбінованими*. Останні поєднували у собі ознаки *начільних* і *потиличних* *уборів*.

Подільські дівочі весільні *вінки* за формою поділяли на *вінки-шнури* та *площинні*. У свою чергу серед *вінків-шнурів* й *площинних вінків* за спо-

собою виготовлення виокремлювали: *виті* (зв'язані), *плетені* (сплетені) та *шиті* (зшиті) *вінки*. *Виті* *вінки* виготовляли із зілля (барвінку, батіжків хмелю, безсмертника, василька, любистку, м'яти, рути, шавлії й інших лікарських рослин) або з воску, лою і парафіну. *Плетені* *вінки* були із зілля, польових (волошки, маку, ромашки тощо) та інших квітів (мальви, рожі (ружі)) й ягід (вишні, горобини, калини). *Шиті* *вінки* створювали за рахунок зшивання між собою квітів із зілля, паперу, стрічок, стружки або тканини. До вінків чіпляли стрічки (*бинди*, *ленти*, *лянти*, *стьонжки*) різнокольорові (в т. ч. золотисті або сріблясті) парчеві або шовкові, без оздоблення або декоровані вишитими квітковими узорами (бісером чи нитками), ткани з кольоровими орнаментами.

Вінкоподібні дівочі весільні головні убори мали вигляд *обруча* зі стрічки (“квітки”, заушники (навушники, наушники, навушниця, підвушники, позаушники)), тканини (згардочка з волочкою), картону (вінок-обруч), лубу, пасма конопель чи льону або соломки, сплетених у косу, солом'яної стрічки; *корони* або *циліндра* з картону (“вінок”, “капелюшиння”, “карабуля”, “коробка” – *комбіновані* убори) та або з лубу (“коди” (“кода”, “кодина”) – *комбінований* убір); *шапочки* з оксамиту або *каптура* (*капелюшка*). Названі основи *вінкоподібних* *уборів* наречених оздоблювали квітами з паперу, намистин, бісеру і стрічок, герданами, гудзиками, дзеркальцями, лелітками, монетами, намистинами, пір'ям, різнокольоровими кульками з вовни, травою ковили тощо. *Вінкоподібні* убори подолянок доповнювали барвінковим вінком.

Практично у всіх куточках Поділля *платові* й *хусткоподібні* дівочі весільні головні убори використовувалися на весіллі після обряду розплітання коси (окрім вельона). Серед *платових* варто виокремити дівочі весільні убори, якими покривали голову молоді (гимбер (імбер, імбер), рантух (рантушок),

серпанок) та вельон (велян, вильон – *фата* весільна) [12, с. 851-856].

Наприклад, у с. Маньківка Бершадського р-ну та селах Перепільчинці й Рахни-Лісові Шаргородського р-ну Вінницької обл. головний убір білого кольору, яким покривали молоду мав назву *гимбер* (імбер, імбер). У селах Левків і Соколівка Крижопільського р-ну, що на Вінниччині весільний головний убір білого кольору з домотканого полотна називали *рантухом* (рантушком). В інших куточках Поділля головний убір із тонкого прозорого домотканого полотна білого кольору, котрим покривали наречену носив назву *серпанок*. Поруч із тим *серпанком* у смт. Брацлав та с. Годіївка Тростянецького р-ну Вінницької обл. називали *фату* [10, с. 188-193; 12, с. 853-854].

На початку ХХ ст. на Поділлі крім вінка спорадично набув поширення такий весільний головний убір, як *вельон*. Моду на нього українки перей-

няли із Західної Європи, спочатку у містах, згодом – і в приміських селах. Широкого використання цей головний убір набув вже у 40-х роках ХХ ст. Хоча в багатьох селах зустрічалося побутування і вінка, і вельона або їх поєднання. Також були приклади, коли традиційний вінок наречена одягла в суботу, а вельон – у неділю. Проте згодом став іншим як традиційний вінок, так і спосіб поєднання його з вельоном. Зокрема, у 1925-1930 рр. на Тернопіллі одночасно із барвінковим вінком застосовувався вінок із зелених гілечок мирту, який доповнював вельон [33, с. 210].

До подільських *хусткоподібних* належали дівочі весільні убори, якими молодій у день весілля пов'язували голову, зокрема, нафрама (нафрамиця). А в с. Хоменки Шаргородського р-ну, що на Вінниччині хустка, котрою покривали наречену називалася рубок (рубочок) [10, с. 188-193; 12, с. 853-854].

Застосовувались на Поділлі також і *прикраси до дівочих весільних вінків* із фарбованого пір'я або штучних квітів (“затикані кучері”, “качурині кучері”, “квіточка”, “кучері”, фавори та ін.).

Обов'язковою складовою частиною дівочого весільного головного убору або його основою у ХІХ – першій пол. ХХ ст. був *барвінковий вінок*, який міг одягатися як під головний убір, так і поверх нього [33, с. 196-203; 12, с. 852].

Загалом на Буковинському Поділлі весільний комплекс дівочого народного костюма складався із додільної вишитої сорочки-морщанки, одноплатової горботки (або фоти) чи двоплатової запаски, фартуха, широкого пояса-крайки, закріпленого на талії вузьким поясом – баюром. У якості плечового одягу поширення набули короткі кептарі перегинкового типу (рідше – мінтяни), а верхнього – манти, сардаки, сірійки або кожухи. Святковим взуттям улітку були черевики, в осінньо-зимовий період – чоботи (найчастіше з твердими халявами або “калавирі” (пів-чоботи спереду низькі, а ззаду – високі)). Серед дівочих прикрас побутували вушні ковтки і когутки, нагрудні та нашійні бісерні кризи, гердани з монетами та без (гирданики), дармовиси, дукати, згардочки, корали, пацьорки, салби, цятки, шелести тощо та наручні вінчальні персні (обручки). Як доповнення до весільного строю застосовували домоткані вовняні торбини – тайстри та вишиті переважно на кутах хустинки – ширінки (ширинки). Молода мала тримати ширінку за один кутик у руці або закласти за пояс таким чином, щоб її більша частина звисала донизу [14; 17, с. 229-235; 18, с. 77, 169-170].

На Буковинському Поділлі дівочі весільні головні убори мали свої локальні відмінності. Тут крім типових *вінків* із штучних квітів зі спущеними на спину стрічками, які могли чіплятися як до вінка [18, с. 151], так і окремо до коміра верхнього плечового одягу [16, с. 61] побутували особливі *вінкоподібні комбіновані убори*, характерні лише для цього су-

брегіону Поділля та деяких інших куточків Буковини. Серед них найбільш поширеними були “вінок” і “капелюшиння” (“капелюшиня”). В окремих селах Буковинського Поділля на межі з селами Верхнього Буковинського Попруття зустрічалися такі убори як “карабуля” (“карабулі”, “коробулі”), “коди” (“кода”, “кодина”) й “коробка”. Спільним для цих видів дівочих головних уборів була основа, яку виготовляли із картону – “лубка” й обтягували тканиною [18, с. 143-149, 190; 24, с. 77-78].

Так головний убір нареченої “вінок” мав вигляд вузької картонної смужки (коробки), до якої прикріплювали вінок овальної форми передньою частиною, нахилиючи на чоло. Причому коробку закріплювали на тім’ї. А простір, який утворювався між маківкою і вінком заповнювали штучними квітами, сухозлотттю та додатково оздоблювали кольоровою тканиною, монетами, дзеркальцями тощо [16, с. 61; 18, с. 149].

“Капелюшиння” як вінкоподібний комбінований дівочий весільний головний убір виготовляли у вигляді високого картонного циліндра (18-22 см), який декорували навколо рядками герданів, смужками парчі, скляними намистинами, шовковою тасьмою, понизу – стрічками з монетами, спереду – квітами з оксамиту, паперу і шовку, іноді дзеркальцем, а позаду – різнокольоровими стрічками. Для його прикрашання зверху застосовували ковилу, яка мала місцеві назви – “шовкова трава”, “Боже тіло”. Інші оздобы “капелюшинні”, зокрема, нанизані на стрічку або тасьму дрібні монети називалися “марки”, монети великих розмірів (у кількості переважно чотири штуки) – “шустки”, шовкові китиці – “китички” [16, с. 61; 18, с. 150]. Під убір над чолом клали червону стрічку – “коду”. Зустрічалося й декорування картонного каркасу “капелюшинні” рядками позументу – “золотими гальонами”, а також використання замість маленьких монеток кругленьких бляшок – “парочки”, які чіпляли до нижньої частини убору спереду. У селі Василів Заставнівського р-ну “капелюшинню” спереду теж прикрашали різнокольоровими паперовими квітами [33, с. 208, 210].

Носили подекуди буковинські подолянки й такий вінкоподібний весільний убір як “карабуля”, що мав форму картонної корони, суцільно обшитої тканиною (переважно червоного або чорного кольорів). “Карабулю” оздоблювали герданами, скляними перлами, павиними пір’ями та стяжками, штучними квітами з паперу і яскравої вовни, а позаду – кольоровими стрічками світлих тонів довжиною до 80-100 см. Причому дві крайні зі стрічок найчастіше були однакового кольору та розташовувалися спереду на грудях по обидва боки. В окремих селах до тильної сторони центральної частини “карабулі” чіпляли пучок трави ковили під назвою “трава” [16, с. 60; 18, с. 143-144].

Часткового поширення аж до початку 60-х років ХХ ст. у якості весільного головного убору нареченої Буковинського Поділля набули “коди”

(“кодина”). Вони склалися з коробки (картонного чи луб’яного циліндра 5-6 см висотою й 8-10 см діаметром) та власне самих “кодів” (картонного циліндра 6-7 см висотою і 10-11 см діаметром, який одягали зверху на коробку). Коробку обтягували з обох сторін яскравою тканиною або темною вовняною ниткою, а картонну основу “кодів” – переважно білою тканиною. “Коди” декорували двома рядами горизонтальних парчевих смужок, рядком плетіння з бісеру та подекуди рядком металевих карбованих пластинок. Також спереду “коди” прикрашали штучними квітами з вовни, марлі, оксамиту, паперу і шовку, іноді вузликами зі сріблястих і золотистих ниток сухозлоті тощо, з боків – навушними прикрасами. Зачасту “коди” оздоблювали двома рядами штучних квітів, з яких нижній ряд містив 15-18 поодиноких квітів, а верхній – квіти, поєднані по 5 штук у букети (“туфочки”), завдяки яким головний убір отримував конусовидну форму. При цьому верхній край “кодів” завершували пучки сухозлоті – “колоски” та ряд паперових квітів – “кучері”. Позаду “коди” обов’язково декорували стрічками (“кодинками”). “Кодинки” пришивали до щільної стрічкоподібної (поперечної) основи способом часткового накладання одної на іншу (як в “карабулі”). Чіпляли “кодинки” або до волосся трохи нижче основи головного убору (із додатковим закріпленням над вухами), або до плечового одягу на спині. Крім цього в кодову коробку клали 80–100 стебел жовто-білої ковили (“Боже тіло”, “султан”). Окремими складовими “кодів” слугували подвійна широка стрічка, котра спадала на спину від основи убору до нижнього рівня “кодинок” та призбирана поперечна стрічка, яку прикріплювали до навушних прикрас. Останнім оздоблювальним елементом “кодів” були три букетики квітів, що по одному чіпляли до волосся посередині та з обох боків голови на потиличній стороні. Кріпили “коди” на тім’ї за рахунок приколювання або пришивання коробки до щільно складеного волосся. Кольорова гама “кодів” теж особлива – у світлих м’яких тонах (так зв. “вмерлий цвіт”) [16, с. 60-61; 18, с. 145-146; 33, с. 210].

У деяких селах Заставнівського району, зокрема в с. Погорілівка, побутував вінкоподібний дівочий весільний головний убір “коробка”. Він за конструкцією нагадував “коди”. Відмінним між цими уборами є те, що для декорування “коробки” застосовувались нанизані на стрічку і пришиті по колу до нижнього краю основи монети. Крім цього верхній край основи “коробки” завершувався павиним пір’ям, яке сильно підрізали [18, с. 148-149; 49; 50; 51].

На Буковинському Поділлі існувало декілька способів виготовлення весільного барвінкового вінка. Перший спосіб, як свідчить Я.Кожолянко, полягав у тому, що для утворення вінка листочки барвінку нашивали на стрічку червоного кольору чи на вербову кору та покривали зверху зо-

лотистою фарбою. Позолочений барвінковий вінок одягали під весільний головний убір так, що його краї трішки виглядали з-під убору [18, с. 150].

Згідно досліджень Г.Стельмашук, на Буковинському Поділлі до барвінкового позолоченого вінка чіпляли монети та часто зубчики часнику (по одному з чотирьох боків) з метою оберегу нареченої за давньослов'янським звичаєм від усього злого з чотирьох сторін світу [33, с. 203]. Другий спосіб створення весільного барвінкового вінка зафіксований дослідницею у селі Веренчанка Заставнівського р-ну. Так барвінок нашивали на обручик й золотили позліткою. Причому цей обручик робили як із соломки, так із стрічки (“бинди”). Стрічку складали у два-три рази, а всередину клали дерев'яне лико (“лубочок”) для цупкості. До вінка прикріплювали вісім монет (“чотири парочки ментиків”) попарно в чотирьох місцях (над чолом, скронями і на потилиці). Крім того до нижнього краю вінка чіпляли вовняні кульки “китички” (дві – над чолом і дві – над скронями), кожну з яких нашивали на зубок часнику. Цікаво, що стрічки прив'язували до коралів або стрічок на шії, а не до вінка [33, с. 204].

Третій спосіб створення весільного барвінкового вінка також зустрічався у селі Веренчанка Заставнівського р-ну на Буковинському Поділлі. У цьому випадку барвінкові листочки склеювали медом, накладаючи їх на довгу червону стрічку (“кодину”) лише посередині, та золотили позліткою. Кінці “кодини”, що були без барвінку зав'язували на потилиці й спускали на спину. Зверху барвінковий вінок доповнювали віночком із паперових квітів, між якими на дротиках прикріплювали маленькі дзеркальця та блискучі намистини (“цвіточки”). Стрічки у цьому уборі теж чіпляли не до вінка, а до стрічки, покладеної горизонтально від плеча до плеча на спинці кептаря [33, с. 204].

Традиційний комплекс весільного вбрання нареченого з Буковинського Поділля включав у себе вишиту сорочку, білі полотняні портяниці (поркиниці) з гофрованою доколінною частиною. Взимку поверх портяниць одягали вовняні гачі або штани з хутра (у східній частині Буковинського Поділля). Підпоясувався молодий широкою домотканою крайкою. На плечі одягав кептар, в холодну пору – манту, сардак, сірійку або кожух. На весілля взував чоботи. Серед парубочих прикрас побутували нагрудні бісерні стрічкові басми з дзеркальцями і п'ятикутні вівсьорки (вівсьюрики – кріпилися на кептарях) та наручні вінчальні персні (обручки). Доповнювали весільний ансамбль домоткані вовняні тайстри та вишиті хустинки – ширінки (ширинки). Причому ширинку наречений тримав за один кутик у руці або закладав за пояс [14, с. 278-400; 17, с. 231-235; 18, с. 77].

Парубочі весільні головні убори на Буковинському Поділлі мали свої особливості. Передусім це були зазвичай фетрові капелюхи та солom'яні капелюхи (брилі) з широкими полями, плетені технікою “косичка” (“кі-

сочка”). Фетрові капелюхи оздоблювали дзеркальцями, квітами ромбоподібної форми з двома зрізаними протилежними кутами (усе поле квітки вишивали бісером), ковилою, пір’ям качура, павича або півня та стрічками. Солом’яні брилі декорували герданами, дзеркальцями, квітами з бісеру, волічки, паперу й шовку, пір’ям качура, павича чи півня, стрічками і теж ковилою (с. Погорілівка, Заставнівський р-н) [14, с. 388; 18, с. 190].

Традиційний комплекс весільного строю молодії Західного Поділля складався з вишитої додільної сорочки (найчастіше уставкової), одноплатової вовняної опинки або двоплатової запаски, фартуха-запаски, широкого тканого пояса. У якості плечового одягу слугували короткі горсети (горсетки, горсики), кептарі або довгі камізьельки, кафтани, а верхнього – гуньки, свити, сіряки, сердаки або кожухи. Взувалася наречена у черевики (чобітки, румунки) або чоботи. Як прикраси побутували навушні кульчики, сережки, заушники, нагрудні та нашійні бісерні кризи і стрічки, венеціанське намисто, гердани кутові з монетами чи медальйоном, дзюмбали, дукати, дукачі-образки, коралі, лускавки, мониста, пацьорки дуті, смальта, хрестики тощо та наручні обручки (вінчальні персні). А також букет весільний – нагрудна прикраса у вигляді букетика з барвінку та живих чи штучних квітів із різноманітного матеріалу. Часто як обереговий одяговий елемент на весіллі нареченими використовувались вишиті рушники, а як доповнювальний – вовняна тайстра (у Придністровських районах Західного Поділля) [1, с. 190-191; 13; 23, с. 14].

Надзвичайно різноманітними й яскравими були весільні убори українок Західного Поділля. Тут у ХІХ – першій пол. ХХ ст. побутували весільні *вінки* та *вінкоподібні начільні головні убори* у вигляді обруча або шапочки (каптура, капелюшка). Так, у с. Настасів Тернопільського району виготовляли масивні весільні барвінкові *вінки* технікою накладання барвінку листочок на листочок. Утворений *вінок* золотили, а зверху голови нареченої до *вінка* кріпили багато різнокольорових стрічок. Проте вже на поч. ХХ ст. у зазначеному населеному пункті до *вінка* чіпляли позаду лише одну білу стрічку [33, с. 204].

Широко поширеними на Західному Поділлі були й весільні *вінкоподібні начільні головні убори* у вигляді обруча. Локальна особливість їх проявлялась у висоті обруча та матеріалі, з якого його виготовляли. Найбільшу популярність мали картонні та луб’яні обручі, котрі західні подолянки прикрашали герданами, монетами, штучними квітами та стрічками [33, с. 202; 38; 40; 44].

Зокрема весільний *вінкоподібний убір* з с. Колодрібка Заліщицького району включав твердий обручеподібний каркас, на який нашивали начільну стрічку. Її декорували квітами та двома ряди сплетених із вовни червоних кіс. Спереду убору з обох сторін поверх кіс прикріплювали

металеві кружечки з дзеркальцями, а ззаду на потилиці й плечах висіли пасма червоної пряжі. В інших куточках над начільною стрічкою клали вузький або дуже масивний позолочений *вінок* із барвінку. У вінку листочки викладали за принципом рибної луски та склеювали медом і соком часнику, щоб тримались. З іншого боку цей процес мав обереговий зміст [1, с. 191, 194].

У Борщівському районі *вінкоподібний убір* молоді мав вигляд маленького обручика або стрічки, до яких чіпляли багато різнокольорових стрічок, додавали гердани, живі або штучні (з волічки) квіти чи вінок, качині (“качурині кучері”) й павині пера та “фавори”. “Фавори” виготовляли з вузьких, складених квіткою, стьожечок, до серединок яких пришивали лелітки. Крім того поверх убору обов’язково наклали *вінок*, сплетений з барвінкового позолоченого листа [3, с. 35-36].

Крім картону та лубу, як основу до весільного *вінкоподібного убору* застосовували пасма конопель чи льону або соломку, сплетені в косу чи солом’яну стрічку висотою 3 см (схожі убори побутували на Покутті). Зокрема у с. Перволока Бучацького р-ну барвінкові листочки наклали на конопляне або льняне пасмо, скріплюючи тонкою мотузкою, яку ховали між барвінком. Завдяки мотузці убір тримався у цілості. Також листочки барвінку складені один на одного могли нашивати на обруч. Над чолом такий весільний убір покривали позліткою та чіпляли три квіточки (“купочки”), вишиті намистинами (“пацьорками”). Частину убору вільну від позлітки ззаду оздоблювали стрічками, так щоб біля обличчя були стрічки рожевого кольору. Волосся над чолом закручували у вигляді петель – “мушками”, на які наклали тверду і блискучу начільну стрічку (“намушницю”), декоровану намистинами й обшиту золотим позументом [1, с. 191; 33, с. 203].

В окремих селах Борщівщини дівчата на весілля плели вузькі косички зі соломи, які зшивали у формі обруча. До цього *вінкоподібного убору* також прикріплювали вузькі стрічки з кольоровим бісером і лелітками [3, с. 35-36].

Основою весільного *вінкоподібного головного убору* нареченої Західного Поділля могла бути й оксамитова шапочка, оздоблена низками коралів та рядками дрібних квітів із різних матеріалів. Квіти на потилиці збирали в букет, а чоло прикрашали золоченим вінком із барвінку. Позаду чіпляли шовкові стрічки, які спадали на плечі [22, с. 72].

Надзвичайною складністю та пишністю вирізнявся весільний *вінкоподібний убір* молоді Гусятинського р-ну Тернопільської обл. Він теж складався з оксамитової шапочки (каптура), яку суцільно розшивали рядами орнаментальних бісерних стрічок – “силянок”, кольорових намистин і дрібних штучних паперових квітів. На потилиці штучні квіти формували

в букет, а від нього на плечі спускали різноколірні шовкові, в тому числі й візерункові стрічки. Біля вух до шапочки прикріплювали “кучері” з фарбованого качиноного або павиноного пір’я. Поверх весільного убору на чоло одягали вузький позолочений барвінковий вінок, укладений лускоподібно [1, с. 191; 23, с. 14].

У селі Волківці Борщівського району наречена прикрашала голову кількома рядами герданів (так звані “дзюмбали”), накладаючи їх щільно один до одного у вигляді капелюшка. Між герданами чіпляли різноманітні квіти та китички, а позаду шовкові й візерункові стрічки. В смт. Мельниця-Подільська, що на Борщівщині до начільної стрічки прикріплювали на висоті вух оздоби – “навушники”. Їх виготовляли за рахунок обмотування кольоровою волічкою кружечків із твердого паперу [3, с. 35-36].

Наречений Західного Поділля на весілля одягав вишиту білу довгу сорочку, яку підперізував тканим поясом та білі вузькі штани, котрі заправляв у чоботи. Поверх сорочки – довгу свиту або кожух. У Придністровських районах Західного Поділля носили також кептарі. Як прикраси використовувалися нагрудні весільні букетики з барвінку або бісерні п’ятикутні котильони (кутальйони, вівсюрики, герданіки) чи купочки (прикраса у вигляді весільного букетика з бісеру) та наручні обручки (вінчальні персні). Доповненням могла бути вовняна тайстра (на півдні Західного Поділля) [1, с. 190; 13; 23, с. 14].

Щодо парубочих весільних головних уборів Західного Поділля, то вони також мали свої знакові символи. Наприклад, у с. Лошнів Тереховлянського р-ну нареченому до шапки прикріпляли гілочку мирту, білу стрічку і квітку. До того ж до шлюбу букетик у молодого був з лівого боку шапки, а після вінчання букетик йому перечіпляли на правий бік шапки – “бо вже жонатий”. У с. Переволока Бучацького району до головного убору нареченого – чорної овечої шапки з правої сторони пришивали барвінковий вінок діаметром 16-17 см, а поруч нього – букетик. Шапка дружби позначалася тільки букетиком [33, с. 216-218]. В інших селах Бучацького району побутували парубочькі весільні смушеві шапки з маленькими барвінковими віночками та квітковими букетиками з правого боку. Весільна шапка молодого з Тереховлянського району вирізнялася квіткою й стрічкою білого кольору [1, с. 190].

Крім шапок у теплі пори року наречені Західного Поділля носили солом’яні капелюхи (брили, крисані), які відрізнялися висотою стіжка, шириною крис, способом плетіння (“в зубці” або “зубчики”, “косичкою” або “в косиці”, “у сім стрілок”), формою та декором. Зокрема за вказаними ознаками в кожному селі одного лише Борщівського району капелюхи були неоднакові, не кажучи вже про різні райони Тернопілля в межах Західного Поділля. Так в одних селах солом’яні капелюхи Борщівщини прикраша-

ли тільки гарасівками (тканими вовняними кольоровими стрічками) або чорною вовною, в інших (наприклад, у с. Германівка) – герданами, трясеницями, квітами (живими, паперовими, волічковими), фаворами, пір'ям качурів, павичів та інших птахів, півнячими хвостами тощо. Причому гердани прикріплювали навколо стіжка, а один також давали навколо підборіддя. Важливо підкреслити, що всі перераховані оздоби могли використовувати лише наречені. А в с. Волківці заручена дівчина мала сплести молодому до весільного капелюха гердан, який ще носив назву “дзюмбал” [3, с. 31]. Зустрічаються на Західному Поділлі весільні солом'яні капелюхи, тулії яких суцільно декоровані півнячим пір'ям, квіточками і вовняними кульками [1, с. 190]. Наречений з Гусятинського р-ну носив плетений бриль, прикрашений пір'ям когута. [23, с. 14].

Традиційний комплекс весільної ноші нареченої Східного Поділля складався з додільної, вишитої (найчастіше низзю) сорочки, одноплатової тканої горбатки (пізніше спідниці), тканої кольорової крайки, фартуха, керсетки (кірсетки, корсетки) та черевиків або чобіт. У прохолодну пору року молода одягала свиту або кожух, декоровані кольоровими шнурками, сукном, тасьмою чи шкірою. У якості прикрас використовувалися навушні ковтки, кульчики, сережки, нагрудні та нашійні баламути, бісерні кризи, венеціанське намисто, гранати, дукати, дукачі, згарди, корали, медалики, мониста, пацьорки дуті, перли, хрестики тощо, нагрудні весільні букети, наручні обручки (вінчальні персні). Платочки (хустинки, хусточки) близько 25 см завдовжки, оздоблені вишивкою на кутах, застосовувалися нареченими як доповнювальний обереговий атрибут у весільному обряді [1, с. 194; 15].

Значним розмаїттям характеризувалися й дівочі весільні головні убори Східного Поділля. Найбільшого поширення тут отримали саме весільні *виті*, *плетені* та *шиті вінки* – багаті й пишні, влітку з живих квітів, а взимку зі штучних квітів із вовни, металевих блискіток, намистин, пір'я, провощеного паперу, стружки, стрічок тощо. Такі весільні *віночки* й досі використовуються в с. Стіна Томашпільського р-ну на Вінниччині нареченими та старшими дружками й різняться складністю і багатством у молодой [10, с. 180; 52, с. 129].

Яскравими прикладами весільних *витих* та *плетених вінків* із зілля були барвінкові та рутв'яні (рутяні) *вінки* (*віночки*), що побутували у різних районах Вінниччини, зокрема, в Гайсинському районі (с. Зятківці).

Всі квіти та лікарські рослини, з яких виготовляли весільні та святкові *вінки* на Вінниччині вживалися під назвою переважно зілля, рідше – трава. У с. Маньківка Бершадського району *вінок* із зілля барвінку, м'яти, шавлії й інших лікарських рослин вважався ознакою засватаної дівчини. Наречена обов'язково мала носити його зі стрічками (лянтами) весь останній

тиждень напередодні весілля. *Вінки* з рути найчастіше одягала дружка. Звичайно, що головним компонентом весільного *вінка* як символ міцності шлюбу був хрещатий барвінок. Молода використовувала його як свою відмінну особливість та обов'язковий атрибут весілля або в п'ятницю, або у суботу під час обряду розплітання коси. На Східному Поділлі при створенні барвінкового *вінка* листочки барвінку змащували медом і часником, щоб захистити молодих від усякої напасті та прикрашали позліткою (позолотою, “шумихою” – тонкі пластинки фольги). Зрідка “шумиху” наносили на помашені кислим борщем барвінкові листочки, щоб краще приставало (с. Стіна Томашпільського р-ну). Крім барвінку у *вінок* нареченої іноді додавали васильок, калину, м'яту, ружу, руту, шавлію, ще рідше лілею, пир'я та ялину [10, с. 180, 182-183; 21]. У с. Гордіївка Тростянецького р-ну на Вінниччині весільний *вінок* молодої з барвінку, покритий позолотою мав назву “золотий вінець” [10, с. 190].

Цікавою була традиція весільного *вінкоплетення* у с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл. Тут дружки для виготовлення барвінкового *вінка* спочатку формували так звані “квіточки” у вигляді чотирьох стебел зеленого барвінку та стебла засушеного василька посередині. Потім кожна “квіточка” впліталася своїм стеблом у косичку із конопляної кукли – основу *вінка*. Для краси та пишності у барвінковий *вінок* додавали від 4-х до 8-ми (обов'язково парне число) червоних або рожевих квітів, виготовлених із кольорового паперу чи тканини [10, с. 184].

Весільні *вінки* Східного Поділля різнилися формою та розміром (передусім товщиною). Як *виті*, так і *плетені вінки* робили у вигляді тонкої гірлянди, яку обкручували навколо голови, а двома кінцями цієї гірлянди прикривали косу аж до самої землі (наприклад, у селах Хоменки і Дербчин Шаргородського р-ну). Однак у с. Уяринці Тиврівського району кінці гірлянди були довжиною, як стрічки (бинди) тільки до низу спідниці. Цікаво, що у с. Жван Муровано-Куриловецького р-ну та у селах Чернівецького р-ну Вінницької обл. листочки барвінку нашивали двома рядами на червону стрічку, яку з'єднували потім у *вінок*. Утворений барвінковий *вінок* молода одягала під весільний *вінок* із стружки. Натомість у с. Вільшанка Крижопільського р-ну на пришиті у два ряди барвінкові листочки посередині клали ще третій ряд. Причому шили ці листочки лише червоними нитками на білу пов'язку-стрічку із домотканого полотна. Окремо до *вінка* також одягали стрічку (ленту) з барвінку [10, с. 183]. У с. Сосонка Вінницького р-ну, що на Вінниччині барвінковий *вінок* (підвіночок) одягали разом із весільним *вінком* округлої форми з тканини й паперу (так званий чубатий *вінок*) та вельоном [12, с. 852].

У багатьох селах Східного Поділля весільні *плетені вінки* з барвінку у вигляді гірлянди (довгої петлі) вдягали разом із квітковими *вінками* [52,

с. 129]. Такі весільні барвінкові *вінки* тут називалися ще “довгими” [22, с. 72]. Наприклад у с. Хоменки Шаргородського р-ну Вінницької обл. молада до шлюбу одягала на голову барвінковий вінок до п’ят та квітковий вінок із биндами (пізніше лосєвий) [19].

Варто наголосити, що східноpodільський барвінковий *вінок* міг бути як окремою частиною весільного дівочого убору, так і плестися разом із весільним *вінком*. До весільного убору другого типу ззаду чіпляли стрічки [33, с. 203]. А вуха часто закривали так званими “навушниками” у вигляді квітів, виготовлених із призбираних стрічок, нашитих на кружечки із вовняної тканини та прикріплених до тасьми [10, с. 181; 33, с. 203].

Децо пізніше *вінки* із зілля замінили *вінками* зі штучних квітів (з різнокольорового паперу чи стружки) та *вінками* з воску, лою або парафіну. До того ж *вінки* зі стружки дівчата на виданні колись робили власноруч за допомогою різнокольорового паперу, картону, стружки, дротиків та такого допоміжного нехитрого “приладдя” як цибуля-сіянка, щоб квіточки були дрібненькими (зокрема, у с. Янев (Іванів) Калинівського р-ну Вінницької обл.). Як і барвінкові, *вінки* зі стружки виготовляли відповідно до смаків та місцевих традицій, тому у кожному селі вони були різні – з дрібних або великих квітів, із кількох обручників у вигляді “корунки” або “шапочки” [10, с. 184].

Весільні дівочі *виті вінки* з воску, лою та парафіну зустрічалися на території Східного Поділля у межах Вінницької й Одеської областях. Такі *вінки* були переважно білого кольору, іноді кольорові та мали такі назви: “білий” весільний *вінок* (лойовий – Вінниччина), восковий *віночок* (лойовий – Вінниччина, папіровий, парафіновий, терновий – с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина) [10, с. 184-185], парусовий *вінок* або білий “з парусами” – воскований *вінок* з довгими китицями (с. Осички, Савранський р-н, Одещина). У Савранському р-ні Одеської обл. найбільш популярними були *вінки* з парафінових крапель і білих квітів, прикріплених до обручика [33, с. 179].

До весільних дівочих *вінкоподібних головних уборів* Східного Поділля належать начільні пов’язки (начільні бинди, пов’язки-стрічки). Зазвичай зверху таких пов’язок наречена одягала на голову *вінок* із штучних квітів і листочків барвінку [1, с. 194] та з купованими шовковими, парчевими, орнаментованими квітковими мотивами стрічками (биндами). Найбільш поширеними були начільні бинди червоного, рожевого і зеленого кольорів. У залежності від заможності сім’ї до барвінкового *вінка*, а пізніше *вінка* зі стружки чіпляли від 5 до 40 штук бинд. Причому бинди або нашивали на вужчу биндочку, або закріплювали на петлю [10, с. 179].

Крім того у якості обрядових, зокрема, весільних *вінкоподібних головних уборів* у с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл. дівчата ви-

користували “кутаси”, “навушники” й “квітки”. “Кутасами” називали ряди стрічок із червоної або зеленої лучки, нашитих на тасьму з мотузками для зав’язування. Стрічки декорували гудзичками, скляними намистинами (пацьорками) тощо. Одягали “кутаси” на голову так, щоб спочатку йшли вузькі стрічки, а вище – ширші. Спеціально для цього головного убору стінянські дівчата робили зачіску – “мушки”. Інший *вінокподібний убір* “навушники” (“заушники”, “позаушники”) носили як окремо, так і в комплексі з “кутасами”. “Навушники” мали вигляд стрічки (тасьми) із пришитими з двох боків “квітками”. Останні робили з призбираних стрічок, нашивали на кружечки з вовняної тканини, яку прикрашали бісером, “кутасиками” з лучки (вовняними кульками), намистинками. Як окремий *вінокподібний убір* “квітки” відрізнялися від “навушників” тим, що мали на стрічці три квітки (одну велику посередині між двома меншими на потилиці). До того ж “квітки” з “кутасами” могли складати єдиний комплекс або ж носитися окремо [29, с. 180-181]. Так *вінокподібний головний убір* весільної дружки із с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл. наявний у колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею також складався з “кутасів” і “квітки”. Причому “кутаси” виготовляли у вигляді оздобленої гудзичками й скляними намистинами стрічки, зшитої з чорної тасьми та з мотузками для зав’язування [10, с. 181, 183].

Як *прикраси до дівочих весільних вінків* використовувалася “квіточка”. Вона виготовлялася із тих же квітів (матеріалів), що й вінок та накладалася посеред голови молодої. Ця *прикраса* побутувала на Вінниччині, наприклад, у с. Зятківці Гайсинського р-ну й с. Осолінка Літинського р-ну [10, с. 190].

Традиційний костюм нареченого зі Східного Поділля включав вишиту білу сорочку, пояс, штани заправлені в чоботи, декоровану шнуром свиту або кожух, котрі зверху пов’язувалися широким вовняним поясом. Як *прикраси* використовувалися нагрудні весільні букети та обручки (вінчальні персні), як доповнення до одягу – платочки (хустинки, хусточки) близько 25 см завдовжки з вишивкою на кутах, які затикались за пояс. Головний убір молодого зі Східного Поділля включав хутряну, смушеву конічну шапку, обвиту навколо весільним вінком [1, с. 191; 15]. В окремих селах Вінниччини до шапки нареченого пришивали вінок або квітку з барвінку, рути чи шавлії [10, с. 188].

Весільне вбрання молодої з Центрального Поділля складалося з додільної, вишитої сорочки, одноплатової ткани горбатки, гуньки, катринці або обгортки (пізніше різноманітних спідниць), ткані кольорової крайки, фартуха, горсетки, керсетки або камізельки, оздоблених свити, чугаїнки, чугая або кожуха, черевиків або чобіт. Вуха нареченої прикрашали ковтки, кульчики, сережки, груди і шию – баламути, бісерні кризи,

венеціанське намисто, гранати, дукати, дукачі, згарди, корали, медалики, мониста, пацьорки дуті, перли, скляні намиста, силянки, хрестики, шлейники тощо й нагрудні весільні букети, а пальці рук – вінчальні персні (обручки). Доповненням до одягу слугували обрядова невелика хусточка, яку наречена могла тримати у руках та вишиті весільні рушники [11; 23, с. 13].

На весільний обряд у селах сучасної Кам'янецьчини, розташованих на узбережжі Дністра позначився вплив сусідніх сіл, що належали до Бессарабії. Зокрема, в 20-х рр. ХХ ст. у с. Студениця (яке, потрапивши в зону затоплення у зв'язку з будівництвом Дністровської ГЕС, у 1981 році припинило своє існування, а його жителі були переселені до сусіднього с.°Колодіївка Кам'янець-Подільського району) в суботу наречена разом із дружками одягалась у святкове вбрання для запрошування на вечір “до вінка”. У косах дівчат були вплетені кольорові стрічки (бинди), а в нареченої ще й обов'язково біла бинда, з якою вона ходила також до весілля. У прохолодну погоду молода мусила зав'язувати хустину, яку в кожній оселі безперечно знімала. Перед самим обрядом плетення вінка у суботу ввечері наречену зодягали у сорочку з домотканого полотна та широку (“рясну”) спідницю (іноді з візерунками) зі стрічками по низу. Цікаво, що під сорочку і спідницю молода одягала так звану підтячку (пітьячку), виготовлену з тоншого полотна ніж сама сорочка, яке старанно вибілювалось. Підтячка складалась із верхньої (станок) і нижньої частин, які зшивались разом (у селі казали підточувалась, звідси й назва – підтячка). Причому в залежності від обставин нижча частина підтячки відповідно опускалась або ж підтягувалась, підтримуючись поясом. Святкова підтячка повинна була виглядати з-під спідниці, як правило, на 10-15 см. Верхня її частина, а іноді й нижня – вишивались. Наречена навесні або восени взувалась у черевики, а взимку – у юхтові чоботи з довгими халявами. Серед прикрас використовувались сережки у формі півмісяця (когутки), а на шию – корали (корали), багато хрестиків і медальйонів (минталіків). У якості верхнього одягу служив білий чугай на застібках з грубого домотканого овечого сукна, декорований червоними шнурками. Поверх чугая від шиї по спині молодій звисали донизу різнокольорові стрічки (бинди). На голову молодій одягали весільний барвінковий вінок, який складався з барвінку, китиць калини, колосків жита, головки цибулі й квітки з лою. Крім того у коси нареченої вплітали пасмо конопляного прядива [9].

На території Центрального Поділля (Хмельниччина без північних районів) побутували дівочі весільні *вінки* та *вінкоподібні головні убори*, які поєднували з барвінковими *вінками*. Причому весільні барвінкові *вінки* у вигляді гірлянди наречені носили одночасно з *витими* або *плетеними вінками* з живих або штучних квітів та стружки. А маленький барвінковий *вінок*, виготовлений із червоної стрічки, на яку були нашиті у два ряди

листочки барвінку молода одягала під квітковий, восковий, лойовий чи парафіновий *вінок* або *вінок* зі стружки [52, с. 129; 52].

Поширення на Хмельниччині у межах Центрального Поділля набули передусім *начільні вінки*. Серед них за формою найбільш відомими вважалися підковоподібні *вінки*. Знали такі *вінки* й наречені у центральних східних і південних областях України, в деяких районах Волині і Карпат тощо [33, с. 206]. Так у центральних східних і південних областях України та у селах Східного й Центрального Поділля підковоподібні *вінки* виготовляли з воску, лою або парафіну (“білого воску”) та пучків барвінку, аспарагусу і розмарину. Тому такі вінки українці Центрального Поділля називали “білі” весільні вінки, воскові, лойові чи парафінові *віночки*, а восковані весільні *вінки* з довгими китицями – парусові *віночки*. Такі *вінки* могли бути чисто білого кольору або доповнювалися невеликими п’ятипелюстковими паперовими воскованими блакитними, рожевими чи червоними квіточками чи більших розмірів червоними трояндами та зеленими листочками. Крім цього декорували воскові, лойові й парафінові *вінки* сріблястою або кольоровою тонкою фольгою, дротиками тощо. Як правило, такий *вінок* носили, накладаючи зверху на голову, від вуха до вуха (підковоподібно) – як корону (так звані “недільні” *вінки*). Хоча в окремих куточках Центрального Поділля зустрічаються й воскові, лойові та парафінові *вінки* у вигляді обруча, які переважно одягали на весілля у суботу, а тому й носили назву “суботні” *вінки* [33, с. 206; 10, с. 184-185; 36, Т – 210, 212, 214, 215].

Серед весільних дівочих *вінкоподібних головних уборів* Центрального Поділля широко побутували різноманітні *начільні пов’язки*. Наприклад, “навушник” (“наушник”) – головний убір у вигляді стрічки з нашитим рядком голубих намистин над чолом, а від скронь до потилиці – рядком розеток (найчастіше сім), зроблених із картону, обтягнутого різнобарвними нитками (сс. Борсуки, Куча, Новоушицький р-н) [10, с. 182; 11]. У Чеме-ровецькому р-ні частиною зимового весільного головного убору молодої були “наушниці” виготовлені з квітів у вигляді двох чи трьох картонних кружечків, обгорнутих вишневіми, червоними або чорними вовняними нитками, нашитих на пов’язку (пряму або із зубчиками) та оздоблених дутими скляними намистинами [36, Т – 192, 193]. Носили на Хмельниччині весільні *вінкоподібні убори* із налобною червоною гарусівки, прикрашеної квітами та намистинами [10, с. 182; 36]. У Кам’янець-Подільському р-ні Хмельницької обл. голову молодої прикрашали чільцем та вінком із барвінкового листя і штучних квітів [23, с. 13].

У Центральному Поділлі гостей запрошувала на весілля наречена з двома дружками, які одягали на голови яскраві вінки-обручки. Їх робили з дрібних кольорових квіточок, покритих воском, доповнених восковими крапельками. Але молода ззаду до вінка чіпляла більше стрічок [1, с. 194].

В с. Греченці Летичівського р-ну під час запрошення на весілля у суботу наречена одягала обрядовий суботній вінок зі стружки, що був частиною весільного вінка [11].

Традиційний весільний костюм молодого з Центрального Поділля охоплював вишиту білу сорочку, тканий пояс, полотняні або сукняні штани, декоровані свиту, чугай або кожух. Причому штани заправлялися в чоботи, а верхній одяг підперізувався широким вовняним поясом. Як прикраси застосовувалися нагрудні весільні букети та наручні обручки (вінчальні персні), як доповнення до одягу – шовкові хустки (переважно зелені чи червоні), котрі пов'язувались на шию та вишиті весільні рушники, одним з яких іноді оберізували нареченого. У с.°Коржівці Деражнянського р-ну доповненням до одягу був шовковий вишитий по кутах платок (82×82 см) із китицями, яким підв'язували руки молодому під час заручин [11; 23, с. 13].

Весільне вбрання нареченого з с.°Колодівка Кам'янець-Подільського району складалося з сорочки з домотканого полотна, яка зав'язувалася застіжками-шнурками, сплетених із ниток. Сорочка підперізувалася крайкою (поясом) з овечої вовни, кінці якої виглядали попереду. На шию одягали хрестик на чорній “полятичці” (вузькій стрічці) і чорну хустку, на голову – чорну смушкову шапку. Верхній одяг – чугай чорного кольору довжиною нижче колін, розширений від поясу вниз клинами й без кишень. Він мав широкі і довгі рукави, що закручувались і комір-стіжку (шириною у два пальці). Чугай застібався синіми шнурками з овечого волосу та був оздоблений червоними китицями. У якості взуття цілорічно використовували юхтові чоботи. Барвінковий вінок молодому сплітали також з барвінку, в який додавали калину, жито, головку часнику і квітку з лою. Вінок молодому прикріплювали спочатку до шапки, а пізніше – до борту правого боку чугая [9].

Загалом весільний головний убір нареченого з Центрального Поділля складався із шапки та весільного вінка з барвінку і квітів, що одягався зверху на шапку або причіплявся до правого борту чугая або жакета [9; 23, с. 13]. Іноді до шапки молодого пришивали вінок або квітку з барвінку чи рути [10, с. 188].

Отже, в цілому весільний комплекс традиційного вбрання українців Поділля містив як загальнопоширені в Україні, так і регіонально- й локальноспецифічні елементи народного одягу, головних уборів, взуття, прикрас і доповнень. Особливо різнився весільний ансамбль подолян саме головними уборами наречених. Так вже на початку ХХ ст. поширення набули найрізноманітніші традиційні весільні головні убори, які розрізнялися за формою, матеріалом, прикрасами, способом ношення, назвами. Практично у кожному куточку Поділля були свої характерні традиції щодо виготовлення та поєднання весільних головних уборів. Це передусім по-

яснюється специфікою перебування усіх субрегіонів Поділля з різноманітними історико-етнографічними регіонами та районами України, а також їх перебуванням свого часу у складі різних держав. Зазначимо, що в процесі подальших історико-етнографічних досліджень планується продовження студіювання окресленої проблеми.

Джерела та література:

1. Білан М., Стельмашук Г. Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів: Фенікс, 2000. – 328 с.
2. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI-XXII. – Ч. I. – С. 43-109.
3. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом – каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею / [автор тексту Любова Волинець]. – Нью-Йорк : Український музей, 1994. – 64 с.
4. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка (Етнографічний аспект) / Л.°Булгакова-Ситник; [ред. О. М. Козакевич]. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.
5. Васіна З. О. Український літопис вбрання : [Книга-альбом]. Т. 2. XIII – початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. / З. О. Васіна. – Київ : “Мистецтво”, 2006. – 448 с. : іл.
6. Вовк Х. Одежа / Х. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1928. – С. 124–170.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – [Перевидання 1966 р. (Мюнхен)]. – Київ : Оберіг, 1993. – 592 с.
8. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – поч. XX ст. / Ганна Врочинська. – Київ : Родовід, 2008. – 230 с. : кольор. іл.
9. Гавришук А. Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки XX ст.) / А. Гавришук // Режим доступу : <http://nevesta.dn.ua/traditions/rites/1905-xx.html>.
10. Гальчевська Л. Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця XIX – XX ст. / Л.°Гальчевська // Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. М.°Селівачова]. – Київ : ТОВ “ХІК”, 2008. – С. 177-195.
11. Іваневич Лілія Народна ноша українців Центрального Поділля: класифікаційні відміни [у:] Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin / Лілія Іваневич // Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489-500.
12. Іваневич Л. Регіонально-специфічні ознаки класифікації традиційних головних уборів українців Поділля (XIX – перша половина XX ст.) / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2015. – № 4. – С. 850-859.
13. Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5. – С. 1062-1072.

14. Іваневич Л. А. Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (16-17 жовтня 2015 року, м. Могилів-Подільський). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376-401.

15. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія : історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП “Держ. картографічна фабрика”, 2014. – С. 123-129.

16. Кожоляно Г. Доповнювальні елементи традиційного народного костюма українців Буковини / Г. Кожоляно // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – С. 57-66.

17. Кожоляно Г. Етнографія Буковини. Монографія / Г. Кожоляно. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 384 с. : іл.

18. Кожоляно Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожоляно. – Чернівці–Саскатун, 1994. – 262 с. : іл.

19. Косаківський В. Весілля в с. Хоменки Шаргородського району Вінницької області (XX ст.) / В. Косаківський // Режим доступу : <http://nevesta.dn.ua/traditions/rites/1905-xx.html>.

20. Косаківський В. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. канд. іст. н. : 07.00.05 / В. Косаківський ; НАНУ. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – Київ, 2013. – 20 с.

21. Косаківський В. Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі / В. Косаківський // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтва-ва Поділля та Південно-Східної Волині : історія і сучасність : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Абетка–НОВА, 2002. – С. 133-141.

22. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. I. Лісостеп. – 160 с. ; іл. Рез. англ.

23. Косміна Т., Васіна З. Українське весільне вбрання : етнографічні реконструкції. (Комплект 18 листівок з текстітками українською, російською та англійською мовами) / Т. Косміна, З. Васіна. – Київ : Мистецтво, 1989. – 18 с.

24. Костишена М. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишена. – Чернівці : Рута, 1996. – 190 с.

25. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. – Київ : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.

26. Матейко К. Український народний одяг : Етнографічний словник / К. Матейко. – Київ : Наук. думка, 1996. – 196 с.

27. Ніколаєва Т. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // Поділля / [під ред. Артюх Л. Ф., Балушка В. Г., Болтарович З. Є. та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ “Доля”, 1994. – С. 260-276.

28. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва. [Іл. З. Васіної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Сліначак, М. Старовойт]. – Київ. : Либідь, 1996. – 176 с. : іл.

29. Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с. : іл.

30. Пономар Л. Традиційний одяг (кінець XIX – середина XX ст.) / Л. Пономар // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / [наук. ред. В. А. Косаківський, відповід. ред. Т. О. Цвігун]. – Вінниця : Вінницький обласний центр народної творчості, 2003. – С. 63-80.

31. Савка Г. Одяговий жіночий комплекс південних районів Тернопілля (за матеріалами збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею) / Г. Савка // Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова]. – Київ : ТОВ “ХІК”, 2008. – С. 253-257.

32. Спаський І. Г. Дукати і дукачі України / І. Г. Спаський. – Київ, 1970. – 167 с.

33. Стельмашук Г. Українські народні головні убори / Г. Стельмашук. – Львів: Апріорі, 2013. – 276 с.

34. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру / О. Федорчук. – Львів : Свічадо, 2007. – 119 с. : іл.

35. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 407, 570, 1281, 1394, 1850, 2098, 2108, 2443, 2444, 2472, 2866, 2973, 2993, 2994, 3121, 3123, 3330, 3462, 3530, 3560, 3858, 4013, 4027, 4332, 4462, 4464, 4472, 4473; група “дерево, камінь”. ДК – 528.

36. Фонди державного історико-культурного заповідника “Межибіж”. Група “тканини”. Т – 1-787; група “скло”. С – 1-15.

37. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга тканин. КТК – 16-167, 289-295, 375, 477-998, 1024, 1060-1079, 1118, 1124, 1212, 1275, 1437, 1460, 1475, 1491, 1546, 1614, 1869, 1929, 1944; книга шкіри. КШ – 6, 20.

38. Фонди Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів). Група “головні убори”. ГУ – 2, 6, 43, 62, 63, 73, 106, 109, 118, 120, 121, 157, 201, 287, 289, 295, 304, 308, 309, 316, 318, 320, 328, 345, 349, 381.

39. Фонди навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Книга вступу. КВ – 1-1120.

40. Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група “народне мистецтво, тканини”. НМТ – 658.

41. Фонди Національного музею українського народного декоративного мистецтва України (м. Київ). Група “вишивка”. В – 1470, 2174, 2434, 2612, 2830, 3051, 3052, 3056, 3060, 3328, 6153, 6801, 6803.

42. Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група “побутові речі”. Б – 3464.

43. Фонди приватної колекції А. М. Трембіцького. Книга вступу. КВ – 14-15.

44. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 218, 224, 382, 399, 970, 1082, 1118, 1194, 1199, 1200-1202, 1498, 1891, 2411, 2489, 2742, 2885, 2904, 2945, 6605, 7316.

45. Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 200, 206, 213, 2047, 2048, 2673, 2709, 2782, 2889.

46. Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Група "тканини". Т – 207, 207_а, 298, 299, 468, 502, 505, 511, 511_а, 544, 546, 570, 586, 587, 609, 658, 726, 758, 773, 778-780, 791, 796, 797.

47. Фонди Українського центру народної культури "Музей Івана Гончара" (м. Київ). Книга надходжень. КН – 975, 976, 985, 1176, 1852, 8275, 8816, 8817, 8839, 16410, 19132, 19166-19168, 19188-19191, 20954, 21271, 21990, 22329.

48. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Група "тканини". Т – 1, 5, 6, 17, 19, 22, 23, 54, 59, 61, 76, 80, 160, 163, 168, 243-247, 264, 570-576, 628, 638, 641, 642, 731, 753, 754, 758, 2528, 2558, 2565, 2596, 2628, 2696, 2710, 2752, 2756, 2758, 2786, 2792, 2794, 2805, 2806, 2810, 2811, 2892, 2920, 3283, 3304, 3320; група "дерево". Д_р – 69, 177, 232; група "скло". С – 86, 87, 120, 183, 437, 685, 686, 688.

49. Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Група "одяг і взуття". ОДВ – 35-134, 259-261, 275, 327-333, 683-685, 962-973, 1051-1095, 1182, 1275, 1364-1370, 1493-1578, 1628-1650, 1695, 1974.

50. Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧКМ). Група "ЧКМ – III (історико-речова група)". III – 2027, 2036, 4141-4156, 4161-4164, 4270, 4277, 4585-4587, 5166-5174, 7333-7335, 7360-7366, 7369, 7397, 7771, 8087, 8221, 8473, 8567, 8837, 10855, 13008, 13009, 13035, 13036, 15247, 15518-15521, 16345, 16657, 16821-16825, 17001, 17163, 17547, 18702, 18703, 19889, 19892, 28088; група "тканини". Т – 77-79, 136-140, 251, 259, 261, 262, 509, 573, 657, 881, 886.

51. Фонди Чернівецького обласного художнього музею. Група "тканини". Т – 11, 31, 55, 56, 63, 77, 78, 101, 129, 148, 403, 1103, 1192, 1207, 1208, 1216, 1232, 1244, 1362, 1407.

52. Юкальчук М. Традиційні головні убори подільських українців та їх роль у весільній обрядовості (XIX – XX ст.) / М. Юкальчук // Подільська старовина : наук. зб.: Ювілейний випуск до 80-річчя з часу заснування музею. – Вінниця, 1998. – С. 127-141.

*Казанцев Д.Ю.
м. Хмельницький*

КОЛГОСПНІ ГРОШІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

В період занепаду СРСР та часів становлення Української Держави, в умовах тотального дефіциту товарів, державні органи намагалися боротися з цим явищем, випускаючи різні талони (на цукор, мило, пиво тощо), картки споживача, загальнодержавні купони. На місцевому рівні для поліпшення товарообігу між підприємствами і населенням застосовувалися так звані сурогати грошей або – бони. Через те, що наші колекціонери збирають все – від фантиків до пивних пробок, цю тему для колекціону-

вання вони пропустити були не в змозі. Ці бони отримали загальну назву «колгоспні гроші». Ні, звичайно, сурогати грошей випускали не тільки колгоспи, а й заводи, фабрики, атомні станції та навіть піонерські табори. Але в колгоспах найбільше відчувалися «пренади» періоду «дикого капіталізму», та й від начальства подалі - там вкрасти можна було більше під виглядом випуску місцевих грошей, тому «емісії» «колгоспів» найчастіше пов'язані з сільською місцевістю. З введення в обіг в 1995 р. Віктором Ющенком української гривні колгоспні гроші, відслуживши своє, були списані на звалище історії, хоча серед колекціонерів користуються певною затребуваністю. Пізніше бони теж випускалися, але в набагато менших обсягах. Також і функція грошових сурогатів змінилася: вони слугували «потішними» грошима на різних фестивалях і ярмарках.

Містечкові «емісії» бон відрізняються надзвичайною різноманітністю «випусків» (цим вони і цікаві). Друкувалися солідні бони - на гарному папері, різнокольорові, з безліччю водяних знаків, пронумеровані нумератором. Але були «випуски» й на промокальному папері, з цифрами, намальованими фломастерами під «офіцерську» лінійку.

Друк бон практично не контролювався ніякими фінансовими установами (яскравий приклад – фраза Попандопуло у фільмі «Весілля в Малинівці»: «На тобі сто мульонів, бери усе, я собі іще намалую!») (щоправда, цей приклад з більш раннього, не менш цікавого, періоду боністики).

Позаяк історія нашої рідної Хмельниччини є невід'ємною частиною історії України, «колгоспи» не змогли обійти стороною і наш рідний край.

Офіційних відомостей про випуски та накладі «колгоспних грошей» немає. Єдиний друковане джерело по бонах Хмельницької області – це каталоги П.Ф.Рябченка, колекціонера з Києва.

Матеріали П.Ф.Рябченка наразі розширені і доповнені. На даний час наведений нижче список колгоспних грошей нашої області є найповнішим.

*Балин (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Пархоменка
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
1-1	1989	1
1-2	1989	5
1-3	1989	10
1-4	1989	25
1-5	1989	50
1-6	1989	100
1-7	1989	500

*Великий Жванчик (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. XX з'їзду КПРС
розрахунковий талон
(завершені з печаткою та підписом)*

номер	рік випуску	номінал
2-1	1989	1
2-2	1989	3
2-3	1989	5
2-4	1989	10
2-5	1989	25
2-6	1989	100
2-7	1989	500

*Велика Кужелева (Дунаєвецький район)
Кооператив «Надія»
талон на харчування
(завершені з печаткою)*

номер	рік випуску	номінал
3-1	б/р	без номіналу
3-2	1989	500

*Велика Медведівка (Красилівський район)
Колгосп ім. Фрунзе
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
4-1	1990	1
4-2	1990	3
4-3	1990	5
4-4	1990	10
4-5	1990	25
4-6	1990	50
4-7	1990	100
4-8	1990	500

*Волиця (Красилівський район)
Колгосп ім. Петровського
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
5-1	1989	1
5-2	1989	3
5-3	1989	5
5-4	1989	10
5-5	1989	25
5-6	1989	50
5-7	1989	100
5-8	1989	500

*Вороб'ївка (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Шевченко
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу)
(різновид - печатка Агрофірма ім. Шевченка)*

номер	рік випуску	номінал
6-1	1989	1
6-2	1989	3
6-3	1989	5

*Голозубинці (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. 13-річчя Жовтня)
розрахунковий талон
(завершені з печаткою)
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
7-1	1989	1
7-2	1989	3
7-3	1989	5
7-4	1989	10
7-5	1989	25
7-6	1989	50
7-7	1989	100
7-8	1989	500
7-9	1989	1000

*Головчинці (Летичівський район)
Дитячий оздоровчий табір «Лісова казка»
без назви*

номер	рік випуску	номінал
8-1	2006	1 гривня

*Дунаївці, Міська рада (Дунаєвецький район)
Радгосп «Жовтневий»
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
9-1	1989	1
9-2	1989	5

*Залісці (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Богдана Хмельницького
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
10-1	1989	1
10-2	1989	3
10-3	1989	5
10-4	1989	25
10-5	1989	50
10-6	1989	500

*Заслучне (Красилівський район)
Колгосп «Радянська Україна»
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
11-1	1988	1
11-2	1988	3
11-3	1988	5
11-4	1988	10
11-5	1988	25
11-6	1988	50
11-7	1988	100

*Заставки (Красилівський район)
Колгосп ім. Ворошилова
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
12-1	1988	1
12-2	1988	2
12-3	1988	5
12-4	1988	10
12-5	1988	100

*Іванківці (Дунаєвецький район)
Колгосп «Ленінський шлях» розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
13-1	1990	1
13-2	1990	25
13-3	1990	50

*Комунар (Новоушицький район)
Радгосп «Коммунар» розрахунковий талон
(завершені з печаткою)*

(різновиди за написанням цифр номіналу і типом паперу)

номер	рік випуску	номінал
14-1	1989	1
14-2	1989	3
14-3	1989	5
14-4	1989	10
14-5	1989	25
14-6	1989	50
14-7	1989	100

*Кузьмин (Красилівський район)
Колгосп «Росія» розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
15-1	1989	1
15-2	1989	3
15-3	1989	5
15-4	1989	10
15-5	1989	25
15-6	1989	50
15-7	1989	100
15-8	1989	500

*Ледянка (Красилівський район)
Колгосп ім. Куйбишева
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
16-1	1990	1
16-2	1990	10
16-3	1990	25
16-4	1990	50

*Лисець (Дунаєвецький район)
колгосп ім. Затонського
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
17-1	1989	50
17-2	1989	100
17-3	1990	25
17-4	1990	50
17-5	1990	500

*Маліївці (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Горького
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
18-1	1989	1
18-2	1989	3
18-3	1989	5
18-4	1989	10
18-5	1989	25
18-6	1989	50
18-7	1989	100
18-8	1989	500

*Мала Кужелівка (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
19-1	1989	25
19-2	1989	50
19-3	1989	100

*Малий Карабчіїв (Дунаєвецький район)
Колгосп «Світанок»
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
20-1	1989	1
20-2	1989	3
20-3	1989	5
20-4	1989	10
20-5	1989	25
20-6	1989	500

*Миньківці (Дунаєвецький район)
Колгосп «За комунізм»
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
21-1	1989	1
21-2	1989	3
21-3	1989	5
21-4	1989	10
21-5	1989	25
21-6	1989	100
21-7	1989	500

*Михайлівка (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. ХХІІ з'їзду КПРС
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
22-1	1989	1
22-2	1989	3
22-3	1989	5
22-4	1989	10
22-5	1989	25
22-6	1989	50
22-7	1989	100
22-8	1989	500
22-9	1989	1000

*Михайлівці (Западинці) (Красилівський район)
Колгосп ім. Ватутіна
розрахунковий талон
(різновиди за кольорами і написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
23-1	1988	1
23-2	1988	3
23-3	1988	5
23-4	1988	10
23-5	1988	25
23-6	1988	50
23-7	1988	100

*Морозів (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Паризької комуни
розрахунковий талон
(завершені з печаткою)
(різновиди за написанням цифр номіналу)*

номер	рік випуску	номінал
24-1	1989	1
24-2	1989	3
24-3	1989	5
24-4	1989	10
24-5	1989	25
24-6	1989	100
24-7	1989	500

*Нестерівці (Дунаєвецький район)
Колгосп «Дружба»
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
25-1	1989	1
25-2	1989	3
25-3	1989	5
25-4	1989	10
25-5	1989	25
25-6	1989	50
25-7	1989	100
25-8	1989	1000

*Нетішин (місто обласного підпорядкування)
АТ Управління будівництва Хмельницької АЕС*

Талон на придбання товару

(з печаткою та підписом, пронумеровані нумератором, двосторонні)

номер	рік випуску	номінал
26-1	1998	1 гривна
26-2	1998	2 гривні

*Отроків (Новоушицький район)
фестиваль*

Валюта Миньковецької держави

(пронумеровані нумератором, двосторонні)

номер	рік випуску	номінал
27-1	2008	1 минька
27-2	2008	2 миньки
27-3	2008	5 миньок
27-4	2008	10 миньок
27-5	2008	20 миньок

Пасічна (Старосинявський район)

*Елітно-насінницький радгосп ім. XXVI з'їзду КПРС
розрахунковий чек*

номер	рік випуску	номінал
28-1	б/р	1 рубль
28-2	б/р	3 рублі
28-3	б/р	5 рублів
28-4	б/р	10 рублів
28-5	б/р	25 рублів
28-6	б/р	50 рублів
28-7	б/р	100 рублів

Печеськи (Красилівський район)

Колгосп «Україна»

розрахунковий талон

номер	рік випуску	номінал
29-1	1989	1
29-2	1989	3
29-3	1989	5
29-4	1989	10
29-5	1989	25
29-6	1989	50
29-7	1989	100
29-8	1989	500
29-9	1989	1000

*Пилипи-Хребтіївські (Новоушицький район)
Радгосп ім. Котовського
розрахунковий талон
(різновиди за типом паперу)*

номер	рік випуску	номінал
30-1	1989	1
30-1	1989	3
30-1	1989	5
30-1	1989	10
30-1	1989	25
30-1	1989	50
30-1	1989	100

*Підлісний Мукарів (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. 40-річчя Жовтня
розрахунковий талон
(різновиди за написанням цифр номіналу і кольором)*

номер	рік випуску	номінал
31-1	1989	1
31-2	1989	3
31-3	1989	5
31-4	1989	10
31-5	1989	25
31-6	1989	50
31-7	1989	100
31-8	1989	500
31-9	1989	1000

*Рахнівка (Дунаєвецький район)
Колгосп «Аврора»
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
32-1	1989	1
32-2	1989	3
32-3	1989	5
32-4	1989	10
32-5	1989	50

*Ружична (район Хмельницького)
Колгосп «Коммунар»
без назви
(завершені з печаткою та підписом)*

номер	рік випуску	номінал
33-1	б/р	1 рубль
33-2	б/р	5 рублів
33-3	б/р	10 рублів
33-4	б/р	25 рублів
33-5	б/р	30 рублів
33-6	б/р	50 рублів
33-7	б/р	100 рублів
33-8	б/р	300 рублів
33-9	б/р	500 рублів
33-10	б/р	1000 рублів

*Сивороги (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Комінтерну
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
34-1	1989	1
34-2	1989	3
34-3	1989	5
34-4	1989	10
34-5	1989	25
34-6	1989	50
34-7	1989	100

*Стара Гута (Дунаєвецький район)
Колгосп ім. Маяковського
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
35-1	1989	1
35-2	1989	3
35-3	1989	5
35-4	1989	10
35-5	1989	25
35-6	1989	50
35-7	1989	100
35-8	1989	500

*Тернава (Дунаєвецький район)
Колгосп «Зоря»
розрахунковий талон
(завершені з печаткою)*

номер	рік випуску	номінал
36-1	1989	1
36-2	1989	3
36-3	1989	5
36-4	1989	10
36-5	1989	25
36-6	1989	50
36-7	1989	100
36-8	1989	500
36-9	1989	1000

*Терешки (Красилівський район)
Радгосп ім. Горького
розрахунковий талон
(різновиди за типом паперу)*

номер	рік випуску	номінал
37-1	1989	3

*Харківці (Старосинявський район)
Колгосп «Поділля»
розрахунковий талон
(різновиди за типом паперу)*

номер	рік випуску	номінал
38-1	б/р	1
38-2	б/р	3
38-3	б/р	5
38-4	б/р	10
38-5	б/р	25
38-6	б/р	50
38-7	б/р	100

Хмельницький
Міська спілка колекціонерів «Проскурівський колекціонер»
Випуск до річниці клубу
Бони не брали участі в грошовому обігу, виконували рекламно-агітаційну
роль
(завершені з печаткою, пронумеровані нумератором, двосторонні)

номер	рік випуску	номінал
39-1	2010	2 гривні / 1 карбованець
39-2	2010	5 гривень / 2,5 карбованця
39-3	2010	6 гривень / 3 карбованці
39-4	2010	10 гривень
39-5	2010	10 гривень/ 5 карбованців
39-6	2010	20 гривень/ 10 карб.

Хмельницький
Технологічний Університет Поділля
механічний факультет
Випуск до 30-річчя факультету
(двосторонні)

номер	рік випуску	номінал
40-1	1996	1 мех

Цимбалівка (Старосинявський район)
Колгосп «Шлях Леніна»
без назви
(завершені з печаткою)
(різновиди за кольорами)

номер	рік випуску	номінал
41-1	б/р	1 карб.
41-2	б/р	3 карб.
41-3	б/р	5 карб.
41-4	б/р	7 карб.
41-5	б/р	10 карб.
41-6	б/р	20 карб.
41-7	б/р	30 карб.
41-8	б/р	50 карб.
41-9	б/р	100 карб.

*Чаньків (Дунасвецький район)
Колгосп «Маяк»
розрахунковий талон
(завершені з печаткою)
(різновид - печатка «Селянська спілка Маяк Чаньків»)*

номер	рік випуску	номінал
42-1	1989	1
42-2	1989	3
42-3	1989	5
42-4	1989	10
42-5	1989	25
42-6	1989	50
42-7	1989	100
42-8	1989	500

*Чернелівка (Красилівський район)
Колгосп ім. Богдана Хмельницького
розрахунковий талон*

номер	рік випуску	номінал
43-1	1989	1
43-2	1989	3
43-3	1989	5
43-4	1989	10
43-5	1989	25
43-6	1989	50
43-7	1989	100
43-8	1989	500

*Ярмолинецький район
Колгосп ім. Щорса
без назви*

номер	рік випуску	номінал
44-1	б/р	1 карб.
44-2	б/р	3 карб.
44-3	б/р	5 карб.
44-4	б/р	10 карб.
44-5	б/р	25 карб.
44-6	б/р	50 карб.

Опис і систематизація матеріалів даного напрямку колекціонування не завершені. Будемо вдячні за сприяння в уточненні та доповненні даного матеріалу.

Наша адреса: dmytro.2006@gmail.com

Вконтакте – група ХМСК «Проскурівській Колекціонер»

або: м.Хмельницький, парк ім. Івана Франка, щонеділі з 9.00 до 14.00

Джерела та література

1. Рябченко П.Ф. Повний каталог паперових грошових знаків і бон Росії, СРСР, країн СНД 1769 - 1994 р.р.) – Київ: Видавничо-культурологічний центр «Софія», 1995.

2. Рябченко П.Ф. Повний каталог паперових грошових знаків і бон Росії, СРСР, країн СНД 1769 - 2003 р.р.) Том третій - Бони країн СНД і Прибалтики – Київ: «Віпол», 2005.

Коржик С.А.

сmt Летичів

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У МІСТЕЧКУ ЛЕТИЧІВ

У статті автор досліджує розвиток та становлення шкільної освіти у містечку Летичеві Хмельницької області, який протягом багатьох років свого існування, як і вся наша Україна, перебував під владою багатьох держав.

Ключові слова: освіта, школа, шкільна освіта, вчительство, церковно-парафіяльні школи, школи грамоти.

Більш ніж десять років свого життя ми проводимо в школі. Школа в усі часи була і залишається своєрідною моделлю, дзеркалом, яке відбиває життя і проблеми свого суспільства, тому освіта сьогодні – важливий чинник управління змінами суспільства. Шкільна освіта відіграє ключову роль у становленні будь-якої держави. Кожна влада у сучасному світі відкриває свою систему шкіл, зазвичай для розповсюдження однієї мови, яка покликана з'єднати країну; а також для розповсюдження базових знань та цінностей, які потрібні не тільки для повноцінного функціонування дитини, а й для підтримки та продовження самої державної системи.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розбудови незалежної України триває процес оновлення змісту освіти, її модернізація. Актуальною проблемою на сьогодні залишається формування національної само-

свідомості, виховання патріотизму у громадян. Тому першочергову роль відіграють завдання, спрямовані на відродження історичної пам'яті нашого народу. Саме шкільному краєзнавству відводиться визначальна роль у вихованні молодого покоління: залучення молоді до вивчення історії і культури рідного краю, формування свідомого громадянина держави, виховання любові та поваги до рідної землі.

Пізнання історії вітчизняної освіти і школи неможливе без об'єктивного дослідження педагогічного минулого її окремих регіонів, які вирізнялися упродовж століть специфікою економічного, соціального й культурного розвитку.

Метою даної статті є дослідити розвиток шкільної освіти у містечку Летичеві Хмельницької області, який протягом багатьох віків свого існування, як і вся наша Україна, перебував під владою багатьох держав.

Достеменно не відомо про перші школи у Летичеві до XVI століття, про це не залишилося ніяких письмових свідчень. Можна вважати, що як і по усій Україні, вони існували при церквах та монастирях, а також певну освіту діти місцевих могли здобувати у будинках священників.

Реформаційний рух XVI ст. й початок католицької реакції в Польщі загрожували українському громадянству релігійно та національно. Перевагу противникові давали школи й освіта. Тому вирінає думка про заснування шкіл, що паралізували б вплив католицьких та протестантських шкіл на українську молодь, і ця думка здійснюється в останній чверті XVI ст.; школи заснують і поодинокі особи, і цілі організації – братства. Ще більше значення мали школи братств (*confraternitas*) – організації релігійного характеру, які ставили собі завдання підтримувати й забезпечувати церкви, єднати між собою парафіян та допомагати біднішим [1].

Згодом подібні братства та школи з'явилися в подільських містах – у Сатанові, Меджибожі, Летичеві (у 1641 р.), Новокосянтинові, Полонному. Одним з досягнень у педагогічній практиці братських шкіл було викладання рідною мовою. Вже своїм існуванням братства чинили опір окатоличенню і полонізації населення на землях, захоплених Річчю Посполитою. В цих школах панували українські національні традиції.

У вивченні мов братські школи, як правило, пройшли дві стадії: греко-слов'янську, потім – латино-польську. На першому місці завжди стояло вивчення слов'янської мови. На другому місці – грецької мови, оскільки вона давала змогу засвоювати на високому рівні античну наукову літературу.

На другій стадії розвитку братських шкіл вивчалася ще й латинська мова, яку спочатку не вивчали, адже нею велись богослужіння у католиків. Пізніше братчики зрозуміли необхідність латині, оскільки вона є мовою західної науки (для продовження освіти у західних навчальних закла-

дах). Польську мову вчили аби влада дозволила відкрити школу. У першій чверті XVII ст. почали викладати українську мову.

Братські школи відіграли важливу роль у національному відродженні. Вони виховували своїх учнів в душі патріотизму, любові і поваги до рідної мови, до культури свого народу.

До середини XVII ст. початкова освіта (парафіяльна) стала майже загальною в Україні. Як стверджував у 1654 р. сирійський мандрівник Павло Алепський – серед українців «всі або майже всі вміють читати і знають порядок молитов і співів, навіть більшість їхніх жінок і дочок» [2].

У XVII — XVIII ст. на Правобережній Україні число православної шляхти меншає, а міщанство втрачає своє значення. У зв'язку з цим православні братські школи на цих землях поволі підупадають і зникають, що сталося і з школою у Летичеві. На їх місце виступають уніатські школи, що були в руках чину Василян (Вельямин Рутський), які надають їм цілком іншого характеру в порівнянні з братськими школами.

Шкільна діяльність василян набирає широких розмірів із утворенням у Польсько-Литовській державі Едукаційної Комісії (постановою сойму 1773–75 рр.), першого в Європі міністерства народної освіти, що провела реформу в шкільній справі, виробила однорідний шкільний статут і призначила школам грошову допомогу. Едукаційна Комісія використала освітні засоби Піярського та Василянського орденів, – саме тоді (1773) останньому передано єзуїтські школи з будинками та майном. Крім того, Едукаційна Комісія засновувала для василян і нові школи. Та коли в братських школах XVI та XVII ст. панував демократичний дух, то василянські школи були призначені виключно для молоді шляхетського походження й виховували молодь у католицькому та польському національному дусі; тому діяльність василян у справі виховання молоді зустрічала похвали від польського громадянства й навіть соймиків.

З середини XVIII ст. василіани (базиліани) активно включилися у справу навчання світської молоді, організовуючи при багатьох своїх монастирях колегії. Для провадження освітньої діяльності, ченці потребували навчальних аудиторій та приміщень для проживання учнів. Часто такі приміщення містилися в монастирських спорудах, або ж для них споруджувалися додаткові шкільні будівлі, які прагнули вписати в забудову монастиря. З 70-років XVIII ст. по 90-ті роки XVIII ст. монастир у Летичеві належав унії, при монастирі також діяла школа[3].

Домінуюче місце у школі при монастирі відводилось латинській мові, якою велося навчання, а також риториці і діалектиці. Вчителі-протестанти вважали, що освіта для випускників їхніх шкіл потрібна передусім для того, аби вміти грамотно вести дискусії з католиками та православними, й поширювати своє вчення серед них.

Внаслідок другого поділу Речі Посполитої у квітні 1793 р. Летичів було приєднано до Російської імперії. Російський цар Микола I наказав закрити монастир як неправославний.

В описі Є. Сіцінського Летичів характеризується як адміністративний, судовий, торговий центр округу. Після розорення гайдамаками в 1750 році перетворився на невелике містечко [4].

За розповідями про Баал Шем Това дізнаємося, що перші євреї з'явилися у місті десь в 1750 р. У цей час економіка міста почала поліпшуватися. В 1765 р. Летичів згадується як процвітаюче місто. У 1780-х рр. тут жило близько 800 євреїв. У XIX ст. єврейське населення значно зросло - у 1897 р. тут жило біля 4100 євреїв (60% від усього населення). Існували у містечку три синагоги та молитовний будинок для євреїв. Було відкрито і єврейську школу.

У травні 1795 р. було утворено Летичівський повіт у складі Подільської губернії. В липні 1801 р. було затверджене управління католицьким духовенством, обмежувалася діяльність василіанського ордену. У 1820 р. з підвладних Росії територій були вислані всі єзуїти [5].

В усій Росії офіційно існувала одна шкільна організація, керована Міністерством Освіти, утвореним у 1802 р. Українську територію поділено на дві шкільні округи: Харківську й Київську. Школи в губернських містах у 1804 р. перетворено на 4-річні гімназії, в повітових утворено 2-річні повітові школи («уездные училища»), 1-річні початкові названо «церковно-приходскими», при чому останні підлягали «смотрителеві» повітових шкіл, а повітові — директорові гімназії, гімназії — університетам.

У 1803 р. генеральним візитером училищ Київської, Волинської та Подільської губерній було призначено Тадеуша Чацького, людину з надзвичайним розумом, історика, правника, економіста. Ним був розроблений «Проект утвердження волинської гімназії в місті його імператорської величності Крем'янці і всіх шкіл, які подані на найвище ствердження від візитера шкіл трьох губерній: Волинської, Подільської і Київської». 24 січня 1803 р. російським імператором Олександром I було подано до сенату указ, який затверджував утворення гімназій та інших при них установ. П'ятий і шостий розділи цього документа були присвячені реформуванню системи освіти на території Подільської губернії. У «Проекті» Чацький наголошував на необхідності реформування системи освіти, адже, після поділів Речі Посполитої кількість учнів, що відвідували навчальні заклади, значно скоротилася. Так, тільки в Подільській губернії на 292 жителя приходився один учень, що навчався в школі [6, с. 108].

Починаючи з 1804 р., основним типом навчальних закладів для селян стали парафіяльні та повітові училища, на утримання яких царський уряд коштів не виділяв. Їх утримання повністю покладалося в державних се-

лах – на самих селян, а в поміщицьких – на поміщиків. Цим і визначалося становище початкових шкіл. Основна маса селян не мала змоги утримувати їх, а поміщики взагалі не вважали за потрібне виділяти на це будь-які кошти [7, с.160-163].

В жовтні 1803 р. З ініціативи Т. Чацького в Луцьку відбувся з'їзд католицького духовенства делегати якого запропонували відкрити на Поділлі 26 парафіяльних училищ і парафіяльні школи при кожному костьолі [8, с.50-51].

В цьому плані активно працював Кам'янецький єпископ Дембовський, стараннями якого були відкриті трьохкласні школи при деяких домініканських монастирях, в тому числі і у Летичеві ... та інших населених пунктах Подільської губернії [9, с.137].

Уряд провадив політику станової освіти: гімназії призначалися виключно для шляхти, семінарії – для духовництва, повітові («уездные») школи – для міщан, купців, шляхти та обер-офіцерів, а для селян, міщан і ремісників – парафіяльні («приходские») школи [10].

Уряд всіляко обмежував земське шкільництво, більше сприяючи церковно-парафіяльним школам із їх обмеженою програмою. Програма однокласних шкіл включала читання, писання, арифметику до дробів, Закон Божий. В процесі навчання вводились елементи природознавства, географії й історії. Після закінчення однокласної школи учень діставав відповідне свідоцтво, яке давало певні права – при вступі до дальших шкіл, при прийманні на працю (напр., учнем до купця і т. д.).

В двокласній школі перші три роки дорівнювали програмою і правами однокласній школі. Учень міг по закінченні 3 років навчання двокласної школи дістати свідоцтво і на тому закінчити освіту. 4 і 5 роки навчання становили другу класу. Там викладалася граматики, закінчувалась арифметика (дроби), геометрія, географія Росії, історія Росії й природознавство. Крім того, було малювання й креслення (елементарне), гімнастика й військова муштра. У двокласній школі було 5 вчителів (один на групу).

Після повстання поляків у 1830-1831 рр. на Поділлі, за наказом міністра були ліквідовані парафіяльні школи при католицьких монастирях і костьолах. Всі католики були позбавлені можливості відвідувати такі заклади. На противагу їм було створено низку нових шкіл при православних церквах на території Подільської єпархії [11,с.82].

Як бачимо, тільки після подій початку 30-х рр. XIX ст. православна церква почала утверджувати свої позиції в освітній сфері. В 1832-1833 рр. майже усі школи при монастирях і костьолах були закриті, а ті що залишилися, були повністю підпорядковані цивільному училищному начальству. Більше того, російська адміністрація чітко визначила, чим вони могли займатися, а саме: виховання та навчання бідних і сиріт читанню, писанню,

рахуванню з обов'язковим вивченням російської мови. Внаслідок вжитих царизмом заходів діяльність римо-католицької церкви в освітній галузі фактично зійшла нанівець. З 1841 р. Летичівський монастир був позбавлений права мати заселені землі, а 1844 р. католицьке духовенство було позбавлене прав на володіння кріпаками.

Шкільна справа на Центральній і Східній Україні безпосередньо залежала від внутрішнього стану Російської Імперії. І 1860-і роки, коли в Росії був запроваджений ряд реформ, принесли чимало змін у шкільництві й освіті. 18 січня 1862 року царським урядом було видано указ про заснування на Правобережній Україні народних шкіл. Царський уряд поспішав із відкриттям зокрема на Поділлі нових шкіл, щоб ліквідувати вплив поляків на народну освіту і повністю взяти до своїх рук справу виховання молодого покоління. Царизм намагався виховати підростаюче покоління в дусі слухняності і відданості престолу, відвернути його від наукових знань, прищепити релігійну ідеологію [12,с.32].

Подільська губернія належала до Київського навчального округу, тому в квітні 1863 р. його інспектор Гулов М.А. побував на Поділлі з метою вибору місць для заснування шкіл. Вибір населених пунктів здійснювався за двома критеріями: „центральність» і населеність місцевості. Тому, в основному, вибір падав на містечка.[13]. Це сприяло відкриттю школи в Летичеві, який лежав на перетині торгових шляхів та поштових доріг і мав достатню кількість населення.

19 липня 1864 р. було затверджено „Положення про початкові народні училища». У відповідності до нього всі типи початкових шкіл, які існували раніше, оголошувались загальностановими й дістали назву початкових народних училищ. До них були віднесені елементарні школи всіх відомств, міські й сільські училища, що утримувались коштами казни, товариств і приватних осіб. Керівництво школами здійснювали повітові та губернські училищні ради, а контроль за ними у межах кожної губернії стали здійснювати попечителі народних училищ. Вони почали працювати за єдиним планом і програмою. Тут дітям надавали елементарні знання. [14].

Так, у процесі реалізації урядового курсу, практика народних училищ дійшла і в Летичівський повіт. Починаючи з 70-х років XIX ст., в містах відкривались початкові школи нового типу з шестирічним терміном навчання, які отримали назву міських вищих училищ. Ці училища давали випускникам закінчену початкову освіту, необхідну для роботи в канцеляріях [15, с. 103]. Таке училище існувало і у Летичеві.

Сприяв розвитку освіти в краї і виданий 10 квітня 1870 р. губернатором І.В.Мещерським циркуляр про відкриття сільських народних училищ у Подільській губернії. Зроблено це було у відповідності до пропозиції

генерал-губернатора від 12 березня 1870 р., спрямованим на реалізацію у Правобережній Україні „Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській і Волинській”, затвердженого імператором ще 26 травня 1869 р. Для цієї справи держава виділяла суму в 226 руб. на одну громаду. Поділля належало до Київського навчального округу, попечителем якого був генерал-лейтенант Антонович. У записці про порядок відкриття училищ рекомендувалося відкривати [училища] в першу чергу там, де шкіл мало, населення чисельне й проживає багато католиків. Громада мала забезпечити: приміщення, оплату ремонту, опалення, освітлення, утримання прислуги. На кожне училище мало бути виділено не менше 1 десятини землі, обов’язково огорожених, для саду та городу для вчителя і школи. Для вчителя квартира не менше двох кімнат з погребом та сараєм, з меблями, неодмінно при училищі, з опаленням і освітленням. Відкривати міністерське училище, якщо в селі вже була церковнопарафіяльна школа, можна було лише за згодою освітянської й церковної влади. Вчителями могли бути лише православні, що склали іспит на звання парафіяльного учителя, випускникам гімназій та семінарій іспит був не потрібен. До навчальної програми входили: закон божий, російська мова (читання й письмо), перших чотири дії арифметики, церковний спів. Рекомендувалося виділені 226 рублів на рік розподіляти наступним чином: на оплату законовчителя (священника) – 50 руб., на оплату вчителів – 150 руб., на дрібні витрати на училище, папір, олівці, чорнила – 6 руб., на купівлю книг для всіх учнів – 20 руб.

Поряд із народними училищами працювали навчальні заклади, підпорядковані святішому Синоду (церковнопарафіяльні та школи грамоти). На Поділлі вони знаходилися безпосередньо у віданні училищної ради, яку очолював місцевий архієрей. У пореформений період відбулися безумовно позитивні зміни і в галузі початкової освіти: існуючі типи початкових шкіл, які передбачалися статутом 1828 р., а саме: повітові і сільські школи міністерства освіти, училища Міністерства державних маєтностей, церковно-парафіяльні і єпархіальні школи, зберігалися і оголошувалися загальнодоступними. Вони об’єднувалися однією назвою – початкові народні училища і повинні були працювати за єдиною програмою. Жінки отримували дозвіл на вчителювання в народних училищах. Отже, створювалась єдина система початкової освіти з курсом на поступове запровадження на місцях загального початкового навчання [16, с. 11–13].

У 1871 р. російський уряд провів нову реформу середньої школи, спрямовану на повне відокремлення класичної освіти від реальної. Згідно цієї реформи класичні гімназії повинні були залишатися закладами освіти для привілейованих, а реальні гімназії перетворювалися в реальні училища, які призначалися для середнього прошарку населення. Навчальна програ-

ма реальних училищ будувалась на зовсім новій організаційній основі: надання учням загальної освіти і технічних знань з врахуванням практичних вимог регіону. Входячи з місцевих потреб, реальні училища могли мати від трьох до семи класів.

Церковнопарафіяльна (Кирило-Мефодіївська) школа у Летичеві (відкрита в 1885 р.) розміщувалася в дерев'яному приміщенні, подарованому графом М.А. Морковим [4, с. 416]. Після приєднання Поділля до Росії навколишні населені пункти біля Летичева стали власністю графа А.І. Моркова.

До 1870 р. при Успенській церкві також існувала церковнопарафіяльна школа для хлопчиків, яка була закрита після появи в Летичеві міського двокласного училища. У 1898 році була знову відкрита церковнопарафіяльна школа для дівчат. Вона розмістилася в будинку псаломщика, який працював також вчителем в школі [4, с. 417-418].

Навчання у таких початкових школах зводилося до вивчення напам'ять молитв, вміння читати священну історію і катехізис. Викладання інших предметів було просякнuto церковно-монархічною ідеологією [17, с.33].

У всіх парафіяльних школах вивчали: Закон Божий, російське й слов'янське письмо, арифметику, чистописання, церковний спів, священну історію, практикувалось читання катехізису, а з 1883 р. розпочали вивчати і арифметику, географію та російську історію [14].

Навчальний рік тривав з 1 вересня до 1 травня як у міністерських, так і в церковних училищах. Але часто цього положення не дотримувались, особливо у сільській місцевості, де діти були зайняті на сільськогосподарських роботах. Тому, фактично, часто навчання розпочиналось пізніше: 16 вересня, чи навіть 19 жовтня, а закінчувалося вже з початком весняних робіт. Змінювалася в зв'язку з цим і кількість учнів, що навчалися [13].

Розглядаючи розвиток народної школи в той час, варто відмітити, що ставлення до освіти було неоднозначним. З однаковим успіхом можна наводити приклади як щодо підтримки її з боку влади та селян, так і протилежні. Поширеним було переконання, що внаслідок „свого економічного і малокультурного становища селяни не можуть і не хочуть відпускати кошти на школи. Деякі місцеві чиновники заявляли, що „освіта на селі ні до чого не веде, і тому зовсім непотрібна», а виховання і дисципліну народові можуть дати лише закон і суд, але не школа, яка, давши поверховий розвиток, лише розбестить народ. Побутувала й думка, що “темнота народна краща запорука порядку, ...коли стане народ більш освічений, він стане доступніший і сприйнятливіший до підпільної агітації, яка сіє в народі смуту”[18].

Міністр освіти Долянов у 1887 р. спеціальним циркуляром вимагав від директорів середніх шкіл, щоб вони приймали до школи по змозі тільки

дітей привілейованих станів. Він висловлював надію, що при неухильному додержанні цього правила гімназії і прогімназії звільняються від вступу до них дітей кучерів, лакеїв, кухарів, прачок, дрібних крамарів і тому подібних людей. Середня освіта в царській Росії розгорталась надзвичайно повільно, вона зосереджувалась виключно у містах і була розрахована на обслуговування, головним чином, дітей пануючих класів [19].

Ставлення до освіти самого селянства теж не було однозначним й змінювалось з часом. Селяни часто були переконані, що уміння, здобуті в школі, не можна буде застосувати для їхньої землеробської праці. Але з часом частина з них усвідомлювала, що навіть елементарні навички читати, писати й рахувати відкривають перед їхніми дітьми додаткові життєві перспективи новому пореформеному житті. Наприклад, досить швидко селянська спільнота переконалась, наскільки впливовою та шановною особою в громаді є писар. У значної ж частини дітей інтерес до знань виступав як спосіб пізнання невідомого їм, а тому ще привабливішого світу, що здійснювався через оволодіння нагромадженими людством знаннями. Діти були тією частиною традиційної селянської спільноти, що найшвидше й найприродніше сприймала нові умови життя й моделі соціальної поведінки.

На початку ХХ століття у Летичівському повіті уже працювали: учительська семінарія, гімназія, двокласне училище, 21 церковнопарафіяльна школа, 9 шкіл грамоти для дівчат. У школах навчалося 1920 учнів, працювало 123 учителі. Проте лише 47% дітей шкільного віку навчалося. Неписьменним було 60% населення. Бібліотека, яка була відкрита при клубі-трактирі, налічувала всього 700 книг та періодичних видань. На початку ХХ ст. питання народної освіти царизм почав перекладати з державних органів на місцеві самоврядні органи – земства. З появою земств у 1904 р. почали розвиватися церковнопарафіяльні школи. Адже земства, як національно зацікавлені органи, більше сприяли розвитку освіти. З 1904 по 1912 рр. витрати земств на розвиток цього типу шкіл зросли з 20% до 69%, в той час як витрати Синоду, якому підпорядковувалися школи, зменшилися з 26 до 23%. Земства дбали про розвиток позашкільної освіти, організацію вечірніх занять, народних читань. У 1913 р., наприклад, Летичівське повітове земство виділило для бібліотек 1,9 тис.руб., вирішивши відкрити їх при трьох початкових училищах.

Початкові парафіяльні школи мали, як правило, одного вчителя-дяка. Цікаво, що у будинку школи інколи мешкали вбогі діти, сироти та мандрівні школярі старшого віку («виростки», «молодики»). Останні допомагали дяку в шкільному навчанні. Найздібніші з них згодом самі ставали вчителями.

В ті далекі часи в Україні існував справжній культ учителя, шкільної

освіти. Зробимо наголос лише на фольклор. Народ повчає: «Шануй учителя, як родителя», «За школярську науку цілують діти тата і маму в руку», «Не бійся рано вставати, а молодим учитись», «В школу іди і товариша веди», «Не кажи – не знаю, а кажи – навчуся», «Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає», «Не звання дає знання, а навпаки», «Вчення - світло, а невчення – тьма».

Фольклор про освітні справи - неоціненний матеріал з історії давньої школи. Лише народ, який кохався в шкільництві, міг створити таке розмаїття прислів'їв, загадок і бувальщин на шкільну тему. В ті часи це не кожному народові було дано. Як же нам не пишатися цим!

Освічених людей у на Летичівщині було дуже мало – 11,4%. У повітовому центрі цей показник досягав 37%. Із 28446 осіб тільки 65 закінчили університети та інші вузи, 10 – спеціальні і технічні вузи, 57 – середні спеціальні заклади, 608 – середні школи, 92 мали військову освіту, решта 27614 – початкову [19].

У 1900 р. у Летичеві в цей час мешкало 7248 осіб (13,9% відсотків усього населення Летичівщини). У 1913 р. жителів у Летичеві було 10989 чол., в Меджибожі – 10244 чол.

«Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона свідчить, що у 1894 році у містечку Летичеві знаходилися «Двухклассное городское мужское и одноклассное женское училища с приготовительными при них классами и рукодельным женским классом... Израсходовано средств на народное образование 436 р.» [20].

Центральне місце в системі середньої освіти не лише на Поділлі, а й у всій Російській імперії займали гімназії. Покажемо для цього часу виступає процес заснування Летичівської гімназії, під час якого вдалося подолати проблеми як місцевого, так і державного характеру. У травні 1907 р. мешканці Летичева за підтримки міського голови П.Березовського порушили питання про заснування у місті чоловічої гімназії. Ініціативну групу очолив протоієрей летичівського собору О.Желеховський. Він був активним учасником обговорень щодо цього питання у міській думі, виїжджав до губернського центру. А 25 січня 1907 р. був на прийомі у міністра народної освіти у Санкт-Петербурзі [22].

Міська влада гарантувала надання приміщення та щорічні субсидії на утримання навчального закладу. Протягом п'яти років йшло листування між летичівською владою та державними установами про заснування у місті гімназії, але знаходилися певні сили в місті та Київському навчальному окрузі, що не підтримували цей проект. Лише наполегливість наступного Летичівського міського голови С.Храневича призвела до того, що 23 серпня 1913 р. Міністерство народної освіти все-таки дало дозвіл на відкриття гімназії, а вже 1 листопада чоловіча гімназія розпочала на-

вчання – до занять приступили перші 20 учнів. Гімназія утримувалася на кошти міста (5 тис.руб), повітового земства (2 тис.руб.) та платні за навчання [23].

Директором гімназії став дворянин, в чині генерала, В.Роменський, який мав власну типографію в місті Кам'янець-Подільський [20].

За браком приміщення заняття проводились у дві зміни. Летичівська гімназія охоплювала головним чином дітей поміщиків, купців, духовенства та заможних міщан, як, наприклад, дітей міського голови Рябешко, великого купця власника млинів Розіна, власника гільзової фабрики Зоніса, лісопромисловця Грінгольса і інші. Доступу дітям широких мас не було, а гімназія містилась в будинку, що належав спиртному заводу і був пристосований до його потреб. Учительський склад був переважно з представників пануючого класу. Директор гімназії дворянин, в чині генерала, мав власну типографію в Кам'янець -Подільському. Викладач латинської мови В. Дроздовик закінчив духовну академію [19].

За даними відділу статистики народної освіти Подільської губернії за 1915 р. у Летичеві знаходилися: вище чоловіче та вище жіноче училища, де по три комплекти учнів та 7 викладачів у кожному; однокласне чоловіче та жіноче училища з одним комплектом учнів та двома наставниками; церковнопарафіяльне (Кирило-Мефодіївське) чоловіче та жіноче училища з одним комплектом учнів та одним наставником [21].

Після подій 1917 р. колишня гімназія була реорганізована в єдину трудову школу першого, другого і третього ступеня. Було скасовано плату за навчання, встановлено обов'язковість навчання і спільність всіх дітей шкільного віку.

Катастрофічно не вистачало учителів. Під час діяльності Центральної ради у 1918 р. з метою підготовки педагогічних кадрів на Поділлі були організовані короткотермінові вчительські курси у Вінниці, Летичеві та інших містах України [24].

У травні 1921 р. уряд Радянської України видав декрет про ліквідацію неписьменності. До цієї справи було залучено багато вчителів, грамотних людей інших професій, швидкими темпами створювалася мережа пунктів і шкіл ліквідації неписьменності (лікнепів), які з'явилися і в Летичеві. Уся робота Наркомосу здійснювалася під безпосереднім керівництвом більшовицької партії.

Однак, у 1922 р. у дуже скрутному становищі опинилася вчительська інтелігенція на Поділлі і Летичівщині зокрема. Причиною цього були не тільки наслідки воєн і соціальних катаклізмів, але й незавершеність і непослідовність реформаційних заходів в галузі освіти, неузгодженість дій центральної і місцевої влад, недосконалість фінансово-бюджетного планування тощо.

До губернського відділу народної освіти надходили від повітових освітніх відділів повідомлення про катастрофічне становище вчителів на місцях. Так, з м. Летичева повідомлялось, що працівники освіти в повіті понад шість місяців не одержують платні. Вони голодують, хворіють і замерзають. Школи в повіті працюють дуже ненормально, а в м. Летичеві вже зовсім закриті. Причиною є важкий матеріальний стан учителів, котрим почасти бракує коштів на елементарне, не вистачає взуття й одягу. Декрети Нарком освіти впроваджуються в життя дуже повільно. Кредиту на 1922 р. до цих пір невідкрито [25].

Освітняни звертались по допомогу до місцевих органів влади, а також надсилали свої звернення і клопотання до столиці, передусім – у наркомат освіти, профспілкові органи, а також до Всеукраїнського комітету сприяння вченим [26].

У сільській місцевості вчителі отримували меншу заробітну плату, ніж вчителі міст і робітничих селищ. В 1924 р. фактичний заробіток вчителя сільської місцевості становив 14 крб. 88 коп., але цих коштів вистачало лише на їжу [27].

Протягом перших тридцяти років радянської влади основним державним документом про народну освіту в Україні служив «Кодекс законів про народну освіту в УРСР», прийнятий 2 листопада 1922 р. «Кодекс» визначав наступну систему шкільної освіти, яка існувала до 1930 р.: Професійна школа (15-17 р.). Трудова семирічна школа (8-15 р.). Дитячий садок (4-8 р.).

Уже на початку 1921 р. після усіх буремних подій та зміни влади у селищі Летичів відкрилися дві початкові школи. Наступного року одну з них реорганізували в семирічну. У 1925 році тут навчалося 536 дітей шкільного віку, працювало 14 вчителів. Для дітей-сиріт обладнали дитяче містечко, в якому жило і навчалося 216 дітей [19].

Від 25 серпня 1932 року семирічна школа в Летичеві була перетворена в середню школу для учнів від 8 до 18 років. Партійні постанови «Про початкову і середню школу» (1931 р.) та «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» (1932 р.) обмежували творчість учителів і встановлювали жорсткі рамки функціонування загальноосвітньої школи. Вони були спрямовані на універсалізацію освіти (змісту, форм, методів навчання), робили акцент на марксистську світоглядну спрямованість шкільних курсів.

1934 р. партійною постановою «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» було відмінено всі типи шкіл і встановлено єдину систему освіти: початкова школа (1-4 класи), неповна середня школа (1-7), середня школа (1-10 класи). Групи реорганізувалися у класи. Зміцнювалося єдиноначальство керівника школи, зростали вимоги до його походження.

1935 р. окремою партійною постановою давалися конкретні вказівки про початок і закінчення шкільних занять, тривалість уроку, вводилися

правила поведінки і єдина форма одяжі для учнів, запроваджувалися єдині норми і 5-бальна система оцінки успішності.

Починаючи з 1934 р. по 1941 р., Летичівська середня школа зростала і розширювалась, ставши однією з кращих шкіл нашої області. Школа була чудово обладнана, цілком забезпечена шкільним майном. Учительська була обставлена гарними м'якими меблями. В школі були гарно устатковані кабінети: фізичний, хімічний, військової підготовки. Вартість приладів фізичного кабінету досягала 7000 крб. Бібліотека школи нараховувала до 4000 книжок, був відділ методичної літератури, для вчителів. При школі було збудовано шкільний клуб зі звуковим кіно, було добудовано до основного приміщення 5 класних кімнат. Навколо школи був добре впорядкований сад і палісадник з альпійською гіркою та акваріумом. Школа нараховувала 20 класів. Паралельні класи були з першого по десятий. Охоплено навчанням понад 700 учнів. До війни відбулося 6 випусків 10-х класів. До війни було 6 випусків 10-х класів. За цей період школа випустила 330 випускників. Більшість з цих випускників, закінчивши вищу школу, працюють на відповідальних роботах. Летичівська середня школа пишається іменами кращих людей, яких вона навчала й виховувала, серед яких особливе місце займає ім'я Героя Радянського Союзу гвардії генерал - лейтенанта Осліковського Миколи Сергійовича, полковника Вінарського - лейтенанта Войцехівського - викладача учительського інституту [19].

З 17 липня 1941 р. Летичів окупований німецькими військами. Вони зруйнували і знищили все те, що було придбано в школі десятиліттями дбайливою рукою учительського колективу. Клуб було зруйновано, будинок школи було перетворено у стайню, в підвалі влаштовано тюрму, у котру закидали й мучили людей. Садок і полісадник було знищено. Кабінети, бібліотека, учительська і класні кімнати пограбовані і всі цінні приладдя та книжки знищені.

Метою нацистської шкільної політики на загарбаних територіях було онімечення населення та виховання покірності німецькому рейху. Для реалізації своїх освітніх планів на Україні фашисти намагалися створити там так звані «народні школи», для яких достатньо 4 класи. Метою навчання у таких школах повинно бути лише лічба, уміння розписатися та виховання покірності німцям. Уміння читати вважалося зайвим. Школа будувалася на зразок німецької і готувала дітей до майбутньої виснажливої фізичної праці на користь поневолювачів. Основна маса учнів не сприйняла «нової» школи, про що свідчить статистика відвідування занять [28].

Окупанти повністю заперечували існування на загарбаних територіях середніх та вищих шкіл. Німецька влада у Летичеві відмінила спочатку обов'язкову середню освіту, а пізніше, - і семирічну. Залишалися лише початкові школи. Однак у Летичеві школи вони перестали працювати в

роки окупації через відсутність палива, навчальної літератури, учнів і педагогів.

Замість середніх шкіл окупаційна влада створила фахові навчальні заклади з дво- і трирічним терміном підготовки. Вони готували спеціалістів робітничих професій. Навчання було платним, у середньому учні вносили плату від 200 до 500 крб. Набір слухачів проходив на конкурсній основі, через складання іспитів. Бажаючих вчитися виявилось чимало, то ж фахові школи працювали в кожному гебіті. Так відновила свою діяльність професійна освіта і у Летичеві. У Летичівському гебіті діяли ремісничі і сільськогосподарська професійні школи. У складі Летичівської ремісничої школи найбільшою популярністю користувалися слюсарний та годинникарський відділ. Директором школи був Ю.Г. Іванов [29].

У міру визволення України від окупантів почалась відбудова шкіл. У лютому 1943 р. було видано постанову українського уряду «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів». 1944 р. було видано ряд постанов, за якими вводились: відмінена раніше 5-бальна система оцінювання успішності; обов'язкові випускні екзамени, нагородження золотою і срібною медалями учнів-відмінників, які закінчували школу.

23 березня 1944 р. місто було звільнене від нацистів військами Другого Українського фронту Червоної армії. На час звільнення від школи залишилось тільки напівзруйнована будівля, без вікон і дверей, і бруд, залишений ворогами. З 4 квітня 1944 р. місцеві органи влади м. Летичева вжили заходів для організації навчання дітей. Завідуючий Летичівським районним відділом освіти Іван Йосипович Ярусевич, своїм наказом №1 від 8 квітня 1944 р. призначив Чернова Мирона Дмитровича директором Летичівської середньої школи. У школі почали працювати 9 учителів.

Створювалися початкові школи у передмістях Летичева: Залетичівці (завідуюча Неточєєва Антоніна Гнатівна), на Завовку (завідуюча Ремішевська Марія Миколаївна) та Щедровій (завідуюча Верміяш Надія Іванівна), а також з 24 квітня 1944 р. створювалася дитяча площадка (завідуюча Олійник Ксенія Сергіївна), а вчителем по ліквідації неписьменності та малописьменності призначено Полуденну Галину Ісаківну. Дітячий будинок, при якому існувала початкова школа.

В зв'язку з тим, що старе приміщення школи Летичівської середньої школи було напівзруйноване і навчання в ньому проводити було неможливо, школу тимчасово поміщено в непристосованому будинку. А тим часом місцеві органи влади з допомогою громадськості взялися за відбудову старого приміщення. З 1 вересня 1944 р. розпочалось заняття у відремонтованому будинку школи. З 10 вересня 1944 р. директором школи призначено Клембовську Вікторію Андріївну, а завучем даної школи стає Чернов М.Д.

Наказом №37 від 15.08.1946 р. по району згідно шкільної мережі на 1946/1947 роки у містечку Летичеві утворено Летичівську початкову школу, завідувачем котрої призначено Глухівського Федора Никифоровича, а з грудня 1946 р. – Богданову Валентину Іванівну. У зв'язку з великою кількістю учнів з 2 вересня 1947 р. у Летичеві відкривається Летичівська семирічна школа, а завідувачем призначена Пінська Раїса Григорівна.

За час з 1 вересня 1944 р. по вересень 1957 р. у Летичівській середній школі проведена велика робота по обладнанню школи, а саме: придбано парти, дошки, повністю устатковані кабінети. В школі проведено трьох-фазний струм, що дає можливість повністю виконати лабораторні і практичні роботи з фізики. В школі обладнана майстерня по обробці дерева і металу. Бібліотека нараховує 6200 книжок. Усіх учителів у школі 44 чоловіки. З них з вищою 18 чоловік, ІІ за учительський інститут незакінченою вищою 5 чоловік, педагогічною освітою 10 чоловік.

У 1949 р. відбувся перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти.

24 грудня 1958 р. було видано закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Цей закон визначав: перехід до обов'язкової 8-річної освіти для дітей віком від 7 до 15-16 років; організацію виробничого навчання і виробничої практики з метою поєднання навчання з продуктивною працею дітей (вся молодь віком 15-16 років повинна була включатися у посильну суспільно-корисну працю); структуру основних типів шкіл.

З 1964 р. встановлювався 2-річний термін навчання в середній школі на базі 8 класу замість 3-річного. Школа ставала 10-річною. У 1966 р. була відмінена обов'язкова професійна підготовка в загальноосвітніх школах, яка не виправдовувала себе (лише незначний відсоток випускників йшли у виробництво за отриманим фахом).

У зв'язку з введенням у дію нового приміщення школи з 1967-го р. у селищі почали діяти Летичівська середня школа №1, директором якої призначено Дернового Володимира Васильовича та у попередньому приміщенні залишилася Летичівська середня школа №2, директором якої призначено Кірика Івана Ілліча.

Постанова від 20 червня 1972 р. «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи», а також введені в дію з 1 січня 1974 року «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» ставили перед школою завдання давати молоді глибокі і міцні знання основ наук і проголошували перехід країни до обов'язкової загальної середньої освіти.

У 1992 р. розпорядженням представника Президента України у Летичівському районі від 17.08.1992 р. №115 у Летичеві відкривається Летичівська спеціалізована школа з поглибленим вивченням англійської мови

№3 на 366 місць. Директором школи призначено Білоконя Анатолія Олександровича.

На початку XXI ст. школи Летичева стають інноваційними закладами нового типу. У 2002 р., коли директором Летичівської середньої школи №1 працює Івасюк Микола Михайлович, школа змінює статус та отримує нову назву Летичівський НВК №1 «загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – ліцей». У 2009 р. на честь 100-річчя колишньої гімназії Летичівська середня школа №2 стає Летичівським НВК №2 «ЗОШ І-ІІІ ступенів – гімназія», а директором гімназії – Жорницька Тетяна Василівна.

Сьогодні школи Летичева працюють над удосконаленням форм і методів навчання. Адже нині, в час становлення нашої незалежної України, їй ще більше потрібне молоде високоосвічене покоління, в якого глибокі знання, чисте сумління, прагнення творчості зливаються в одному устремлінні приносити користь людям.

Джерела та література:

1. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 3. – С. 917-934.
2. «Серед українців майже всі вміють читати...». [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ye.ua/news/news_6386.html. – Заголовок з екрана.
3. Хіхляч Б.М. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – І третина XIX ст.): загальний огляд // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 139–159.
4. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского – Біла церква: Вид. О. Пшонківського, 2008. – XII + 996 с.
5. Слободянюк П.Я., Дорош Г.О. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Летичівського району. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 416с.
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-XX ст.). Нариси. – К., 1991. – С.128.
7. Нариси Історії Поділля / Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, А.І. Мамалига та ін. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
8. Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (Из времени учреждения на Вольны и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ, взамен польских) / И.М. Сбитнев. – К., 1887. – С.49.
9. Зваричук Е.О. Діяльність римо-католицької церкви в галузі освіти на Поділлі у першій половині XIX ст. / Е.О. Зваричук // Наук. Праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 1999. – Т.3 (5). – С.137-142.
10. Подольские Епархиальные ведомости №13, 13 марта 1884 г. с. 267-274.
11. Верещагіна-Білявська О.Є. Просвітницька діяльність представників Кам'янець-Подільської дієцезії на тлі релігійної ситуації XIV-XIX ст. /О.Є. Ве-

решагіна-Білявська // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-теор. конф. «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2008. – С.78-84.

12. Сесак І.В., Мітін Г.Д. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.1. Початкові школи Поділля у другій половині XIX ст.- на початку XX ст. – Кам'янець-Подільський: науково-видавничий відділ педінституту, 1996, - 152с.

13. Вороліс М.Г. Розвиток початкової освіти на Поділлі в 1861–1918 рр. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун–ту ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр. – Вінниця, 2000. – Вип. 1. – С. 42. – (Сер. «Історія»).

14. Вороліс, М.Г. Церковнопарафіяльні школи на Поділлі в другій половині XIX ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун–ту ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С. 35. – (Сер. «Історія»).

15. Анохіна Л.С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Л. С. Анохіна //Подільська старовина: Збірник наукових праць. Ювілейний випуск до 80-річчя з дня заснування музею. – Вінниця, 1998. – С. 103.

16. Вороліс М. Г. Початкова та середня освіти на Поділлі в другій половині XIX – початку XX ст. / М.Г. Вороліс // Актуальні проблеми вітчизняної та всевітньої історії: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Вінниця, 2004. – С. 11–13.

17. Сесак І.В., Мітін Г.Д. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.1. Початкові школи Поділля у другій половині XIX ст. - на початку XX ст. – Кам'янець-Подільський: науково-видавничий відділ педінституту, 1996, - 152с.

18. Бондаревський, А.В. Волосне правління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. – К., 1961. – С 118.

19. Сірачева Г.С. Історія Летичівської першої школи // Провінція. – 2007. – 15 липня. – с.4.

20. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. — СПб., 1890-1907.

21. Чайковський. М. Школа далека й близька. // Подільські вісті. – 2014. – 15 липня. – с.8.

22. Єсюнін.С.М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття: монографія /С.М.Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник.А.А., 2015. – с.221

23. ЦДІА України, Ф.707, Оп.158.- Спр.25. Дело об открытии в Летичеве мужской гимназии. 1907-1913гг., 156 арк.

24. ДАКО, Ф. 1787, оп7, спр. 37, арк.5.

25. Нестеренко В.А., Романюк В.Г. Українська науково-освітня інтелігенція Поділля та влада у 1920-і рр. // Інтелігенція і влада. - Одеса, 2004. - №3. - С.193-196.

26. ДАВО. - Ф. Р-254. - Оп. 1. - Спр.2.-Арк. 42.

27. Ніколіна І.І. Вчительство Поділля у 1920х - 30-х рр. XX ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження. - Вінниця, 2005. - С.157

28. Олійник Ю. В. Функціонування освіти Кам'янець-Подільської області періоду окупаційного режиму / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. - Кам'янець- Подільський: Оіюм, 2002. - Т. 2. - С. 74.

29. Український голос. – 1942. – 11 січня.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД ОКОЛИЦЬ СМТ. СТАРА СИНЯВА ТА ПЕРСПЕКТИ ІХ ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

В статті йде мова про стан забезпечення питною водою райцентру Стара Синява Хмельницької області та околиць селища і на основі досліджень фахівців ДУ «Українського науково-дослідницького інституту медичної реабілітації та курортології» МОЗ України проаналізовано перспективи цього та запропоновано дієві пропозиції для недопущення проблем у майбутньому. Пропонується використання місцевої води для потреб обласного центру м. Хмельницький.

Ключові слова: Хмельницький, Стара Синява, вода, джерела, забезпечення, промислове видобування, міні-завод.

Однією з найактуальніших в житті земної цивілізації на сьогодні є проблема забезпечення питною водою. Стрімке зростання населення планети і потужний техногенний прес на довкілля спричинили різке погіршення її якості. Враховуючи відсутність належного ефективного захисту від техногенних забруднень, істотні затрати на очищення води вагомого значення набувають пошук і використання підземних прісних вод.

Україна належить до держав, які мало забезпеченні водними ресурсами (менше 1000 м³ /рік на одного мешканця, тоді як ООН вважає достатнім показник у 10-15 тис. м³ /рік). До того ж поверхневі води країни здебільшого забруднені. Тому вивчення стану підземних вод є досить актуальним, зокрема, для межиріччя Південного Бугу та Ікви та безпосередньо райцентру Стара Синява.

Як відомо, Старосинявський район розташований у східній частині Хмельницької області. Його територія знаходиться у межах двох гідрологічних областей – Українського кристалічного щита та Волино-Подільського артезіанського басейну.

Геологічною основою, своєрідним «фундаментом», території є древнє потужне, різномірне за глибиною будовою утворення земної кори, яке називають Український щит, або Український кристалічний щит. Науковці припускають, що з самого початку геологічної історії Український щит був горами, які повністю зруйнувало супертривале, понад 3 млрд. р. вивітрювання. Упродовж тривалої і складної історії геологічного розвитку

внаслідок рухів земної кори Український щит змінював свою висоту й опуклість, тому декілька разів краї нашого «геологічного фундаменту» навіть опускалися нижче рівня моря і ставали морським дном. Втім, в різні періоди геологічної історії це переважно була досить високопіднята ділянка земної суші. Кристалічні гірські породи, що утворилися внаслідок застигання розплавленої складової земних надр – магми, під дією сонця, води й вітру руйнувалися, розсипалися на пісок і глину. Далі ті ж вода і вітер зносили ці дрібненькі частинки у низовини. Найдревніші камені, які народилися ще десь в архейську еру, прикривалися багатокілометровими товщами осадових порід. І лише тут, на Українському щиті, вони досі місцями виходять просто на поверхню. Таке явище, зокрема, спостерігається у селі Нова Синявка, що розташоване за 5 км від Старої Синяви. Як зазначає один із авторів книги «Заповідні перлини Хмельниччини» тут близько до поверхні залягають граніти, але на поверхню виходять лише в окремих місцях. Далі на захід кристалічний фундамент заглиблюється, він вкритий відкладами різного віку. Саме у Новій Синявці вперше на теренах району рішенням Хмельницького облвиконкому від 4 вересня 1982 р. за №278 затверджено як пам'ятку природи місцевого значення, яка займає площу у два гектари, урочище «Гранітні відслоєння» – гранітний кар'єр, що розташовується на крайньому південному сході с.Нової Синявки, на кордоні нашої та Вінницької областей, з межею на р.Південний Буг.

Про історію заснування Нової Синявки, що сягає XVI ст., знають чи не всі жителі, але попервах ніхто навіть і не здогадувався про цінність цих земель та родовищ корисних копалин. І тільки у 1957 р. вперше було обстежене новосинявське родовище гранітів, площа якого, відведена до розробки, складала 130 га. Вже у 2004 р. за сприянням владних структур отримано спеціальний дозвіл Держкомітету природних ресурсів України на користування надрами, що й дало право на промислову розробку новосинявського родовища. Подібні виходи гранітів спостерігаються і в межах селища Стара Синява та її околиць. Перший гранітний кар'єр розроблявся саме на території смт. Стара Синява.

У силурийському періоді палеозойської ери, відбулася трангресія моря. У теплих водах Сарматського моря відкладалися грубозернисті пісковики, глинисті сланці, вапняки товщина яких сягає 250-500 м. В девонському періоді море відступило. Найбільш характерними відкладами мезозою є крейда, мергелі, і т.д.

Після відступу Сарматського моря – в кінці третинного періоду, настає період формування сучасного рельєфу, почалося розчленування території, формувалися вододіли. Більшість корисних копалин Хмельниччини приурочено до осадового походження, що і визначає наявність і закономірність їх розміщення. Найбільш широко представлена група нерудних корисних

копалин, серед яких господарське значення мають поклади вапняків, опоки, глини, піски.

Усі ці геологічні процеси суттєво вплинули на умови формування і особливості хімічного склад підземних вод поблизу селища.

У зоні щита є декілька горизонтів підземних вод: 1) підземні води у зоні тріщинуватості докембрійських метаморфічних і магматичних порід; 2) підземні води у продуктах вивітрювання давніх кристалічних порід щита; 3) підземні води у молодих морських континентальних осадових утвореннях, які покривають щит.

Підземні води зони розвитку тріщин вивітрювання кристалічних порід найбільш поширені у межах щита. У північно-східній та східній частинах області вони є основним джерелом водопостачання населення.

Живляться тріщинні води за рахунок інфільтрації атмосферних опадів. Розвантажуються вони, в основному, за допомогою підземних стоків у відкладах осадових гірських порід, що прилягають до кристалічного масиву. Підземні води у продуктах вивітрювання кристалічних порід щита гідравлічно зв'язані з водами тріщинної зони, яка залягає нижче. І утворює з ними один спільний водоносний горизонт.

Старонявський район розташований у межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Характер залягання давніх осадових порід тут створює сприятливі умови для взаємозв'язку водоносних горизонтів і виникнення спільної зони живлення підземних вод. Водоносні горизонти приурочені до верхньопротерозойських, палеозойських (кембрійських, силурійських) відкладів. Природні мінеральні води мають перевагу у тому, що отримуються з певних прошарків із земних глибин. Природні води переважно мають унікальний мінеральний та органічний склад. Отже, на формування складу підземних вод мого селища геологічна будова мала суттєвий вплив.

Старосинявські підземні води приурочені до водоносних горизонтів крейдяних відкладів. На поверхню підземні води виходять здебільше у вигляді джерел. Значна кількість водних джерел розташовані в північно-західній частині смт Стара Синява. Цілий каскад цілющих джерел розташований поблизу ставу Христосів до якого прилягають заболочені ділянки. Став утворений в 60-х рр. минулого століття шляхом запруження невеликої річки. На дні ставу знаходиться багато джерел. У 1994 р. рішенням Хмельницької обласної ради за №7 від 27 жовтня затверджено урочище «Христосів», як заказник місцевого значення «Христосівський» (орнітологічний). Цей водний комплекс відіграє виключно важливу роль для підтримки водного балансу в регіоні. Це місце зберігає історію ще XII ст. Пологі схили та горбиста місцевість однієї сторони «Христосова» містять в собі підземні джерела із цілющою водою, то й назва збереглась

старовинна – «Помпа». За переказами, раніше струмись води із цього джерела піднімався на досить значну висоту. За іншими згадками, біля джерела було давньоруське святилище (Помпа – процесія релігійного характеру, пов'язана з жертвопринесенням у святилищі божества).

Ще одне джерело має назву «Шабельник», яка походить від слова шабля. Козаки під час походів гострили свої шаблі об каміння, з-під яких вибивалося джерело.

Цікаво, що місцеві мешканці ці джерела називають «водяними вікнами». Температура води в них не залежить від метеорологічних умов. Вона постійна, тому взимку вони не замерзають, а влітку вода досить холодна і має високі питні якості, чиста і прозора.

2003 р. група науковців ДУ «Українського науково-дослідницького інституту медичної реабілітації та курортології» МОЗ України на чолі з науковим керівником А.Г. Литвиненко провела дослідження родовища. Для оцінки якості води та визначення її мінералізації на території смт. Стара Синява та околів свого часу були пробурені декілька свердловин.

Свердловина з реєстраційним номером 1538 або №1, яка знаходиться на північно-західній частині околиці смт. Стара Синява, пробурена в 1970 році глибиною 72,0 метри і виводить на поверхню тріщини води докембрійського кристалічного щита.

Абсолютна відмітка глибини свердловини 330,0 м. Статистичний рівень води встановився на глибині 15 м. Дебіт води складає 5 м³/год при зниженні рівня до 25 м. Свердловина має зону строгого режиму радіусом 30 м, загорожена на місцевості. Для проведення лабораторних досліджень складу мінеральних вод протягом 96 годин була проведена дослідна відкачка. Лабораторні дані опрацьовані науковцями для підтвердження попередніх результатів.

Вода свердловини №1538 (1) характеризується такими органо-лептичними показниками – без запаху, прозора, безколірна, не мутна, прісна на смак. Для даної води характерна нейтральна реакція (рН 7.0). Температура води 9-11С. В складі розчинених газів в невеликій кількості знайдено карбонатну кислоту, сірководень і кисень.

За період спостереження з травня по вересень 2003 р. основний склад води був постійно гідрокарбонатним магнієво-кальцієвим. Коливання загальної мінералізації в межах 0,38-0,51 мг/дм³, склад гідрокарбонатів змінювався від 256,2 до 353,8 мг/дм³, кальцію – від 62,0 до 86 мг/дм³, магнію – 20,7-21,9мг/дм³. В складі свердловини №1538(1) є різноманітні мікроелементи в якості нижче порогових, які характеризують мінеральні води. Тобто, згідно висновку фахівців, вода зі свердловини №1538(1) смт Стара Синява Хмельницької області за своїм хімічним і санітарно-бактеріологічним складом відповідає вимогам, які висувають до природних

столових вод. Хімічний склад води із свердловини гідрокарбонатно магнієво-кальцієвий.

Таким чином, завдяки родовищу в ур. Христосів селище Стара Синява має реальну основу для подальшого безперервного забезпечення питною водою гарної якості. Враховуючи, що води тут більше від потреби селища, можна укласти договір з міською радою міста Хмельницький та неподалік збудувати неподалік екологічно безпечний міні-завод з добування і розливу води у пляшки. Зрозуміло, що для промислового розливу хімічний склад і мінералізація повинні перебувати під постійним контролем. Виходячи із гідрохімічних особливостей і гідрогеологічних умов, фахівці встановили границі коливання основних показників хімічного складу води свердловини №1538(1). Основні вимоги до води свердловини 1538(1) наступні: 1) постійний гідрокарбонатно магнієво-кальцієвий склад; 2) загальна мінералізація води повинна бути в межах 0,25-0,7 г дм³.

Отже, за умови дотримання рекомендацій ДУ «Українського науково-дослідницького інституту медичної реабілітації та курортології» МОЗ України, відповідних санітарно-бактеріологічних показників вода даної свердловини може бути використана для промислового розливу в пляшки в якості природної столової і використовуватися, як столовий освіжаючий напій під назвою «Старосинявська», за рахунок якого можна буде частково забезпечити столовою водою і обласний центр – місто Хмельницький.

Джерела та література:

1. Басейн річки Бог / Ворона Є.І., Кириляч О.В., Максименюк О. Д., Марушеский Г.Б., Яворський Д.М., Яворська О. Г. – Вінниця-Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2009. – 128 с.
2. Природа Хмельницької області / Під ред. К.І. Геренчука – Львів: Вища школа. Видавництво при Львів, 1980. – 152 с.
3. Заповідні перлини Хмельниччини / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – вид. 2-е, виправл. та доповн. – Кам'янець-Подільський: Видавництво ПП Мошинський В.С., 2008. – 248 с.
4. Саприкін Ю.П.. Мінеральні води в Україні – корисні копалини і напої // Проблеми мінеральних вод (Збірник наукових праць), 2005 р. – 458 с.
5. Колодій В.В., Спринський М.І.. Мінеральні води карпатської провінції // Проблеми мінеральних вод (Збірник наукових праць), 2005 р. – 458 с.
6. Іщенко О.П.. Мінеральні води поділля: особливості формування і ресурси // Проблеми мінеральних вод (Збірник наукових праць), 2005. – 458 с.
7. <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1476/mineralni-vodi>
8. http://www.tovtry.km.ua/ru/history/voda_hmel/04.html
9. Підземні води як стратегічний ресурс / Шелестополов В.М., Ситников А. Б., Лялько В.І., Огняник Н.С., ISSN 0372-6436. Вісн. НАН України, 2005, №5. – 39 с.
10. Білянський Т.О., Фурдуй Р.С., Основи екологічних знань. – К.: Либідь, 1995. – 286 с.

*Мороз В.С.
м. Хмельницький*

ВАСИЛЬ БАЖЕНОВ: ГОЛОВНЕ – НАВЧИТИ НАШИХ СОКОЛЯТ ЛІТАТИ!

До 100-річчя від дня народження

Відомий подільський письменник - педагог Василь Миколайович Баженов прожив довге і славне життя. Народився він 16 лютого 1916 р. у селі Капшино Калязінського повіту Тверської губернії. Дід його був священником, мати і батько – вчителями. Від них успадкував він уміння побачити, вирізнити і передати людям діаманти прекрасного у житті. Від ранніх дитячих років навчився підмічати тонкі нюанси світлотіней, тихе ссяйво і мудрість живої природи. Чесноти і вади людини – її найвищого створіння.

Після закінчення середньої школи, успішно закінчив заочно Московський педагогічний інститут іноземних мов та працював викладачем німецької мови у середніх школах. Роботу вчителя Василь Миколайович поєднував із вивченням природи, художньою творчістю та навчанням в Інституті іноземних мов. Його перші публікації почали з'являтися у центральних газетах у середині тридцятих років минулого століття. Але, незабаром після закінчення інституту, у 1939 р. молодий учитель був призваний до лав армії.

Велику Вітчизняну війну молодий солдат Василь Баженов зустрів у Станіславі (нині Івано-Франківськ). Разом з однополчанами випив він гірку чашу перших поразок, а згодом зазнав жаху та знущань в оточенні і полоні. Втеча з полону, поневір'яння у ворожому тилу додали не один сивий волос у скроні, але не знищили прагнення боротись з фашистами. Тому, одразу після приходу наших військ, знову влився у солдатські ряди.

Воював до завершення війни. Не раз був поранений, контужений. Під час лікування, у місті Вінниці познайомився, а згодом побрався із Тамарою Костянтинівною Войтюк. Вона стала його літературною Музою, помічницею і порадицею на все життя.

У сонцесяйний рік перемоги демобілізований сержант В.М. Баженов, був направлений Кам'янець-Подільським обласним відділом народної освіти у Старокостянтинівський район. Тут і поселився разом з дружиною та дітьми. Вчителював у Немиринецькій середній школі, а пізніше був запрошений на роботу в Новоселицький ветеринарний технікум (1947-1958). Люди і природа Старокостянтинівщини стали близькими

і рідними молодому викладачу. У вільний час, з рушницею за плечима, із мисливським собакою Топом обійшов не один десяток кілометрів навколишніх місць. Незабутні зустрічі із волинянами, враження від мальовничих краєвидів рідкісних явищ природи, які супроводжували його на кожному кроці, викликали могутній струмінь творчого горіння яке вже не згасало ціле життя.

З 1958 р. В.М. Баженов разом з родиною переїхав до обласного центру – міста Хмельницького. Тут пишов працювати вчителем у середню школу №6: викладав німецьку мову, літературу та технічний переклад у школі з викладанням низки предметів іноземною мовою. Одночасно активно зайнявся творчою письменницькою роботою. Перші замальовки, новели, нариси, статті молодого письменника транслювались по радіо, а пізніше були надруковані на сторінках районної та обласної газет. Перше видання мисливських оповідань – «Новели – дробинки» полюбилися багатьом читачам. Книжка цих новел «Лісова повість» була розкуплена у магазинах хмельничанами швидше ніж за тиждень. Майстерно вирізьблені образки вражали добірною мовою, досконалим зображенням непересічних людей – лагідних і гордих, безмежно закоханих у рідну землю. Новели також передавали по обласному радіо. Ці передачі використовували викладачі мови, історії та географії, як найкращу, виразну і образну ілюстрацію на своїх заняттях.

Художня літературна творчість В.М.Баженова привернула до себе увагу відомих літераторів України. Не раз він зустрічається із письменником-мучеником Микитою Павловичем Годованцем, славетним поетом-байкарем, який у 50-х роках саме повернувся із сибірських таборів. Чималий вплив на Василя Миколайовича та його творчість мали дружні поради М.А. Скорського, П.А. Загребельного, Панча П.Й, а також широко знаної на Хмельниччині філолога – викладачки історії вітчизняної та світової літератури, доцента Є.М.Гінзбург.

1975-й рік пам'ятний любителям українського красного слова тим, що Національну Спілку письменників поповнила когорта талановитих авторів. Серед літературних рекрутів Василь Миколайович Баженов вирізнявся значним літературним доробком, життєвою мудрістю, а головне – реалізмом і зрілістю суджень, власним літературним стилем Це відмітили у своїй вітальній телеграмі класики сучасної української літератури. Микола Бажан, Юрій Збанацький, Олександр Корнійчук, Володимир Сосяра, Павло Тичина, Петро Панч. Їхнє визнання окрило письменника. У ці роки з-під його пера виходять захоплюючі романи, повісті, новели, цілі цикли педагогічних статей, роздумів про методику виховання юних. Творча діяльність В.М. Баженова була відзначена – він став Лауреатом обласної премії «Корчагінець».

Як відмічають досвідчені літературні критики, у багатьох творах майстра виразне місце займає молодіжна тематика. У цьому нема нічого дивного, адже письменник все своє життя (окрім років війни) працював з школярами та студентами. «Головне завдання письменників України: навчити наших соколят літати!» – часто повторював він.

Пошуки юною паростю свого місця у житті, те, як молода людина переживає і осмислює громадські та побутові події, як вона ставиться до людей, до праці, до проблем кохання, сенсу людського життя, любові до рідної землі та рідної мови показав письменник у своєму романі про життя студентів Новоселицького ветеринарного технікуму – «Право на щастя». Треба відмітити, що цей, виданий у 70-ті роки твір, належить до небагатьох існуючих у сучасній українській літературі книг, у якій так глибоко і оригінально, з яскравою художньою виразністю показано розвиток і становлення молодого фахівця. Як зазначали відомі подільські педагоги, ідеї висловлені у романі, вийшли далеко за межі одного навчального закладу і є узагальненими досягненнями української педагогіки.

Проте творчість письменника не обмежується однією тематикою. Вона набагато ширша та багатогранніша. Видавництва: «Спілка Письменників України», «Молодь», «Веселка» протягом 70-х – 90-х років порадували українського читача, надрукувавши збірки оповідань В.М. Баженова: «Лісовий хірург», «Струмок мого дитинства», «Золотий олень», нариси, казки, а також його останній роман «Збережи сонце!»

Чимало завдань поставив перед собою талановитий письменник. Проте на заваді стали численні хвороби, поневір'яння минулого, старі рани. У квітні 1995 р. у Василя Миколайовича Баженова не стало. Але його мудрі книги, переживши автора, несуть і ще довго будуть нести до людей полум'я його горячого серця. 16 лютого 2002 р. у Хмельницькій спеціалізованій загальноосвітній школі №6 відкрито кімнату-музей Василя Баженова.

Нині, у соту річницю від дня народження В.М. Баженова, земляки-подоляни, колеги-вчителі, письменники, пересічні трудівники, колишні і нинішні учні, юнаки і дівчата, згадують його добрим словом, віддають шану його таланту, великій невтомній праці задля майбутнього вільної, незалежної, багатой та щасливої матінки – України.

Прокопчук В.С.
м. Кам'янець-Подільський

ФУНДАТОРИ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА (до 150-річчя Подільського єпархіального історико-статистичного комітету)

У статті на основі виявлених і проаналізованих джерел представлено фундаторів подільського краєзнавства — перший склад (21 особа з числа священнослужителів та учителів духовних навчальних закладів) Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, 1865 року заснованого в Кам'янці-Подільському при Подільській духовній семінарії.

Ключові слова: Поділля, Подільська єпархія, єпархіальний історико-статистичний комітет, краєзнавство, дослідження, священники, описи.

Історія створення і функціонування Подільського єпархіального історико-статистичного комітету знайшла різностороннє розкриття, насамперед – у дослідження професорів Л.В. Баженова, В.С. Прокопчука, кандидатів історичних наук О.М. Кошеля, Блажевича Ю.І., Старенького І.О., Трембіцького А.М. та інших науковців і краєзнавців[1; 3; 10; 13; 18; 19]. Мета статті – представити перший склад заснованого 1865 року Комітету для історико-статистичного опису церков і парафій Подільської єпархії, розкрити його роль у започаткуванні на Поділлі організованого краєзнавства.

Поява цієї інституції обумовлена низкою причин. Майже 360 років до інкорпорації Правобережної України у лоно Російської імперії край перебував у складі Речі Посполитої. В економічному, політичному і духовному житті переважав польський елемент. Поляки вважали Поділля своїм, прагнули повернути його, що продемонстрували в ході повстання 1830 – 1831 рр. Тому російська адміністративна і духовна влада ставила політичну мету – на основі історичних досліджень довести «браттям – полякам», що Поділля – давня руська земля, а їх наміри – «...нездійсненна мрія розпашілої уяви», такі собі «дитячі витівки поляків – католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні» [18, с.20]. Російська адміністрація поступово витискувала поляків з економічної та політичної сфер. Однак духовний світ людей, їх світогляд ніякими заборонами змінити не можливо. Цю роль, як завжди, могло виконати звернення до минулого – до історії, традицій, звичаїв, обрядів народу, до витоків православ'я. А втілити задумане в життя мало духовенство – найбільш підготовлена для цього верства суспільства. Початок краєзнавчого дослі-

дження краю саме й пов'язаний з діяльністю подільського духовенства, викладачів Подільської духовної семінарії і духовних училищ.

Чимало матеріалів про Подільську єпархію, її історію і фактичний стан православної церкви зібрав доктор богослов'я, професор Київського університету Св. Володимира і Київської духовної академії протоієрей **Іоанн Скворцов**, який за дорученням Святійшого Синоду з 22 березня 1833 р. по 20 лютого 1832 р. ревізував Подільську єпархію – 1839 церков, що діляли на той час [3, с. 28].

Дослідженням Поділля займався **Павло Гліщинський**, вихованець Подільської духовної семінарії і Петербурзької духовної академії. 1837 р., після закінчення академії, повернувся він у Подільську духовну семінарію викладачем історії у нижчому відділенні та грецької – у середньому. З 26 квітня 1838 р. – смотритель Приворотського духовного училища. З 1843 р. знову викладав логіку, психологію, французьку мову й очолював бібліотеку Подільської духовної семінарії. Тут за завданням керівництва розпочав збір матеріалів і підготовку історико-статистичного опису єпархії. На жаль, 1855 р. помер, і його опис побачив світ аж 1862 р. в семи числах щойно заснованих «Подольских епархиальных ведомостей» [16].

1855 р. було доручено сільським священикам зібрати можливий матеріал і підготувати описи своїх парафій і церков. Далеко не всі зуміли справитись з поставленим завданням, а надіслані описи грішили поверховістю. Оскільки Синод вимагав від усіх новостворених парафій завершення роботи, єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій розпорядився: «Є невідкладна потреба в історико-статистичному описі Подільської єпархії у відповідності з давно прийнятим розпорядженням Святійшого Синоду. І я вважаю необхідним створити Комітет для цього при семінарії. Пропоную Правлінню представити мені проект складу Комітету з програмою самого опису. Головою Комітету має бути о. Ректор семінарії Архімандрит Феогност» [7].

8 липня 1865 р. Комітет зібрався на своє перше засідання. До його складу ввійшло 9 священнослужителів та 12 викладачів духовних навчальних закладів, всього – 21 особа [14, с. 58]. На засіданні був представлений розроблений головою Комітету план діяльності, обговорений і затверджений. Розглядалась також раніш складена програма історико-статистичного опису церков. Було доручено члену Комітету протоієрею Павлу Троїцькому її виправити і доповнити. А підготовку програми опису монастирів взяв на себе голова Комітету архімандрит Феогност.

Мету своєї діяльності члени Комітету вбачали, насамперед, у перевірці, виправленні, доповненні та певній уніфікації описів монастирів і церков, підготовлених їх настоятелями. Зібрання Комітету передбачалося проводити в семінарії чи консисторії. На наступних засіданнях 6 і 12 жов-

тня були схвалені програми опису монастирів і церков і згодом розіслані на місця. Так була започаткована діяльність зі збору матеріалів, підготовки і публікації історико-статистичних описів, яка тривала 55 років і дала плідні результати. Членами Комітету було віднайдено кілька тисяч різних документів, упорядковано й використано в процесі написання нарисів історії церков і парафій, опублікованих як у «Подольських єпархиальних ведомостях», так і «Трудах Подольського єпархиального історико-статистического комітета», підготовлено і видано низку монографій і статей. Церковні історики-краєзнавці створили Давньосховище – перший на Поділлі музей старожитностей, здійснили значний обсяг заходів з охорони пам'яток історії і культури. Але це відбулося пізніше – десь на екваторі діяльності.

Найважче було першому складу Комітету, тим, хто виробляв концепцію діяльності, зміст і методологію праці, апробовував і публікував перші описи – зразок для наслідування. У відповідності з визначеною метою дослідження представимо перший склад Комітету.

Відповідальність вищого рівня розпорядженням єпископа Подільського і Брацлавського Леонтія була покладена на **архімандрита Феогноста**, який рік до того, 15 липня 1864 р., очолив Подільську духовну семінарію.

Він – росіянин. 1830 р. народився у Тверській губернії. Звали Георгієм, прізвище – Лебедев. Проїшов усі сходи духовної освіти. Після Тверської духовної семінарії навчався в Санкт-Петербурзькій духовній академії. Рано залишився сиротою, пізнав бідність, життєві незгоди. Навчався старанно, здобув ґрунтовні знання і ступінь магістра богослов'я. Ще до закінчення академії прийняв монашський постриг.

З 1853 р. – викладач і керівник Кирилівського духовного училища, потім – професор Петербурзької духовної семінарії (викладав історію руського розколу, загальну історію, катехізис, вчення про богословські книги), смотритель Олександрівського духовного училища, з 1857 р. – інспектор Новгородської духовної семінарії. 24 жовтня 1858 р. висвячений на архімандрита. У цьому сані 1861 р. став ректором Орловської духовної семінарії, настоятелем Мценського Петропавлівського третьокласного монастиря [4, с. 112].

У Кам'янець-Подільський 34-літній архімандрит прибув сформованим управлінцем, маючи великий педагогічний досвід, знання педагогіки і психології. Це зразу відчули і викладачі, і семінаристи. До приїзду нового ректора між педагогами та учнями склалися неприязні стосунки. За спогадами випускника семінарії, що сховався за криптонімом «Д», дисципліна в закладі помітно впала. Відвідування уроків семінаристами, особливо з другорядних предметів, вважалося необов'язковим, класи покидали кому

коли хотілося. Не стримував ні сторож, ні замкнутий вхід. Процвітала карточна гра. Не допомагали ні покарання, ні моралізування.

Ректор архимандрит Феогност після переходу семінарії у нове приміщення (нині – старий корпус Подільського аграрно-технічного університету) розпорядився ворота не запирати, а охорону зняти. Поділ на основні і другорядні предмети відпав сам по собі. Повноцінна освіта складається із знань, а не предметів, – таку лінію повів ректор. І особистим прикладом викладача доводив важливість різних предметів. А володів він універсальними знаннями, міг переконати будь-кого силою аргументів. «Суд» у ректора, на який попадали грубі порушники семінарських порядків, закінчувався глибоким каяттям і нерідко слізьми вихованців. Настанови доповнювалися серйозною і щирою турботою ректора про побут та умови навчання вихованців. Як член Будівельного комітету, що займався спорудженням корпусу на Новому плані, він показував приклад ставлення до праці, контролював оформлення класів, облаштування бібліотеки, їдальні, житлового приміщення для учнів. Територію огородили, семінаристи з ректором і наставниками посадили фруктові дерева. Зроблене своїми руками ставало своїм і об'єктивно міняло ставлення вихованців до оточення. Ректор усіляко підтримував бідних учнів, які проявляли старанність у навчанні і поведінці. Часто відвідував заняття, їдальню, спальний корпус. У можливість змінити обстановку повірили й педагоги. Поступово дух у семінарії змінився [5].

Зі створенням Комітету для історико-статистичного опису церков і парафій турбот у ректора добавилось. Він зайнявся справою, яка була йому близькою, відповідала інтелектуальній потребі творця. Насамперед – формуванням персонального складу Комітету як з викладачів, здатних досліджувати документальний матеріал, редагувати описи, так і священнослужителів, які відзначалися вмінням використовувати історичні факти, як аргументи у проповідях, могли організувати збір матеріалів і підготовку описів. Тому серед членів Комітету з'явилися смотрителі Кам'янецького, Приворотського, Шаргородського духовних училищ, протоієреї з Кам'янця-Подільського, Вінниці, Гайсина та інші відомі на той час педагоги і священнослужителі. Своім помічником і діловодом Комітету обрав викладача семінарії магістра богослов'я Олександра Павловича.

Він взяв також активну участь у формуванні програмних документів – плану дій Комітету, особисто склав програму збору матеріалів і підготовки описів монастирів. На першому установчому засіданні Комітету зробив заголовну доповідь, окреслив мету, завдання та основні напрями роботи, визначив доручення членам Комітету, зокрема Павлу Троїцькому, протоієрею Іоанно-Предтечинського кафедрального собору, доручив скласти програму опису церков і парафій, а Данилові Синицькому – прорецензувати

раніш надіслані парафіяльними священиками описи церков. А далі – від засідання до засідання – координував, направляв діяльність членів Комітету з підготовки і публікації в «Подольських єпархиальних ведомостях» нових описів.

Окрім того на плечі архімандрита Феогноста лягли турботи з організації життя Свято-Троїцького першокласного монастиря. За неповних три роки він набув заслуженого авторитету серед подолян – освітян і священнослужителів, став членом Духовної консисторії. А 22 січня 1867 р. у великій церкві Києво-Печерської лаври митрополит Київський Арсеній здійснив хіротонію архімандрита Феогноста на єпископа Балтського, вікарія Подільської єпархії. Три роки в статусі вікарія допомагав він правлячому архієрею Леонтію, згодом митрополиту Московському, управляти Подільською і Брацлавською єпархією, набуваючи досвіду, який досить скоро пригодився йому в самостійній архіпастирській діяльності спочатку в Астраханській (1870–1874), Подільській (1874–1878), Володимирській (1878–1892), Новгородській (1892–1900), а після отримання сану митрополита – у Київській (1900–1901) єпархіях [20, с.77-78].

У статусі архієрея Подільської єпархії знову долучився до історико-статистичних досліджень краю, запровадив додаток до «Подольських єпархиальних ведомостей» під назвою «Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии», в яких публікувались результати діяльності Комітету – описи, історичні розвідки, документи і матеріали на допомогу авторам описів. Зокрема у перших двох випусках Трудов, що побачили світ у 1876 і 1878-1879 рр., були вміщені історико-географічний та етнографічний нарис історії Поділля М.В. Симашкевича, описи Почапінців, Жванця, Панівців, Цвіклівців, Козина, Ісаківців. Нову справу високо оцінили журнал «Древняя и новая Россия», київські «Университетские известия» і газета «Киевлянин» [18, с.9].

Дбав він про розвиток бібліотек – шкільних, училищних, семінарської, церковних, окружних, єпархиальної, бо високо оцінював роль освіти і знань у формуванні світогляду і морального обличчя пастви. Великої уваги надавав охороні старожитностей.

Як член Святійшого Синоду щозими їздив до Санкт-Петербурга. 23 січня 1901 року там і помер. Похований у Хресто-Воздвиженській церкві Києво-Печерської лаври [15].

Важлива роль у Комітеті для історико-статистичного опису Подільської єпархії була відведена **Олександру Яковичу Павловичу**. Він був його діловодом, вів журнал засідань, отримував описи і після резолюції голови передавав виконавцям.

Чому вибір ректора впав на двадцятишестирічного викладача семінарії, який відпрацював лише два роки? Приглянувся йому Олександр Пав-

лович, та і всьому колективу, покладистістю – спокійним урівноваженим характером, відповідальним і, як нині кажуть, креативним ставленням до справи, ґрунтовними знаннями, отриманими спочатку у Волинській духовній семінарії, а потім – у Київській духовній академії, яку закінчив з дипломом магістра богослов'я. 1863 року приступив до обов'язків викладача філософських дисциплін Подільської духовної семінарії і був сприйнятий колегами й учнями як прекрасний фахівець. З його приходом у семінарії відкрили кафедру педагогіки. Молодий викладач готував лекції, апробував їх, публікував у «Подольських єпархиальних ведомостях», чим полегшував і учням, і колегам освоєння нового курсу. Тому при розподілі обов'язків члени Комітету погодились співпрацювати з молодим колегою, як координатором реалізації планів. Вже на початку комітетської діяльності на сторінках «Подольських єпархиальних ведомостей» повідав він громадськості про заснування нової інституції, мету, завдання і основні напрями її діяльності, про перші засідання, у такий спосіб запросивши до співпраці зі збору історико-статистичного матеріалу священників єпархії, шкільних учителів, викладачів духовних училищ та семінарії [14].

Грамотність, навички коректора і редактора, яких набував щоденно роботою над описами церков і парафій, скоро йому пригодились на посаді редактора «Подольських єпархиальних ведомостей», яку обіймав упродовж 1876–1883 рр. На їх сторінках все частіше друкувалися описи, красназвччі статті, документальні матеріали, а згодом у вигляді додатка – «Труды Подольского єпархиального историко-статистического комитета». З'являлись також публікації самого редактора. Їх тематику визначали заняття – окрім викладацької роботи на Олександра Яковича були покладені обов'язки інспектора семінарії, які виконував він до 1883 р. – виїзду з Кам'янка-Подільського. Це в основному – статті з педагогіки і методики навчання: «Про першопочаткове викладання грамоти», «Про першопочаткове навчання письма», «Про викладання Закону Божого в народних школах». Автор на основі історичного екскурсу торкнувся пекучих проблем – ролі єзуїтів, католиків у релігійному житті краю («Єзуїти як вихователі Польщі і Західної Росії в XVI ст.», «До яких наслідків дійшло латинство, відокремившись від єдності з Вселенською Церквою»). За його авторства з'являлись інформації про важливі події в єпархії, які сьогодні є неоціненним джерелом історії православної церкви [23, с.859]. Турбуючись про вплив пастирського слова на релігійне і моральне виховання парафіян, друкував підготовлені ним зразки проповідей, протягом 1881–1882 рр. видавав спеціальний збірник «Труды подольских пастырей». Загалом за час перебування в Кам'янці-Подільському видрукував він, за підрахунками М.І. Яворовського, 96 різнопланових матеріалів [26, с.864-869].

1883 року О.Я. Павлович був переведений в Могилівську духовну се-

мінарію, згодом читав російську мову і літературу в Сувальській жіночій гімназії, з 1884 року був директором Калішської жіночої, з 1891-го – інспектором Калішської чоловічої гімназії. Того ж року за старанну службу нагороджений орденом св. Володимира 4 ст.

1895 р. вийшов у відставку і повернувся до Кам'янця-Подільського. Час від часу друкувався в «Подольских епархиальных ведомостях», зокрема вмістив спогади про Подільську духовну семінарію (№№38-41 за 1898 р.), про побут священників (№№10, 11, 13 за 1897 р.) та ін. Помер 19 вересня 1901 р. у Варшаві, де і похований на Вольському цвинтарі [26,с.855].

У списку першого складу Подільського епархіального історико-статистичного комітету **Михайлу Якимовичу Орловському**, на той час священику Свято-Михайлівської церкви в с. Глядки Проскурівського повіту (нині – село Летичівського району), відвели за чином аж 9 місце, хоча мав би бути на першому. Адже прийшов у Комітет вже знаним істориком-краєзнавцем, автором кількох десятків публікацій. Тільки в «Подольских епархиальных ведомостях» з 1862 р., часу заснування, вмістив 16 нарисів про населені пункти Поділля: 1862 р. – про Меджибіж, Панівці, Сатанів, Ярмолинці; 1863-го – Бар, Брацлав, Вінницю, Ладизжин, Чорний Острів, Шаргород; 1864-го – Балту, Летичів, Літин, Могилів-Подільський, Смотрич, Ямпіль [12, с.271-272].

Він – подолянин, виходець із с. Кочубіїв Кам'янецького повіту (нині – село Чемеровецького району), де народився 30 вересня 1807 р. Знання здобував у Кам'янці-Подільському, спочатку, як водилось, у духовному училищі, потім – у Подільській духовній семінарії як на уроках, так і в фундаментальній бібліотеці, де з дозволу керівництва перечитав майже всю історичну літературу. На знак вдячності згодом, вже очолюючи парафію і зібравши одну з кращих на Поділлі приватних бібліотек, передав семінарії кількасот цінних книг і рукописів. 1839 р. за подаровані фундаментальній бібліотеці 9 латинських стародруків отримав архіпастирську подяку та відповідне свідоцтво за №239 від семінарії. 12 березня 1855 р. за передану семінарській книгозбірні добірку історичних книг подяку Михайлові Орловському оголосив Преосвященний Євсей. 1876 р. за жертву 130 стародруків і давніх рукописів отримав подяку Преосвященно-го Феогноста [8, с. 258, 260].

Все його трудове життя пройшло в с. Глядки, де після рукопокладання, яке 14 липня 1835 р. здійснив архієрей Кирило, прослужив 52 роки і 21 жовтня 1887 р. завершив життя земне.

На час обрання до Комітету був уже визнаним істориком краю. Дехто з друзів і колег називав його «подільським Міллером». І – не безпідставно. Зібравши одну з кращих бібліотек, постійно слідкуючи за історіографічними новинками, він розкривав минуле краю сторінка за сторінкою, ви-

друкував 42 історико-статистичних описи населених пунктів Подільської губернії, низку статей. Серед них – «Краткие записки о Подольской архиерейской церкви», «Сведения о чудотворной иконе Божией Матери, находящейся в церкви с. Глядок Проскуровского уезда Подольской губернии» [12], «Записки о Преосвященном Кирилле, архиепископе Подольском и Брацлавском», історична повість про Анастасію Лісовську, дружину турецького султана Сулеймана II, відому під ім'ям Роксолана, що друкувалася 1880 року в 10 числах «Подольских епархиальных ведомостей» і внесена А.М. Трембіцьким та С.М. Єсюніним до збірки вибраних творів М.Я. Орловського [13, с.129-156].

Чимало уваги надавав він збору фольклору – легенд, переказів, подільських колядок, щедрівок, гаївок, публікації їх у різних джерелах. 1861 року послав він 2000 прислів'їв П.Кулішу в Санкт-Петербург. 6 січня 1884 р. редактор «Киевской старины» Лебединцев повідомляв Михайла Якимовича про отримання 1300 прислів'їв [7,с.264]. Він і сам піддавав аналізу зібраний матеріал і публікував у «Подольских епархиальных ведомостях», «Быту подолян», «Основе», «Домашней беседе», «Киевском телеграфе», «Киевской старине», «Подольском листке» [7, с.266]. Його наукові розвідки приймали «Известия Российского географического общества», «Записки об общей географии», «Записки по статистике», «Записки по этнографии», «Живая старина», «Пчеловодный листок», «Труды Императорского вольного общества» та ін. [13, с.11-12].

Незважаючи на те, що жив він у віддаленому від губернського центру селі, завдяки численним публікаціям мав широкі контакти, був членом багатьох наукових і громадських інституцій. Окрім активної участі в Подільському епархіальному історико-статистичному комітеті, яка тривала до кінця життя, був почесним членом Подільського губернського статистичного комітету, дійсним членом трьох наукових товариств у столичному Петербурзі, зокрема «Императорского вольного экономического общества», «Императорского географического общества».

Михайло Якимович був відомий як один з кращих бібліофілів та консультант з питань подільського краєзнавства. Бібліотеку почав збирати ще зі студентських років. 1850 р. вона налічувала 934 назви – 1395 примірників, 1865 року – 2349 книг і рукописів. Після кількох дарувань семінарській та іншим бібліотекам і колегам 1881 р. залишилося 1812 примірників [8, с.273-274]. Костянтин Добровольський так характеризував Михайла Якимовича: «Покійний був дуже освіченою людиною і дуже цікавився класичними творами сучасної йому науки і літератури, бажаючи не тільки бігло, шляхом прочитання, познайомитися з ними, але й постійно мати їх у своїй бібліотеці для користування ними в цілях наукових. Цю почесну рису покійного знали багато діячів науки, чому й вдавалися

нерідко до скарбів його значної бібліотеки»[8, с.275].

Автор «Историко-статистического описания Подольской епархии» Павло Гліщинський також не раз консультувався з Михайлом Якимовичем і користувався його бібліотекою. 18 лютого 1852 р. він писав у Глядки: «Із книг, взятих мною у Вас, відсилаю Вам назад п'ять томів Шафарика і одну книгу історії давньої церкви у слов'ян Мацієвського; решту залишаю ще в себе... Якщо Бог допоможе мені започатковану працю привести до закінчення, то перш за все формально подякую Вам за виявлене мені сприяння своїми корисними книгами...» [8, с.276].

Просив надіслати деякі твори, надруковані в Панівцях, Митрофан Симашкевич, автор «Историко-географического и этнографического очерка Подолии». Такі звернення надходили і з Петербурга, Москви як від окремих науковців, так і товариств.

Михайло Орловський був улюбленим пастором своєї парафії, благочинним, протоієреєм. Його праця відмічена майже всіма церковними нагородами, відзнаками багатьох наукових і громадських інституцій, мідною медаллю на андріївській стрічці та мідним нагрудним хрестом на володимирській стрічці на пам'ять про Кримську війну 1853-1854 рр. Він був також нагороджений орденом св. Анни III ст.

Рушійною силою його подвижницьких діянь, особливо на ниві краснавства, була любов до рідного краю, усвідомлення, що людина, яка не знає свого рідного, є недостатньо освіченою, що вивчення рідного є суттєвим елементом патріотизму, що священник не зможе достойно служити своєму краю, не знаючи його.

Сорок п'ять років, з 1865 по 1910-й, працював у складі Подільського епархіального історико-статистичного комітету (з 1903 року – церковного історико-археологічного товариства) **Михайло Флорович Багинський**. Він також уродженець Поділля. Народився 8 листопада 1833 р. Навчався в Подільському духовному училищі, Подільській духовній семінарії, вищу духовну освіту і ступінь магістра богослов'я здобув у Київській духовній академії.

1861 р. отримав направлення у Волинську духовну семінарію, а звідти 1863 р. був переведений в Подільську духовну семінарію викладачем церковної історії. Протягом майже 40 років викладацької праці читав загальну російську історію, німецьку мову, обіймав посаду інспектора семінарії, 1892 р. – ректора. Викладав і в Кам'янецькому училищі для дівчат, не раз був головою екзаменаційних комісій у різних духовних навчальних закладах. Мав чин статського радника, 1900 р. відзначений орденом св. Володимира III ст. Вийшов у відставку 1902 р. [27, с.408].

Вільний від роботи і домашніх турбот час віддавав Комітету, підготовці історичних розвідок, описів. Друкувався в «Подольских епархиальных

ведомостях», а після їх реорганізації — у журналі «Подолія». 1865 р. в ПЕВ побачила світ його стаття «О православном иконописании и способе поддерживать его в прихожан» (№17), 1867-го — «О древних словянских библиотеках» (№21), 1869-го — «Воспоминание о св. Кирилле Философе, просветителе словян, в день тысячелетия кончины его» (№6), 1878 г. — «О значении царствования императора Александра I в истории православной церкви» (№1), 1885 г. — «Речь в день 1000-летней памяти блаженной кончины св. Мефодия, просветителя словян» (№16).

В особі М.Ф. Багинського Подільська духовна семінарія знайшла свого історика, який вмістив у ПЕВ кілька багатосторінкових нарисів, статей, зокрема: «Из истории Подольской духовной семинарии» (1894), «Основание Подольской духовной семинарии и первые годы ея существования» (1898), «К истории Подольской духовной семинарии. Письмо Преосвященного Иоанникия, епископа Подольского и Брацлавского, к митрополиту Киевскому Иерофею 1797 г. 30 октября» (1903) [27, с.408-409]. Мабуть тому Михайлові Флоровичу, викладачеві історії і літописцю семінарії, й було доручено на урочистостях з нагоди 100-річчя заснування Подільської духовної семінарії зробити заголовну доповідь. Він не обійшов увагою ні її засновників, ні наступників — творців закладу, достойно відмітивши заслуги першого архієрея відновленої православної Подільської і Брацлавської єпархії Іоанникия — батька подільської духовної освіти, ні єпископа Леонтія, який підняв на достойний рівень матеріальну базу і кадровий потенціал, та й ректора архімандрита Феогноста, за якого було завершено будівництво на Новому плані комплексу семінарських споруд, їх наступників.

Помер 17 січня 1910 року, залишивши світлу пам'ять і низку історико-краєзнавчих праць, які і нині є важливим джерелом фактів з минулого краю.

Гідне місце в складі Комітету зайняв тридцятисемилітній настоятель Покровської церкви, що на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському, **Мойсей Захарович Доронович**, став автором кількох нарисів, організатором діяльності багатьох священників з підготовки описів своїх церков і парафій.

Він — виходець із села Кумари Балтського повіту, де народився 4 вересня 1828 р. Вчився в Подільській духовній семінарії. 1851 р., після завершення повного курсу семінарії, став священником Свято-Михайлівської церкви в Нетечинцях — Нових Летичівського повіту. 30 жовтня 1855 р. з переміщенням у руськофільваровецьку Покровську церкву почався самий плідний Кам'янецький період його життя і діяльності.

11 квітня 1868 р. талановитий священник був переміщений в Кам'янецьке духовне училище для дівчат настоятелем церкви і законоучителем. Так

розпочалась його тривала педагогічна праця, яку згодом поширив і на інші навчальні заклади міста – був законоучителем Кам'янецького духовного училища для хлопчиків, Маріїнської жіночої гімназії, Подільської духовної семінарії. Колишній вихованець Мойсея Захаровича, а згодом священник с. Ріпенці М. Бахталовський згадував, що відрізнявся він від інших наставників глибоким інтелектом, умінням доступно викладати матеріал, був справжнім вихователем, високопорядною людиною. В училищі за будь – яку провину карали: розмова на підвищених тонах, образливі епітети і «палі» – удари лінійкою по руках. Цього Мойсей Захарович не допускав. І якщо учень завинив, то про це не доносив ні інспектору, ні смотрителю, його щира розмова викликала сльози каяття та запам'ятовувалася на все життя [2, с.1109-1111].

У Кам'янці-Подільському, окрім зазначених, у М.З. Дороновича було ще три службових переміщення: 1870 р. став настоятелем Миколаївської церкви, 1879-го – Георгіївської церкви на Польських фільварках, а 10 квітня 1885 р. – кафедральним протоієреєм Казанського собору.

У ці роки розгорнув велику громадську діяльність: був членом духовної консисторії, ради з опіки над бідними духовного стану, членом і головою училищної ради, членом губернського статистичного комітету, протягом 12 років – гласним (депутатом. – В.П.) Кам'янецької міської думи, членом і старшиною Іоанно-Предтечинського братства, входив до церковно-будівельного присутствія, комітету з облаштування притчових приміщень та інших. Усі ці обрання були неабияким визнанням авторитету і заслуг Мойсея Захаровича.

До справи ставився відповідально. Мав високий авторитет серед колег та архієреїв. Недарма саме він був включений до складу подільської делегації на відзначення у Києві 900-ліття хрещення Русі. М.І. Яворовський згадував, що Мойсей Захарович сприйняв пропозицію Преосвященного Доната як високе довір'я і нагороду. Під час урочистостей з благоговінням слухав промови, вільний час заповнював спілкуваннями, зокрема – з представниками Саратовської єпархії. У наступні роки часто згадував урочисті події в Києві [25, с.1087].

Як голова Єпархіальної училищної ради не раз інспектував підпорядковані раді навчальні заклади. 1887 р. за дорученням єпископа Доната з 25 червня по 2 липня перевірів діяльність 17 церковно-парафіяльних шкіл: у містах Оринин, Лянцкорунь, Смотрич, селах Жердя, Івахнівці, Красноставці, Криничани, Лисогірка, Лісківці, Ріпенці, Свіршківці, Стара Пісочна, Фрідрівці. В одинадцяти школах проєкзаменував учнів на уміння читати російською та старослов'янською мовами (українська мова у школах була заборонена), писати під диктовку, здійснювати в межах програми математичні дії, і, об'єктивно оцінивши, визнав, що тільки ЦПШ у Лянцко-

руні, Ріпенцях, Кочубіїві, Летаві, Яромирці, Красноставцях і Криничанах оправдовують свою назву, решта чотири мають рівень шкіл грамотності.

Високо оцінював роль шкільних бібліотек, у тому числі наявність книг для позакласного доступного для дітей і батьків читання, бо вони, на його думку, «не тільки підтримують грамотність у сільського населення, а й довершують розумове і моральне виховання» [11, с.955].

Тільки турботою про стан освіти і моралі в Лянцокоруні, Жерді та деяких інших селах викликана його підтримка пропозицій про реорганізацію ЦПШ у початкові училища Міністерства народної освіти за умови, що відвідування ними будуть здійснювати авторитетні священники.

Мойсей Захарович пропонував посилити в школах заняття співом, адже в Яромирці організований священником хор із 28 хлопчиків – учнів церковно-парафіяльної школи, по-суті, став одним з вагомих факторів активного відвідування церкви і, навіть, переходу деяких іновірців у лоно православної церкви [11, с.953].

Плідною була діяльність Мойсея Захаровича і в складі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Саме завдяки йому кам'янецькі Покровська та св. Миколаївська церкви отримали свою друковану історію, а Кам'янецьке духовне жіноче училище – нарис діяльності за першу чверть століття.

29 жовтня 1889 р. на черговому засіданні Комітету, де розглядалося питання відкриття єпархіального музею, він увійшов до комісії з вирішення практичних справ і запропонував розмістити його у лівій галереї Казанського кафедрального собору [18, с.41]. Там під його патронатом Давньосховище функціонувало з 1890 до 1903 р., зібравши станом на 1896 р. 4281 заоблікований предмет: 862 книги, 69 рукописів, 36 грамот та актів, більше 800 церковних речей, 40 картин, 398 фотографій, 1329 монет і медалей. Чимало експонатів передав музею і Мойсей Доронович [18,с.43].

Багатолітня і різностороння діяльність М.З. Дороновича була не раз пошанована як церковною, так і світською владою, у тому числі орденами св. Анни III і II ст., св. Володимира IV і III ст. [9, с.975]. Він був діяльним членом Комітету до кінця земного життя, яке завершилося 9 вересня 1891 року. Похований на міському кладовищі в родинному склепі.

Важливу роль у становленні Комітету відіграв **Павло Микитович Троїцький**. Його життю, церковній, громадській, редакторській і краєзнавчій діяльності в Кам'янці-Подільському нами присвячене окреме дослідження, 2015 р. опубліковане в науковому збірнику [19]. Тому обмежимося стислою констатацією деяких фактів. Він – син настоятеля кафедрального храму в місті Смоленську. З останнього класу Смоленської духовної семінарії був направлений на навчання до Московської духовної академії, яку закінчив із ступенем магістра богослов'я.

З 1844 по 1874 рік жив і працював у Кам'янці-Подільському: викладач, інспектор Подільської духовної семінарії (1844–1858), 1844 р. рукопокладений священником Іоанно-Предтеченського кафедрального собору, з 1849 року – законовчитель чоловічої гімназії, з 1857 р. – протоієрей, перший редактор «Подольских епархиальных ведомостей» (1862–1865).

Як член епархіального історико-статистичного комітету виробив програму збору матеріалів й підготовки описів церков і парафій, досліджував історію відновлення 1795 р. Подільської епархії, опублікував низку краєзнавчих розвідок [22]. Його по праву можна вважати істориком братського руху на Поділлі [21]. 1874 р. переведений на посаду настоятеля Олександро-Невського собору в м. Сімферополі, де і помер 15 січня 1886 р.

Помітною фігурою в першому складі Комітету був **Данило Олександрович Синицький**. Він – вихованець Подільської духовної семінарії і Київської духовної академії. 1861 р. призначений учителем мов, у тому числі й латинської, у Подільську духовну семінарію. Автор «Исторических сведений о Подольской духовной семинарии», 1865 р. опублікованих у кількох числах ПЕВ. Як член Подільського епархіального історико-статистичного комітету проаналізував раніш надіслані священниками описи, визнав їх надто слабкими, дав рекомендації щодо удосконалення змісту. За дорученням Комітету досліджував історію православ'я на Поділлі до 1795 р. З Кам'янця-Подільського був переведений у Київ на посаду начальника Маріїнських жіночих училищ .

До першого складу Комітету був введений і професор семінарії **Євген Степанович Струменський**. Він закінчив Волинську духовну семінарію, Київську духовну академію і 1854 року був направлений в Подільську духовну семінарію учителем мов у нижче відділення, згодом читав у семінарії і бібліографічний курс про богослужбові книги. 7 лютого 1856 року був рукопокладений на священника Іоанно-Предтечинського кафедрального собору. Плідно співпрацював з П.М. Троїцьким в редакції ПЕВ. Був настоятелем церкви в чоловічій гімназії. У Комітеті відповідав за підготовку і редагування описів церков Балтського повіт, як і інші члени Комітету щомісячно доповідав про зібрані, розглянуті й виправлені описи. Опублікував низку краєзнавчих матеріалів [19, с.169].

У першому складі Комітету серед осіб, що представляли епархіальне відомство, успішно працював **Юліан Данилович Лотоцький**, протоієрей Кам'янецької Петропавлівської церкви. Виходець із священницької сім'ї (народився 1808 р. в селі Майдан Олександрівський Ушицького повіту) він закінчив у Кам'янці-Подільському духовне училище (1819) і духовну семінарію (1829). Був викладачем Приворотського і Кам'янецького духовних училищ. 1832 р. рукопокладений на священника Кам'янецької Петропавлівської церкви, 1833 р. отримав сан протоієрея [6, с.264].

За 43 роки пастирської служби набув незаперечного авторитету як у духовному, так і світському середовищі, став Кам'янецьким міським благочинним, протягом 33 років – членом Подільської духовної консисторії, членом і казначеєм Подільського опікунства над бідними духовного стану, директором опікунчого комітету над тюрмами, депутатом від духовенства в Подільській палаті цивільного і кримінального суду, з 1850 р. – членом і казначеєм Комітету з будівництва духовної семінарії [6, с.265].

У Комітеті з історико-статистичного опису Подільської єпархії прислужились його знання мов, минулого краю, особливо – рідного Ушицького повіту, за яким згідно розподілу обов'язків разом із М.Ф. Багинським був закріплений для збору і редагування описів церков і парафій. Окрім того Ю.Д. Лотоцький залишив для нащадків спогади про світське і духовне життя краю упродовж майже піввіку [6, с.266–381]. Вони тривалий час зберігались у дочки Люби Юліанівни, потім – у М.Ф. Багинського, і лише згодом, 1911 р., були опубліковані в одинадцятому випуску «Трудов Подольского церковного историко-археологического общества». Як документальне джерело, вони дають цінну інформацію з історії Подільської духовної семінарії, Приворотського і Кам'янецького чоловічих духовних училищ, про приїзд 1818 р. в подільський губернський центр імператора Олександра І, про володаря Миньковецького ключа маєтків, так званої Миньковецької держави, графа Ігнація Мархоцького, життя подільського духовенства, кам'янецьких містян тощо.

Певний внесок у дослідження краю зробили й інші члени Подільського єпархіального історико-статистичного комітету першого скликання. Серед них – представники єпархіального відомства **Михайло Новицький**, кафедральний протоієрей, настоятель Іоанно-Предтечинського кафедрального собору, протоієрей **Василь Виноградов**, протоієрей Вінницький і викладач, протоієрей **Матвій Захаревич**, гайсинський протоієрей **Федір Юцковський**, священник **Андрій Литвинський** та представники училищного відомства **Петро Александрович**, вихованець Подільської духовної семінарії та Київської духовної академії, з 1860 р. – викладач історії та латинської мови Подільської духовної семінарії, **Платон Голуб'єв**, викладач семінарії, **Семен Карачевський**, смотритель Кам'янецького повітового училища, **Леонід Мартиновський**, інспектор семінарії, **Симен Оболенський**, протоієрей, смотритель Приворотського духовного училища, **Євген Шеляговський**, смотритель Шаргородського духовного училища [14, с.58].

Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (з 1903 року – Подільське церковне історико – археологічне товариство) від становлення до згортання діяльності пройшов чотири етапи:

- 1865–1875 рр. – організаційного становлення, формування концепції опису;

- 1875–1883 рр. – час посиленого збору матеріалів і публікації перших описів церков і парафій в додатку до «Подольских епархиальных ведомостей» «Трудах Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии»;

- 1883–1903 рр. – етап формування документальної джерельної бази, опублікування в сьомому випуску Трудів описів церков і парафій Кам'янецького повіту, а в 9-му – усїєї Подільської єпархії, розгортання музейної, пам'яткоохоронної, бібліотечної діяльності;

- 1903–1920 рр. – завершення публікації описів, згортання діяльності під тиском обставин (Перша світова війна, національно-визвольні протистояння й московсько-більшовицька окупація України).

Діяльність вказаного складу краєзнавців припала головним чином на перші два етапи, і лише Михайлові Багинському випало стати учасником і свідком публікації описів церков і парафій усїєї Подільської єпархії, яка відбулася вже за межею ХХ ст. Поданий Олександром Павловичем поділ членів Комітету на представників єпархіального і училищного відомств є досить умовним – педагоги нерідко були настоятелями тих навчальних закладів, в яких викладали, а священники, як правило, були законовчителями церковно-парафіяльних шкіл та інших навчальних закладів духовного відомства. У будь-якому випадку це була верства населення, найбільш підготовлена до реалізації цього краєзнавчого проекту.

Важливе місце в діяльності першого складу Комітету зайняло вироблення концепції видання. Напрацьованого досвіду ще не мали навіть Комітети тих єпархій, які раніше започаткували свою діяльність. Такі складові концепції, як мета і завдання, були цілком зрозумілі і закладені в план дій, затверджений вже на першому засіданні. А як втілити його в життя, якої структури надати опису, яку інформацію збирати, що необхідно вкласти в канву описів, як бути з історією усїєї єпархії, де і як друкувати підготовлені описи? Власне, питань було більше, ніж відповідей.

Спочатку вирішили попрацювати над програмами збору матеріалів для написання нарисів історії церков, парафій і монастирів. Цю роботу, як відомо, здійснили голова Комітету архімандрит Феогност і Павло Троїцький. На наступних засіданнях у жовтні 1865 року вони були затверджені, прийняті до використання і надіслані в благочинії. По суті, ці програми визначали структуру і зміст описів. У ході практичної діяльності вони зазнавали доповнення, уточнення і відповідної корекції. У результаті з'явилася «Програма для збору історико-археологічних відомостей про Поділля, складена за дорученням Подільського єпархіального історико-статистичного комітету викладачем Подільської семінарії Митрофаном Симашкевичем» [18, с.237-244].

Поступово дійшли спільної думки про необхідність підготовки узагальнюючої статті з історичним оглядом єпархії. Період до 1795 р. було

доручено дослідити і описати професору Данилу Синицькому, а наступний, з часу відновлення на Поділлі православної єпархії – Павлу Троїцькому. Як наслідок, на сторінках «Подольских епархиальных ведомостей» з'явилася низка статей вказаних авторів. До справи залучені благочинні, яким у жовтні 1867 року доручили взяти на контроль і надати допомогу священикам у підготовці описів. За повітами були закріплені члени Комітету, які мали в разі потреби виїжджати на місця, розглядати напрацьовані матеріали, виправляти, редагувати описи. На 1 вересня 1868 р. до Комітету надійшло 774 описи, трохи більше половини, однак тільки 231 із них був рекомендований до друку. За період від 1865 до 1875 р. в ПЕВ побачив світ 61 опис [18, с.24].

З поверненням єпископа Феогноста після архіпастирської діяльності в Астраханській єпархії на Поділля почався новий етап роботи Комітету. Його основу складав попередній колектив, до якого влились і нові члени, зокрема – М.І. Яворовський та М.В. Симашкевич. Особливістю цього етапу стало звернення до документальної джерельної бази з метою посилення наукового рівня описів. Почався збір і упорядкування письмових документів – актів, грамот, фундушів, угод, опис бібліотечних фондів, рукописів. Було переглянуто біля 7 тис. стародавніх рукописних актів і складено покажчик, до якого внесено 21686 назв поселень, урочищ Поділля [18, с.25]. Водночас у відповідності з розпорядженням єпископа Феогноста посилилась увага до ведення церковних літописів.

Було прийнято рішення не розпорошувати зусилля і взятися за опис церков і парафій Кам'янецького повіту. Оскільки публікація описів у ПЕВ нерідко губила послідовність, цілісність сприйняття єпископ Подільський і Брацлавський Феогност розпорядився видавати спеціальний додаток до ПЕВ «Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии» [17]. Перший випуск був прихильно зустрінутий й високо оцінений краєзнавчою громадськістю. А вже сьомий випуск Трудов, в якому побачив світ опис церков і парафій Кам'янецького повіту [23], а згодом і 9-й, що вмістив 1401 опис, власне – усієї Подільської єпархії [24], засвідчив плідність і високу результативність зусиль першого складу Комітету.

Відновлені сторінки минулого посилили історичну пам'ять сучасників, а напрацьований досвід, а, головне, зафіксовані в описах факти, допомогли наступникам у 60 – роки минулого століття здійснити проект з написання і видання двадцятишеститомної історії населених пунктів України, допоможуть і нинішньому поколінню науковців і краєзнавців усунути недоліки попередніх видань – їх зрусифікованість та заідеологізованість – у новій редакції історії міст і сіл незалежної України, робота над якою вже розпочалася, як кажуть, зусиллями низів. У цьому в першу чергу полягає історичне значення подвигу піонерів краєзнавчого руху. Варто оговори-

ти, що запропонована стаття не вичерпала можливості дальшого пошуку джерел й оприлюднення більш глибоких матеріалів про весок кожного із представлених членів Комітету у вивчення історії церков і парафій, а отже – населених пунктів краю.

Джерела та література:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали / Л.В.Баженов. — Кам'янець-Подільський, 1993. — 480 с.

2. Бахталовский М. Воспоминание об о. кафедральном протоиерее Моисее Дороновиче / М.Бахталовский // Прибавление к ПЕВ. — 1891. — №43. — С.1109—1111.

3. Блажевич Ю.І. Церковно-історичне (релігійне) краєзнавство на Поділлі: витоки, становлення, церковні історики та діячі (ХІХ — перша третина ХХ ст.)// Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. — Хмельницький: Мельник А.А., 2015. — Вип. 5. — С. 23—62.

4. Высокопреосвященный Феогност, митрополит Киевский и Галицкий: некролог / В // Подольские епархиальные ведомости (далі — ПЕВ): часть неофици. — 1903. — 1 февр.(№5). — С. 111—116.

5. Воспоминания ученика о Метрополите Феогносте как ректоре Подольской духовной семинарии / Д // Там само. — №9. — С. 218 — 223.

6. Воспоминания каменецкого протоиерея Иулиана Даниловича Лотоцкого // Труды Подольского церковного историко-археологического общества (далі — Труды) / под. ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. — Каменец-Подольск: Типогр. Св. Троицкого братства, 1911. — Вып. 11. — С. 264 — 381.

7. Державний архів Хмельницької області, ф.р.3333, оп. 1, спр. 24, арк. 1.

8. Добровольский К. Памяти протоиерея Михаила Иоакимовича Орловского / Константин Добровольский // Прибавление к ПЕВ. — 1888. — №12. — С. 257—278.

9. Кафедральный протоиерей Моисей Захарьевич Доронович: некролог // Прибавление к ПЕВ, — 1891. — №38. — С.973—978.

10. Кошель О.М. Між церквою і наукою: історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865 — 1920) / Олексій Кошель. — Київ; Кам'янець-Подільський, 1998. — 69 с.

11. Обзорение о. председателем Подольского епархиального училищного совета протоиереем М. Дороновичем церковно-приходских школ в Каменецком уезде // Прибавление к ПЕВ. — 1887. — №42. — С. 945—956.

12. Орловский М.Я. Сведения о чудотворной иконе Божией Матери, находящейся в церкви с. Глядок Проскуровского уезда // ПЕВ. — 1885. — №15. — С. 288—291.

13. Михайло Якимович Орловський (1807 — 1887): вибрані праці / упорядн.: А.М. Трембійський, С.М. Єсюнін; рецензенти: В.С. Прокопчук, І.В. Рибак. — Хмельницький; Кам'янець — Подільський, Сисин О.В., 2007. — Ч.1. — 276 с.

14. Павлович А.Я. Известие о Комитете, учрежденном при Подольской духовной семинарии для церковно-исторического и статистического описа-

ния Подольской епархии / А. П—ч // ПЕВ: отд. второй неофици. — 1866. — 15 янв. (№2). — С. 56 — 64.

15. Погребение почившего митрополита Феогноста // ПЕВ: часть неофици. — 1903. — 8 февр. (№6). — С. 144 — 153.

16. Подольские епархиальные ведомости. — 1862. — № 7, 8, 11, 13, 14, 20, 22.

17. Прокопчук В.С. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества)(1876 — 1916): звездный каталог показчик змісту / В.С. Прокопчук, Н.Д.Крючкова. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — 186 с.: фото.

18.Його. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія / В.С. Прокопчук. — 2-ге вид., доповн. — Кам'янець-Подільський: Звoleyко Д.Г., 2014. — 312 с.

19.Його. Павло Микитович Троїцький: біля витоків Подільського епархиального історико-статистичного комітету // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. — Хмельницький: Мельник А.А., 2015. — Вип. 5. — С. 168—189.

20. 35-летие служения в епископском сане Высокосвященного митрополита Киевского и Галицкого Феогноста // ПЕВ: часть неофици. — 1902. — 2 февр. (№15). — С. 77—81.

21. Троицкий П.Н. Православное братство при Каменецком кафедральном Свято — Иоанно — Предтечинском соборе / прот. П. Троицкий // ПЕВ: часть неофици. — 1865. — 1 янв. (№1). — С. 11 — 26.

22. Його. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом Преосвященного Иоанникия 1795 г. // ПЕВ: отд. неофици. — 1873. — 1 марта (№5). — С. 175—193.

23. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Н.И. Яворовского . — Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1895. — Вып. 7. — XXII, 611 с.

24. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета: приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е.И. Сецинского. — Каменец-Подольск: Типогр. С.П. Киржацкого, 1901. — Вып. 9. — XX, 1064, 170 с.

25. Яворовский Н.И. Памяти почившего о. кафедрального протоиерея Моисея Захарьевича Дороновича / Н.Яворовский // Прибавление к ПЕВ. — 1891. — №41 — 42. — С.1083—1088.

26. Його. Памяти Александра Павловича // ПЕВ. — 1901. — 15 дек. (№50). — С. 855—869.

27. Його. Михаил Флорович Багинский //Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е.Сецинского, Н.Яворовского. — Каменец-Подольск: Типогр. Св.-Троицкого братства, 1911. — Вып.11. — С.407—411.

КОЛЕКЦІЯ ГУТНОГО СКЛА З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Всесвітня історія склоробства нараховує майже шість тисячоліть. Батьківщиною скла, одного із найбільших і найчудовіших винаходів людства, вважається Фінікія та Єгипет. Саме з цих країн, дякуючи тісним торговельним зв'язкам, скляні вироби різних видів і призначень постачалися в усі країни на узбережжі Середземного моря. Потім секрет виробництва перейняли греки, римляни та візантійці, які досягли у цій галузі високих результатів. Епоха великого переселення народів стала причиною тимчасового занепаду скловиробництва, яке було відновлене венеціанцями, а звідти поширилось по всій Західній Європі.

Перші скляні вироби на території України з'явилися ще в античну добу, їх завозили з Греції та Сходу. Розвиток вітчизняного скловиробництва тісно пов'язаний з розвитком культури Київської Русі, де воно зародилося у IX ст., а на початку XII ст. досягло значного розквіту. Татарська навала зруйнувала культуру Київської Русі, але вміння варити і виготовляти скло не було зовсім забуте. У важкодоступних для кочівників лісистих та гірських районах окремі склоробні майстерні пережили лихоліття і в нових умовах економічного розвитку і культурного піднесення, що почалося у XVI ст., знову розгорнули жваву виробничу діяльність. Саме тоді виникли перші гуты – невеликі підприємства з виготовлення скла.

Термін „гутне скло» бере своє походження від німецького слова „die Hütte», що означає будівлю, в якій знаходиться скловарна піч. Тому, виходячи з найпоширенішої у давнину назви склоробних майстерень – „гута», більшість дослідників називає усе давнє скло гутним. Майстри-склодуви, уміло застосовуючи пластичність скла у гарячому стані, за допомогою найпростіших інструментів, керуючись інтуїцією і власною фантазією, надавали предметам певних форм, виявляючи при цьому індивідуальність і свій художній смак, тому вироби старих гут визначаються своєрідністю і неповторністю кожної окремої речі.

Поблизу майстерень утворюються селища склоробів, які також називалися гутами. Досі збереглося дуже багато характерних назв населених пунктів, що свідчить про значне поширення скловиробництва на Україні в минулому.

Якщо глянути на сучасну карту Хмельниччини, то ми знайдемо 17 сіл з назвами, що походять від слова «гута» – Гута, Стара і Нова Гута, Стара і

Нова Гутиська, Гута-Морозовецька, Гута-Глибівська та інші. Все це свідчить про те, що в нашому краї були сприятливі умови для скловиробництва, отож й для функціонування гут.

Головним продуктом виробництва волинських і подільських гут були посудини чотирьох основних типів: пляшки – з XVIII ст. наймасовіші скляні вироби, кварта та штофи – ємності чотиригранної форми з горлом, зазвичай, темно-зеленого або брунатного кольору, аптечний та інший дрібний посуд, й нарешті – посуд для пиття, з яких найпоширенішим були різноманітні склянки та кухлі. Всі ці вироби наших гутників мали попит не лише на своїх землях, а й вивозилися до Московщини, Білорусі, Польщі та Прибалтики.

На початку XIX ст. в Україні було близько 40 гут, й найбільше на Правобережжі – Поліссі, Волині та Поділлі, де збирали ще чимало деревного палива. Від середини XIX ст. стара напівкустарна гутна промисловість занепадає, але виникають капіталістичні склозаводи. Число склопідприємств зменшується, але зростає їх продуктивність. Заводи, як і гути, виробляли звичайний і аптечний посуд, пляшки і віконне скло. Але з'явилися й нові види виробів – лампове скло, скляна плитка та ін.

Тільки у другій половині XX ст. почалося відродження національних традицій гутництва, насамперед у Львові. З цим відродженням пов'язані імена таких визначних майстрів гутництва як Петра Семенка, Мечислава Павловського й інших.

Музейна колекція предметів із гутного скла з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею, нараховує 50 одиниць зберігання (*Додаток*). Вона досить цікава і різноманітна. Частина виробів виготовлена на досить професійному рівні, у виконанні інших відчувається певна недовершеність. Хронологічно колекція охоплює період з III по XX ст. Формувалась вона протягом XX ст. 33 предмети перебувають у групі збереження «Археологія»: вони були виявлені співробітниками нашого музею під час польових досліджень. Серед останніх знахідок – дитяче намисто і скляний кубок з поховань III-IV ст. поблизу с. Л. Гринівці (мал. 1, 2). 17 предметів зараховано до групи зберігання «Скло». З них – 10 предметів передані музеєм народного мистецтва м. Київ, 2 – знайдені під час етнографічної експедиції в с. Слобідка Новоушицького району, 1 – переданий Київською експериментальною майстернею, 1 предмет - подарунок завідуючого Дунаєвецьким відділом культури Калинчук Л.Л., 2 – знайдені у м. Полонному та 1 – у м. Силістра (Болгарія).

Джерела та література:

1. Гнедич П. П. Історія мистецтв. - Спб. 1982.
2. Гильде В., Дзеркальний світ. - М.: 1982, 156 с.

3. Загальна історія мистецтв. Т.1. Мистецтво стародавнього світу. / під. Ред. Климов, Р.Б. - М.: Мистецтво, 1956 - 920 с.

4. Загальна історія мистецтв, т. I. Мистецтво Стародавнього світу. - М. 1955.

5. Коршевер, Н.Г., Роботи по дереву і склу. / Коршевер Наталя. – К.: Віче, 2008 - 319 с.

6. Скворцов К.А., Художня обробка металу, скла, пластмаси. – М.: Профиздат, 2004.

Додаток

№ п/п	№ групи збереж.	№ КН	Назва	Дата	Техніка	Розміри, см	Місце знаходження, автор
1.	A-137	8520	Кільце (фрагмент)	XII-XIII ст.	Лиття	1,7	с. Теліженці, Старосинявський р-н
2.	A-156	8539	Браслет (фрагмент)	кін. XII ст.	Лиття	7	с. Теліженці, Старосинявський р-н
3.	A-747/2	19683	Намистини	III-IV ст.	Лиття		с. Зіньків, Вінковецький р-н
4.	A-763	19699	Браслет	XII-XIII ст.	Лиття, волочіння	6,5	с. Городище, Деражнянський р-н
5.	A-881	12669	Перстень (фрагмент)	XII-XIII ст.	Лиття	2	с. Теліженці, Старосинявський р-н
6.	A-894	12682	Браслет жіночий	XIII ст.	Лиття, волочіння	6,7	с. Теліженці, Старосинявський р-н
7.	A-1425	25510	Браслет (фрагмент)	XIII ст.	Лиття, волочіння	7	с. Теліженці, Старосинявський р-н
8.	A-1426	25511	Браслет (фрагмент)	XIII ст.	Лиття, волочіння		с. Теліженці, Старосинявський р-н
9.	A-1654	29667	Браслет	XIII ст.	Лиття, волочіння	6,5	с. Теліженці, Старосинявський р-н

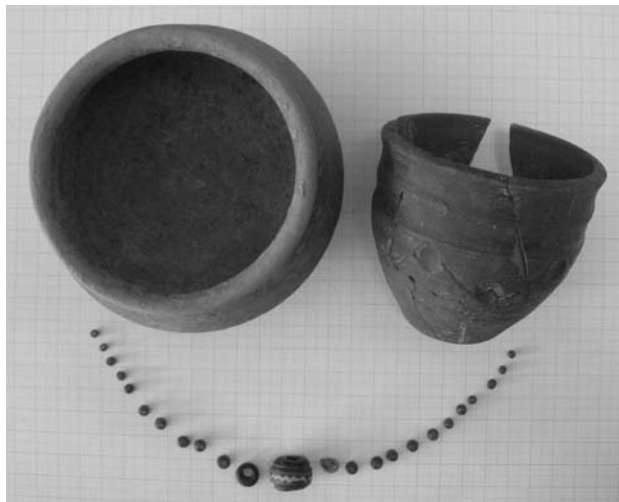
10.	A-1960	34438	Браслет (фрагмент)	XIII ст.	Лиття, вочіння	6,5	с. Теліженці, Старосинявський р-н
11.	A-2156	36756	Намисто	XIII ст.	Лиття		с. Теліженці, Старосинявський р-н
12.	A-2216	37720	Пряло	XIII ст.	Лиття	3	с. Теліженці, Старосинявський р-н
13.	A-2484	51196	Пряслонамистина	III-IV ст.	Лиття	3,45x1,95	с. В. Калинівка, Хмельницький р-н
14.	A-2504	51216	Кубок (фрагмент)	III-IV ст.	Лиття	3	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
15.	A-2518	51230	Намистина	III-IV ст.	Лиття	1,7?0,35	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
16.	A-2529	51241	Кубок (фрагмент)	III-IV ст.	Лиття	5,7	с. Пашківці, Хмельницький р-н
17.	A-2615/4	51099	Фрагмент вінця скляного виробу	XVII-XVIII ст.	Дуття	4,1x2,6	с. Пилява, Старосинявський р-н
18.	A-2615/6	51099	Фрагмент стінки	XVII-XVIII ст.	Дуття	4,3x3,0	с. Пилява, Старосинявський р-н
19.	A-2617/3	51101	Фрагмент денця	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	3,4x2,5x2,0	с. Пилява, Старосинявський р-н
20.	A-2617/4	51101	Фрагмент денця	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	2,4x5,5x2,7	с. Пилява, Старосинявський р-н
21.	A-2617/6	51101	Фрагмент денця	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	7,1x2,9	с. Пилява, Старосинявський р-н

22.	A-2619/1	51103	Фрагмент орнаментованих стінок посуду	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	3,4x2,2x0,7	с. Пилява, Старосинявський р-н
23.	A-2619/2	51103	Фрагмент орнаментованих стінок посуду	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	2,6x3,0x0,8	с. Пилява, Старосинявський р-н
24.	A-2619/3	51103	Фрагмент орнаментованих стінок посуду	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	1,3x1,3x0,8	с. Пилява, Старосинявський р-н
25.	A-2619/4	51103	Фрагмент орнаментованих стінок посуду	XVII-XVIII ст.	Дуття, напаявання	1,8x1,6x0,7	с. Пилява, Старосинявський р-н
26.	A-2663	52325	Намистина	III-IV ст.	Лиття	0,8?0,5	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
27.	A-2684	52384	Намистина (фрагмент)	III-IV ст.	Лиття, напаявання		с. Стуфчинці, Хмельницький р-н
28.	A-2773/1	54409	Фрагменти ручок скляних виробів	XVI-XIX ст.	Дуття, напаявання	4,5x2,7x2,1	м. Ізяслав, Замкова гора
29.	A-2773/2	54409	Фрагменти ручок скляних виробів	XVI-XIX ст.	Дуття, напаявання	3,2x2,6x2,2	м. Ізяслав, Замкова гора
30.	A-3055/22	68341	Намисто	III-IV ст.	Лиття, шліфування	0,3?0,6	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
31.	A-3057	68343	Намистина	III-IV ст.	Лиття	1,0?0,55	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
32.	A-3058	68344	Намистина	III-IV ст.	Лиття, шліфування	1,8?1,4	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н
33.	A-3061	68347	Кубок	III-IV ст.	Лиття, шліфування	7,7x2,8x10,1	с. Л. Гринівці, Хмельницький р-н

34.	С-59	6103	Підсвічник з гутного скла	XIX ст.	дуття	12x10,7	Київська експериментальна майстерня
35.	С-60	6104	Жбаночок з гутного скла	1935 р.	Дуття, напаявання	10,5x14,5	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
36.	С-61	6105	Графін з гутного скла	1959 р.	Лиття, напаявання	25,5x9	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
37.	С-62	6106	Графін з гутного скла	1959 р.	Дуття, напаявання	28x10	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
38.	С-63	6107	Ваза-цукерниця з гутного скла	1947 р.	Дуття, напаявання	18x15,5x17	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
39.	С-64	6108	Декоративна ваза з гутного скла	1959 р.	Дуття	14x9	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
40.	С-65	6109	Графін з гутного скла	1959 р.	Дуття, напаявання	15,5x10,4	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
41.	С-66	6110	Тигр з гутного скла	1959 р.	Дуття, напаявання	10,5x25	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
42.	С-67	6111	Чорнильниця-півень з гутного скла	1957 р.	Дуття, напаявання	8x12	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
43.	С-68	6112	Сосуд-рибка з гутного скла	1959 р.	Дуття, напаявання	14x25,5x9,5	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ

44.	С-69	6113	Ваза з гутного скла	1959 р.	Дуття, на-паювання	17х7,5х7	Передано музеєм народного мистецтва м. Київ
45.	С-70	6114	Сосуд-рибка з гутного скла	1970 р.	Дуття, на-паювання	7,2х21х6	м. Силістра Болгарія
46.	С-72	6116	Вазочка скляна	1844 р.	Лиття, гра-віювання	7х12	Подарунок завідуючого Дунаєвцеьким відділом культури Калинчук Л.Л.
47.	С-87	6157	Намісто скляне	Кн. ХІХ-поч. ХХ ст.	Лиття, шлі-фування	Нитка з 58 на-мисти-нами	Етнографіч-на експеди-ція с. Куча Новоушиць-кий р-н
48.	С-437	47278	Гранати – жіночі шийні прикраси	2-га пол. ХІХ ст.	Лиття, шлі-фування	Нитка з 52 на-мисти-нами	Етногра-фічна экс-педиція с. Слобідка Новоушиць-кий р-н
49.	С-1466	69940	Ваза з гутного скла	70-80-ті рр. ХХ ст.	Заводська, дуття	24,5х8,3х9 см	м. Полонне
50.	С-1467	69941	Попіль-ничка з гутного скла	70-80-ті рр. ХХ ст.	Заводська, дуття	4,5х6,5х15,5	м. Полонне

Додаток:

*Мал. 1. Дитяче намисто у складі інвентаря поховання 3
(могильник III-IV ст. Лісові Гринівці 3а).*

*Мал. 2. Скляний кубок з поховання 7
(могильник III-IV ст. Лісові Гринівці 3а).*

*Телячий Ю.В.
м. Хмельницький*

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ В ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕГРОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ (1918–1921 рр.)

У статті охарактеризовано стан літературно-мистецького життя українських вояків у таборах для інтернованих осіб після Першої світової війни в європейських країнах у 1918–1921 рр. Простежено найбільш яскраві форми культурно-мистецької складової життя українських полонених, досліджено тогочасну літературно-мистецьку періодику, книговидавничу діяльність, поетичну та мистецьку творчість полонених українських вояків.

Ключові слова: літературно-мистецьке життя, табори для інтернованих, українські вояки, Європа.

Українська революція 1917–1921 рр. засвідчила не лише прагнення й здатність народу до державного будівництва, а й продемонструвала активний розвиток української культури, освіти і науки в загальному контексті національно-культурного відродження. Важливою та, на жаль, малодослідженою складовою цього процесу визначається літературно-мистецьке життя українських вояків у таборах для інтернованих осіб після Першої світової війни в європейських країнах у 1918–1921 рр. Означений аспект, як важлива складова загального культуротворчого процесу, найбільш чітко проявився крізь призму тогочасної літературно-мистецької періодики, книговидавничої діяльності, поетичної та мистецької творчості полонених українських вояків.

Часописи полонених українців – воїнів російської армії, що перебували у військових таборах різних європейських країн, починаючи з початку Першої світової війни, складають окрему малодосліджену групу літературно-мистецьких видань. Їх особливість – нечисельна редколегія, здебільшого рукописний, навіть не машинописний варіант, тому й наклад усього декілька примірників, котрі є сьогодні не лише бібліографічною рідкістю, а й історичною цінністю. У таких місячниках описувалися новини табірної життя, друкувалися вірші українських і таборових поетів. Існували ці часописи здебільшого до підписання Берестейської угоди, часу повернення полонених до України. Вони відіграли важливе просвітницьке значення й слугують цінним джерелом вивчення культурного життя полонених воїнів-українців.

У 1915–1917 рр. у м. Фрайштаті виходив часопис «Розвага». Саме в ньому було опубліковано десятки віршів солдата Олекси Кобця (справжнє прізвище Варавва) – культурно-освітнього діяча серед українських полонених. Кращі з них стали набуток української поезії воєнного часу, ввійшли в літературні хрестоматії [6, с.587].

У зверненні «До читачів» рукописного таборового журналу «Український скиталець» (упорядник – Микола Левицький), перше число котрого вийшло 1 листопада 1920 р. в чехословацькому м. Ліберець, вказувалася мета видання, де, поміж з іншим, планувалося «...поміщувати на сторінках сеї часописи наукові статті на різні теми, поезію, белетристику, гумористику, сатиру тощо; як рівно ж окрашувати і ілюструвати її працями, перебуваючих між нами артистів» для того, «...щоб дати можливість дітям та внукам пізнати послідну добу борби за кращу долю поколінь в такому світлі, в якому они під даний мент відбувались. Хай знають діти, чим батьки їх помилились, але най знають те, чому они помилились і не кидають каменем в той бік – куди каменем не кидати» [3, с.1-2]. У цьому номері були надруковані вірші П. Лютенка «Кривавий шлях», «Поминальна – за Збручем», «Молитва Українки» та інших авторів («Понад степами України», «Розлука»), в яких пропагувалася національно-визвольна боротьба, звучали ліричні мотиви туги за Батьківщиною.

Виданням у таборах для українських військовополонених упродовж 1914–1919 рр. опікувався Василь Сімович (1880–1944 рр.) – мовознавець, культурний діяч. Під час революції він працював редактором періодичних видань у таборах Австрії та Німеччини, а з 1920 р. очолив редакцію «Української накладні» Я. Оренштайна в м. Берліні [16]. У статті «Таборові видання під час світової війни» В. Сімович схарактеризував непрості реалії табірної життя українських військовополонених, описав реальні заходи інтелігенції щодо організації культурно-освітнього життя та видавничої діяльності, особливо з боку «Союзу Визволення України». Автор вказав на принципово новий вид друкованого видання, що виник в обставинах життя українських військовополонених – «таборовий часопис». Василь Сімович узагальнив діяльність таких видавничих товариств з часу їх організації, як «Український Рух» (табір Раштадт, Австрія, січень 1917 р.), «Видавниче товариство ім. П. Куліша» (табір Зальцведель, Німеччина, 5 січня 1917 р.). Особливої результативної діяльності досягнуло «Фрайштадське видавниче товариство ім. І. Франка», до складу якого входило понад 80 активних членів (з них: 20 учителів, 9 писарів), котрі сприяли поширенню видавничого руху в інших таборах. Їх завданням була організація видавничої галузі на місцях. Зусиллями таборових видавництв, що мали в більшості хоч і вкрай слабку матеріальну базу, в революційні роки виходили такі часописи, як календар-альманах «Розвага» (Фрайш-

тадтський табір), «Розсвіт» (табір Раштадт), «Просвітний листок» (Венцлярський табір), «Вільне слово» (Зальцведельський табір), «Шлях» та ін. Зусиллями зальцведельського видавництва були видані поезії Струмка-Гладкого, декілька книг белетристичного характеру, а Фрайштадтське видавництво надрукувало книги В. Винниченка, Л. Глібова, Б. Грінченка, С. Руданського та інших українських письменників. В. Сімович стверджував: «В 1918 р. в таборах почали творитися окремі видавничі товариства кооперативні, але ж, крім «Подільського видавничого Товариства»... жадне інше не проявило видатнішої діяльності» [17, с.44-50].

У зв'язку з неймовірно складними реаліями еміграційного життя (особливо в таборах для військовополонених) у революційні роки виходили самвидавівські рукописні журнали, де разом із новинами суспільно-політичного характеру друкувалися невеликі за обсягом прозові, поетичні, гумористичні твори здебільшого літераторів-аматорів (журнал «Український скиталець», гумористичний часопис «Камедула» (табір у м. Ліберець, 1920 р.)) [19; 4].

Поезія революційної доби була представлена також зразками творів непрофесійних літераторів, зокрема воїнів армій УНР, ЗУНР, полонених українців, інтернованих у таборах європейських країн. Такі твори заслуговують неоднозначної оцінки щодо рівня професійної майстерності їх авторів, ідейної, тематичної спрямованості. Однозначного схвалення викликає факт піднесення ними патріотизму, популяризації українського слова. Характерною їх особливістю було розміщення на сторінках української преси, табірної «самвидаву».

Автором ряду поезій, у т. ч. вірша «Нехай, нехай іще чужинці на наших землях скаженіють» (1919 р.) був Микола Битинський (1893–1972 рр.), у 1917–1920 рр. – воїн армії УНР, художник-графік, громадський діяч. Перебуваючи в польських таборах інтернованих українських вояків, він очолював культосвітній відділ штабу 6-ї дивізії, редагував табірні часописи «Нове життя», «Український сурмач» [21, с. 446-447]. Під впливом табірної життя військовополонених у таборі м. Фрайштадт у 1919 р. вийшла друком поетична збірка «Під небом чужим» Олекси Кобця (1892–1967 рр.), вихідця із Канівщини, згодом – відомого поета, прозаїка, журналіста, видавця в Україні та США [14, с.213]. В складі інтернованого на території Польщі 35-тисячного війська УНР у таборах Стрілково, Щипоріно, Каліш перебував і майбутній поет-класик Євген Маланюк. У 1920 р. в м. Каліші він розпочав роботу над одним із найперших поетичних творів «Під чужим небом» [15, с.296-298]. Виступаючи наприкінці 1920 р. з рефератом «Зброя культури» перед полоненими, Є. Маланюк переконливо доводив, що «...ідеї виростають і мужніють на підґрунті національної культури – от чому праця на царині культури є сьогодні хоч і запізненным, проте загальноукраїнським

ділом... Дійсними творцями життя є мислителі, апостоли ідеї. Справжніми пророками історичних подій є митці і в першу чергу – поети» [2, с.267-268].

Більшість із авторів поезій була воїнами й не належала до когорти професійної літературної інтелігенції. В своїх творах вони порушували тему патріотизму, героїки боротьби за державну незалежність УНР, пропагували любов до рідного краю та закликали до його захисту. Рівень художньої досконалості окремих поезій потребував удосконалення, але такі твори відіграли важливе значення самим фактом наявності, доступності до читачів, представників широкої аудиторії: селянства, воїнів, інтелігенції. Особливістю поетичних творів стала тема патріотизму, національного визволення, яка мала домінуючий характер. Представники старшого покоління літераторів тяжіли до реального відображення дійсності, пропагували лірику. В середовищі ж молодих поетів популярними були новітні літературні течії.

Упродовж 1915–1918 рр. в австрійському таборі військовополонених у м. Гмюнді вчителювала львів'янка Катря Гриневичева (1875–1947 рр.), письменниця, громадська діячка, авторка ряду оповідань, створених у революційні роки [14, с.116].

Крім творчості в сфері літератури, в таборах полонені українці розвивали й мистецьку діяльність. На революційний час випало становлення творчої особистості художника-графіка Василя Касіяна (1896–1976 рр.). У 1920 р. він розпочав навчання в Празькій Академії мистецтв (майстерня професора Макса Швабінського) [13, с.147]. Прикладом його доробку революційних років є графічні роботи «В концтаборі Кассіно» (1919 р.), «Наука» (1920 р.), «Галайда» (ескіз ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки») (1920 р.), «Етюд голови» (1920 р.), «Автопортрет» (1920 р.), «Весна в концтаборі Кассіно» (1920 р.) [7-12].

Естетика українського орнаменту зумовила світосприйняття й мистецьку творчість Михайла Гаврилка (1882–1920 рр.). Він – вихованець Миргородської школи ужиткового мистецтва, навчався в Петербурзькому художньо-промисловому училищі Штігліца, Краківській академії красних мистецтв, працював у м. Парижі (майстерня Е. Бурделя). Донедавна його біографія мала «викривлений» характер. Громадськість, мистецтвознавці тривалий час нічого не знали про участь митця в Першій світовій війні у складі легіону УСС, перебування та роботу в Фрайштадтському таборі для військовополонених, службу старшиною Сірої дивізії, командування загоном армії УНР на Чернігівщині. Наприкінці громадянської війни він повернувся до м. Полтави, де працював над створенням пам'ятника Тарасу Шевченку для м. Харкова. У 1920 р. митець виконав барельєф-медальйон і погруддя Т. Шевченка для Полтавського театру. (Обставини роботи над бюстом див.: Соловей Д. Розгром Полтави [18, с.172]). У 1919–

1920 рр. (дата визначена нами) він написав графічний портрет Андрія Жука, представника дипломатичної місії УНР у м. Відні [24]. На глибоке переконання М. Гаврилка, українська культура була однією з найбагатших у Європі, але майже не репрезентована належним інформаційним чином у світовому культурному просторі. Нескрystalізованість національної культури він пов'язував з іноземними впливами, «які викривили й покалічили українську душу». Як керівник антибільшовицького повстання на Диканьщині страчений більшовиками в м. Полтаві [5, с.188; 24].

З початком Першої світової війни як лінійний старшина воював у лавах російської армії полтавчанин Микола Бутович (1895–1961 рр.). Потрапивши в полон, перебуваючи в таборах для військовополонених в Австрії, він почав ілюструвати «Енеїду» І. Котляревського. Після повернення в Україну М. Бутович воював уже в складі армії УНР і знову пройшов шлях до інтернування в таборах для українських вояків у Польщі, де редагував, ілюстрував рукописний гумористичний журнал «Дуля долі», а згодом поповнив лави української еміграції в м. Празі [20, с.101].

Окрему групу художників представляють ті з них, котрі брали участь у воєнних діях Першої світової війни, потрапили в полон і перебували в таборах для інтернованих осіб, а після звільнення залишилися проживати в країнах Європи. Творчий доробок цієї категорії представлений роботами таких митців, як Петро Баранецький («Панцирний потяг «Вільна Україна» на станції Чесноківка (Чернігівщина), 3/1/918», 1920 р.), Микола Битинський (етюд до картини «1917 рік», 1920 р. ?), Павло Громницький («Німецьке Яблонне. Сірий день в таборі», «Німецьке Яблонне. Табір», «Старий Сміховський цвинтар», всі – 1920 р.), Іван Іванець («Чоловічий портрет», «Воїн УГА», «Портрет чоловіка» (д-р Чумак ?), «Портрет військовика з люлькою», всі – 1920 р.), Володимир Кобринський («Розмова за столом», 1919 р.), Стефан Колядинський («Дівчина в українському костюмі», 5 етюдів «Жіночі зображення», всі – 1919 р.), Онуфрій Пастернак («Герб і його два слова», «Спосіб укладання слів», всі – 1920 р.), Василь Петрук («В чотирикутнику смерті», «Розлука») та ін. [22-23; 25-30].

Отже, революція 1917–1921 рр. зумовила творчу активність літераторів за межами України, в різних державах світу, де масово проживали українці: в Росії, країнах Європи, США, Канаді та ін. Традиційний досвід української літератури і образотворчого мистецтва, літературно-мистецької діяльності продемонстрував здатність до активної дії і трансформування навіть у критичних для виживання умовах, що яскраво засвідчив феномен так званої «таборової літературно-мистецької творчості», котрий буквально вибухнув у роки Першої світової війни в місцях концентрації полонених українців у країнах Європи та в таборах інтегрованих воїнів УНР на території Польщі.

Джерела та література:

1. Гаврилко Михайло Омелянович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Гаврилко_Михайло_Омелянович. – Дата звернення : 06.11.2011.
2. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О. В. Даниленко, Л. В. Іваницька, Н. В. Терес та ін. ; за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К. : Книги–XXI, 2007. – 464 с.
3. До читачів // Український скиталець (м. Ліберець, Чехо-Словаччина). – 1920. – 1 лист. – № 1. – С. 1–2.
4. Камедула: гумористичний часопис. – Ліберець, 1920. – Ч. X. – 12 с.
5. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. / Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. – [у 3 ч.]. – Львів : Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с. + 80 вкл. іл.
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.
7. Національний художній музей України (Твори графіки). – Касян В. І. Автопортрет. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5657.
8. Там само. – Його ж. В концтаборі Кассіно. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5484.
9. Там само. – Його ж. Весна в концтаборі Кассіно. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5662.
10. Там само. – Його ж. Галайда (ескіз ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки»). – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5648.
11. Там само. – Його ж. Етюд голови. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5656.
12. Там само. – Його ж. Наука. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5641.
13. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк – Прага, 2005. – 221 с.
14. Просалова В. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / В. Просалова ; упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
15. Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – 608 с.
16. Сімович Василь Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Сімович_Василь_Іванович. – Дата звернення : 06.11.2011.
17. Сімович В. Таборові видання під час світової війни / В. Сімович // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. I. – С. 43–50.
18. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914–1921 / Д. Соловей. – Вінніпег : видавнича спілка «Тризуб», 1974. – 207 с.
19. Український Скиталець. – Ліберець, 1920. – Ч. 2 (груд.). – 28 с.
20. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва ХХ ст. / авт.-упорядник Г. Г. Стельмашук. – Львів : Априорі, Львівська національна академія мистецтва (Науково-дослідний сектор), 2013. – 520 с.

21. «Як на вільне, на радісне свято...» / авт.-упорядн. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. : Ч.1. Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – Вінниця : видавництво-друкарня «Діло» ; СПД Данилюк В. Г., 2007. – 492 с.

22. Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna Sbirka výtvarných prací ukrajinské emigrace. – Baranec'kyj Petro. Vlak «Svobodna Ukrajina» na stanici Česnokivka. – 1920, papír, akvarel, 29x43. – № 56.

23. Там само. – Bytyns'kyj Mykola. Skica k obrazu Rok 1917. – 1917, papír, tužka, akvarel, 44,2x30. – № 227.

24. Там само. – Havrylko M. Portrét Andrija Žuka, představitele diplomacie. – 1919 (1920)– Ю. Т., papír, tuš, pero, 21x17,3. – № 25.

25. Там само. – Hromnyc'kyj Petro. Starý Smichovský hřbitov. – 1920, papír, akvarel, 26,6x21,5. – № 58; Německé Jablonné. Zasmušilý den v táboře. – 1920, papír, akvarel, 27,8x42,8. – № 59; Německé Jablonné. – 1920, papír, akvarel, 24x43. – № 313.

26. Там само. – Ivanec' Ivan. Mužský portrét. – 1920, papír, tužka, 29,1x20,3. – № 281; Voják UHA. – 1920, papír, tužka, 29x20. – № 282; Portrét muže. Dr. Čumak (?). – 1920, papír, tužka, 29x22. – №294; Portrét vojáka s dýmku. – 1920, papír, tužka, 30,7x22. – № 296.

27. Там само. – Kobryns'kyj Volodymyr. Rozhovor u stolu. – 1919, papír, tužka, 17x21. – № 11.

28. Там само. – Koljadyns'kyj Stefan. Divka v ukrajinském kroji a pět studií ženských postav a hlav. – 1919, papír, akvarel, 34x25,1. – № 12.

29. Там само. – Pasternak Onufrij. Způsob skladani slov. – 1920, papír, tuš, pero, 60x87,5. – № 406; Způsob skladani slov. – 1920, papír, tuš, pero, 21x34,2. – № 407; Erb a jeho dvě slova. – 1920. – Ю. Т., papír, tuš, pero, 21x34,2. – № 408; Erb a jeho dvě slova. – 1920. – Ю. Т., papír, tuš, pero, 60x87,5. – № 409.

30. Там само. – Petruk Vasyl. Rozloučení. – 1919, papír, tuš, pero, akvarel, 30x44. – № 399; V Čtyřúhelniku Smrti. – 1919, papír, akvarel, 60x88. – № 403.

*Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

ХАРИТОН ДОВГАЛЮК: ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ, СУСПІЛЬНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА СВЯЩЕНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

До 100-річчя з дня народження

У незалежній Україні все «частіше предметом дослідження стає діаспора на література, її образний світ, мовностилістичні засоби тощо», – стверджує знаний український журналіст і краєзнавець, подолянин Олег Будзей [1].

І це цілком справедливо, адже впродовж більше ніж 80-ти років тоталітарного більшовицького правління, писати та досліджувати наукову та творчу спадщину відомих у світі українців, які вимушено емігрували з рідних українських земель після поразки Визвольних змагань українського народу в 1917-1921 рр. чи в роки Другої світової війни були вивезені на примусові роботи до Німеччини та після її закінчення не повернулися в Україну, було заборонено.

Письменник – у широкому розумінні це кожна людина, яка пише художні твори чи вірші, тобто висловлює власні думки, досвід і бачення світу у письмовій формі, призначених, як правило, для невизначеного кола читачів [2].

При цьому, для автора художніх творів літературна діяльність не завжди є професією, зазвичай, це заняття є лише одним з основних. «Письменство, як і кожна інша мистецька галузь, є справою особистого покликання. Починається воно, те покликання, з непереборного бажання зафіксувати пережите, чи бачене, зробити його набутком цілої громади читачів, а крім того, висловити власні думки, власне ставлення до описаних подій» [3, с. 6].

«Доля українського письменника, поета чи взагалі мистецького діяча подвійно нещаслива. В умовах бездержавности, з-за браку достатньої політичної еліти, письменникові чи мистцеві доводиться ставати дороговказом для рідного народу», – стверджував в своїй статті «Доля українського письменника» (*Нью-Йорк*, 1950) знаний український поет і перекладач, професор, член Об'єднання українських письменників в екзилі «Слово» Григорій Жученко (*псевдонім Яр Славутич*) [4].

Таким дороговказом, на нашу думку, є талановитий прозаїк української діаспори, уродженець Ізяславщини, священник Харитон Ониськович Довгалюк, особистісно-індивідуальний світ і творчу спадщину якого більшовицька влада намагалася викреслити з української історії та історії української культури. В українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. він не згадувався, а його творчі здобутки аж до початку ХХІ ст. були майже невідомими і, на жаль, ще й досі не знайшли свого ґрунтового та об'єктивного висвітлення в Україні.

Хоча короткі розвідки про нього опублікували дослідники з української діаспори П. Зубрицький (*Нью-Йорк*, 1964) [5], І. Кмета-Ічнянський (*Буенос-Айрес*, 1973) [6], Л. Луців (*Нью-Йорк*, 1974, 1975, 1978) [7; 8; 9], І. Дурбак (*Нью-Йорк*, 1975) [10], П. Маляр (*Буенос-Айрес*, 1977) [11], М. Гарасевич (*Детройт*, 1998) [12], О. Винничук (*Чикаго*, 2011) [13]. Короткі відомості подано в некролозі «Харитон Довгалюк» (*Нью-Йорк*, 2006) [14], в енциклопедичному виданні «Енциклопедія української діаспори» (*Нью-Йорк; Чикаго*, 2009) [15] та інших [16; 17; 18].

Найбільш цінними є статті-рецензії відомого українського журналіста, письменника і бібліографа з української діаспори Австралії, заступника президента УММАН, члена Об'єднання українських письменників «Слово» і члена Спілки письменників України Степана Радіона на збірку його оповідань «Кладка над потоком» (*Сідней*, 1971) [19], а також на повісті Харитона Довгалюка «Буревій» (*Сідней*, 1972 [20]; *Лондон*, 1974 [21]) і «Соколова дочка» (*Сідней*, 1975 [22]; *Вінніпег*, 1975 [23]).

Так, С. Радіон у своїй статті-рецензії «Зруйноване село» на повість «Буревій» опублікованій в українському часопису української діаспори Австралії «Вільна думка» (*Сідней*, 1972) [20] та в українському суспільно-політичному, літературному й науковому часопису-місячнику української діаспори Великобританії «Визвольний шлях» (*Лондон*, 1974) пише, що в ній «автор зобразив життя-буття селян на східній Волині в перші роки окупації большевицькою Московією, а потім зруйнування села енкаведистським відділом». Ця «повість, – зауважує далі С. Радіон, – із погляду виховного – бездоганна. В ній добре змальоване барвисте, традиційне волинське весілля, показано здорову селянську моральність, безмежну прив'язаність нашого селянина до своєї земельки й господарства». Проте, з іншого боку автор «показує понуру, людиновинищувальну московсько-большевицьку владу та руйнування нею сіл і селян» [21, с. 894]. Загалом же на прикладі зруйнування волинського села Зелена Лука на Заславщині, – зауважує С. Радіон, – Харитон Довгалюк розкриває загальний «образ зруйнованої большевиками України» [21, с. 895].

В статті-рецензії «Нецікаві оповідання з життя-буття» на збірку оповідань Харитона Довгалюка «Кладка над потоком» (1969) видрукуваній в часопису «Вільна думка» (*Сідней*, 1971) [19], С. Радіон зауважує, що українські письменники завжди «виловлюють з життя-буття щось таке, що зогріває душу зворушує її своєю комічністю, трагедією, або якоюсь своєю надзвичайністю».

Український письменник, поет-сатирик, редактор і член ОУП «Слово» Анатоль Галан у вступному слові до збірки оповідань «Кладка над потоком» пише, що автор «має «іскру Божу» і це головне. З тою «іскрою» вже можна йти в люди, не соромлячись початкової невірності, що іноді трапляється, розвиваючи і вдосконалюючи свій повістярський хист» [24, с. 6].

Степан Радіон у своїй статті-рецензії «Твір про життя українців в Америці», на повість Харитона Довгалюка «Соколова дочка», опублікованій в часопису «Вільна думка» (*Сідней*, 1975) [22] та в українському просвітньо-економічному, політичному і поступовому щотижневику української діаспори Канади «Український голос» (*Вінніпег*, 1975) [23], пише про те, що Харитон Довгалюк одним з перших звернув увагу на непросту про-

блему виховання дітей в сім'ях українських емігрантів.

Цінними для дослідників життєвих шляхів і творчої спадщини Харитона Довгалоюка є й статті-рецензії знаного українського журналіста, літературознавця та літературного критика з української діаспори США Лука Луціва на повісті Х. Довгалоюка «Соколова дочка» та «Сповідь Андрія Заславського» [7; 8; 9]. Зокрема, він у своїй рецензії оприлюдненій в україномовному часопису українців США «Свобода» (*Нью-Йорк*, 1974) пише, що хоча це вже третя книжка автора, але читачі «Свободи» «ще не читали нічого на сторінках цієї газети» про автора в повісті. Хоча про нього вже були «численні згадки в інших часописах, які свідчать про те, що автор наполегливою працею здобув собі вже місце в еміграційній українській літературі» [7].

В статті-рецензії «Про нові видання. Резюме за 1974-ий рік» у часопису «Свобода» (1975), Лука Луців зокрема пише, що українські письменники, які емігрували в роки Другої світової війни, тобто які «тридцять років тому залишили рідну землю» і знають про свою рідну землю «те, що можна довідатися з часописів чи радіо» і майже не цікавляться тим життям, яким «живуть українці в різних вільних країнах ... Дивне явище – емігрційна література без еміграційного життя... А те життя цікаве й різнородне, як життя буває всюди». На його думку, саме Харитон Довгалоюк своєю «Соколовою дочкою» почав писати про те, про що варто «знати... Чи воно так дуже тяжко пізнати це, про що належало б писати? Треба його вивчати...» [8, с. 8]. Проте Л. Луціву заперечує відомий український журналіст і громадський діяч Іван Дурбак, який в статті «Чи дійсно «еміграційна література без еміграційного життя» оприлюдненій в часопису «Свобода» (1975) пише, що «Нестор наших літературних рецензентів, д-р Лука Луців», зрецензувавши «35 книжок, з глибоким знанням літературних проблем, обставин творчості й видавничих можливостей наших авторів і видавництва», чомусь не помітив, що «не тільки Х. Довгалоюк (автор знаменитої повісті з автентичного життя нашої сучасної молоді)», але й такі прозаїки, як Д. Гуменна, Л. Коленська, Л. Лисяк, Я. Оструг, С. Парфанович, І. Савицька, Г. Черінь, Д. Ярославська та ін. описали життя українських емігрантів. Вони присвятили свої твори «у великій мірі власне життю нашої еміграції. А дві книжки поезій Зої Когут віддзеркалюють життя й душевні переживання нашої еміграції в Австралії» [10].

Після здобуття незалежності про українського письменника, журналіста і священика Харитона Довгалоюка згадали і в Україні. Короткі статті про нього опублікували знані українські дослідники Р. Доценко (*Київ*, 2008) [25], В. Мацько (*Хмельницький*, 2009) [26], В. Федотов [27] та інші [28; 29; 30]. Невеликі статті-гасла подано в енциклопедично-довідкових виданнях: «Енциклопедія Сучасної України» (*Київ*, 2008) [31], «Українська ді-

спора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» (*Донецьк*, 2012) [32] та інших [33].

Проте, на жаль, доктор філологічних наук, професор В. Мацько у короткому біографічному гаслі «Довгалюк Харитон» у довідково-інформаційному виданні «Хмельничани в діаспорі» (2009) з посиланням на свій особистий архів подає значні неточності. Зокрема він вказує, що письменник і церковний дяч Х. Довгалюк народився в 1898 р. у м. Ізяславі, а помер «близько 1992» у США. «Був старшиною армії УНР. Емігрував 1920 р. до Польщі» [26], хоча в цей час уже було оприлюднено гасло українського перекладача, літературознавця і критика Ростислава Доценка «Довгалюк Харитон Ониськович» в «Енциклопедії Сучасної України» (2008), де вказано, що він народився в 1918 р., хоча і тут допущено помилку (*він народився в 1916 р. – А. Т.*) у с. Криволука, а помер у 2006 р. [31], тобто він аж ніяк не міг бути «старшиною армії УНР» [27].

Український письменник, журналіст, священник і церковний дяч української діаспори Харитон Ониськович Довгалюк (*англ. Kharyton Dovhaliuk*) народився 15 жовтня 1916 р. (*а не 1918 р., як пише Р. Доценко в статті-гаслі «Енциклопедії Сучасної України»* [31]) у мальовничому волинському селі Криволука (*раніше с. Крива Лука Заславського повіту на Волині; нині – Ізяславського району Хмельницької області*) [14; 27; 33], а точніше на хуторі Замок, що за один кілометр від села розкинувся на березі маленької річечки Змійки, притоки Горині [245, с. 15]. Родина Довгалюків була невелика: дідусь Семен Карпович із козацького роду, бабуся Одарка, мати Клавдія, батько Онисько і сам Харитон [24, с. 17]. Сьогодні село Криволука занепадає, в ньому проживає лише біля 100 осіб [34].

Після закінчення сільської школи, Харитон упродовж 1934-1936 рр. навчався у Кам'янець-Подільському інституті технічних культур, а не в інженерному інституті, якого не існувало, чи технічному училищі [31]. Через переслідування органами НКВС за те, що відважився написати контрреволюційну повість «Розділ», де, як вважали чекісти, від «першої до останньої сторінки... ворожі напади проти советської влади» [24, с. 51], залишив навчання і вирішив «заховатися від усього, що ускладнює життя, стати хліборобом і шпортатись в землі». Харитон «роздобув робочий одяг і пішов у радгосп, де завжди потребують робітників-наймитів. Дають мешкання, харч і в кінці кожного місяця кілька рублів, яких не вистачає для курців купити тютюну». Але пропрацювавши в советському радгоспі лише три тижні, він на прохання редактора Ізяславської газети «Заславський вісник» став завідувачем літературного відділу часопису, де й пропрацював аж до весни 1942 р. [24, с. 53-54].

В 1941 р., під час Другої світової війни, разом із побратимами по газеті «Заславський вісник», знаними поетами Ізяславщини – Герасем Соколен-

ком і Миколою Болкуном Харитон Довгалюк долучився до створення та діяльності в Ізяславі осередку Організації Українських Націоналістів під проводом полковника армії УНР, військового і політичного діяча Андрія Мельника [25; 33; 35].

«Історично перевальним в історії України був 1941 рік, – пише Р. Доценко, – і через вселенський удар двох тоталітарних монстрів на українській землі, і через короточасний проблиск – крізь грозові тучі – визвольних надій. Тож не випадково маємо цілий гурт поетів» і прозаїків, яких «умовно можна було б назвати «поколінням 41-го року». Вони у «полум'ї кривавого досвіду війни прискорено дозрівали в пізнанні світу і змогли таки сягнути творчого zenіту» [25], серед них славні сини Ізяславщини Микола Болкун, Герась Соколенко, Харитон Довгалюк... Їхній голос був почутий їх земляками й тоді ж підтриманий і належно оцінений.

Пізніше Харитон Довгалюк згадував у листі до знаного літературознавця, критика, автора афоризмів та сентенцій, члена Національної спілки письменників України Ростислава Доценка, що німці довідавшись про національний рух, «починають швидко діяти, вишукують провідників» і вже в 1941 р. одного «дня гестапо зробило наліт на редакцію [газети] «Заславський вісник». Я тоді був в Криволуці. Прискакав на коні вершник і швидко повідомив: тікай, бо Соколенка й Болкуна в Заславі вже нема... Я думаю, що їх могло врятувати те, що Болкун пливко говорив німецькою мовою, його мати була німецького роду. Болкун міг проголосити себе фолькдочером... (для гестапо)». В «лютому 1942 року, вночі, прискакав до мене вершник післанець із запискою: «Тікай. Ми ледве врятувалися, а за тобою мають приїхати гестапівці. Тікай!» [25; 33].

Проте йому не вдалося втекти і весною 1942 р. його, як і тисячі інших українців, вивезли на примусову працю в Німеччину [31].

Опинившись у Німеччині Харитон Довгалюк, на пару літ старший за віком від Соколенка, озвався до свого молодшого товариша через газету «Заславський вісник» (листа було надруковано 14.06.1942 р.): «Доброго здоров'я, Герась! ... Прошу – напиши листа як маєш бажання, вклади щонебудь з своєї поезії. Постараюсь помістити тут у місцевій українській газеті і потім переслати тобі. До побачення. Привіт Колі» (*останні слова явно адресовано Миколі Болкуну, з яким теж був знайомий Х. Довгалюк – Р. Д.*). Проте не відомо, чи скористався Соколенко цією проміжною можливістю наближення до друку, але в пам'яті Довгалюка, котрий по війні проживав у США і став автором кількох томів поважної реалістичної прози (романи, повісті, оповідання...), варто передруку в Україні, збереглася до кінця його віку шаноблива думка про Соколенка. Він у листі до Р. Доценка (2000) писав: «Так, він був мій товариш і друг життя. За нами полювали німецьке гестапо і московське КГБ. Але в той час ми мали щастя

лишитися серед живих. Ви знаєте, що Герась Соколенко був обдарований Богом поет. Він часто читав свої поезії, а я з захопленням слухав, і давав критичні зауваги: Я кажу Герасю ти не з Михлі... Ти зірка з неба дана Україні, щоб освітити її новим світлом в новому часі. Герась часто пригортався до мене, і в його очах блищали сльози радості» [25].

Після закінчення Другої світової війни духовно-національні, політичні й соціальні проблеми завжди призводили до еміграції українців. «До безтями люблячи свою рідну землю, українці волею і неволею опинилися в різних країнах Європи, Азії, Америки» [13]. Така доля спіткала й Харитона Довгалюка, який в 1945 р. емігрував до Аргентини [36, с. 139], а в 1950 р. переїхав до США [25; 27; 28; 33; 36, с. 139], де закінчив Рочестерський технічний інститут (1960) і тривалий час працював інженером комп'ютерщиком у всесвітньовідомій корпорації «Хегох» [31].

Харитон Довгалюк був одружений з Оленою (*дівоче прізвище Петришин*) [27; 33], яка тривалий час була активним членом 47-го Відділу Союзу українців Америки в Рочестері. Померла Олена Довгалюк десь у липні – на початку вересня 2001 р., тобто раніше свого чоловіка. Часопис «Наше життя» (*Нью-Йорк*) за вересень місяць 2001 р. вмістив замітку, в якій йдеться про те, що під час похоронної відправи, замість квітів в пам'ять померлої Олени Довгалюк, присутні члени української громади, в т. ч. й о. Х. Довгалюк, разом пожертвували на Фонд суспільної опіки Союзу українців Америки 490 доларів [37]. Харитон Довгалюк залишився вдівцем. Мав доньку Ольгу, сина Богдана (*за освітою інженер – А. Т.*), внука Олеса, внучку Соню [14] та невістку Любу (*дружина Богдана*) [38, с. 33].

На еміграції Х. Довгалюк плекав надію на те, що «Україна стане незалежною, вільною постане на карті світу, і замайорять над нею жовто-блакитні прапори» [13]. Він проводив значну церковно-релігійну діяльність. Хрещений за православним обрядом, упродовж усього життя залишався глибоко віруючою людиною і згуртувавши частину православних християн, що опинилися на еміграції в США, почав відновлювати свою рідну Українську Автокефальну Православну Церкву, бо саме ті підвалини рідної української церкви виніс у своєму серці з України. Він став фундатором української православної парафії в Рочестері (1952) [31].

29 березня 1987 р. побожний диякон Харитон Довгалюк із Рочестеру був висвячений на священника УАПЦ (Соборноправної) і призначений до храму Андрія Первозванного в Детройті. Таїнство хіротонії-рукоположення завершив архієпископ Петро Січеславський в сослужінні духовенства в церкві святого Володимира в місті Обирн (*англ. Auburn, штат Нью-Йорк*) [39]. Пізніше отець Харитон упродовж багатьох років був парохом православної церкви Чесного Хреста (*Ютика*) [14; 17; 27; 33]. Упродовж 1987-1994 рр., після смерті владика Григорія Осійчука, який з 25 грудня 1950 р.

і до 1985 р., тобто до останніх днів свого земного життя віддано служив своїй громаді, отець Харитон Довгалюк разом з архієпископом Петром Колісником та отцями Борисом Забродським, Григорієм Крамаренком, Євгеном Мартиновичем, Іваном Хрестюком, обслуговував парафію Пресвятої Покрови (*Чикаго*), виконуючи заповіт Предстоятеля Митрополита Г. Осійчука майбутньому поколінню українців: «Ми є церква, яка вийшла з України, на яку чекає Україна, і яка неодмінно повернеться в Україну» [13].

Наприкінці 1993 р., після того, як на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві Патріархом Київським і всієї Руси-України був обраний український православний релігійний діяч і богослов Святійший Володимир, українська церква Святої Покрови (*Чикаго*) увійшла під Київський Патріарший омофор. 12 червня 1994 р. настоятелем парафії Пресвятої Покрови став «здібний і талановитий отець Архімандрит Питирим» і життя «в парафії набрало нової енергетичної сили» [13].

Харитон Довгалюк за станом здоров'я був змушений вийти на спочинок. Він оселився в Рочестері, де у власному будинку спорядив каплицю й продовжив своє молитовне служіння аж до самої смерті [14; 17; 27; 33].

Впродовж деякого періоду церква Святої Покрови (*Чикаго*) перебувала під зверхністю Архієпископа Всеволода, і він декілька разів відправляв тут богослужіння. В листопаді 1998 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет уперше відвідав парафію Святої Покрови (*Чикаго*) [31].

У 60-х р. ХХ ст. у Рочестері нараховувалось понад 10.000 українців, але тут, як зауважує Петро Зубрицький, тривалий час не могла «вдержатись українська радієва авдиція (*українське радіомовлення – А. Т.*)» [5].

«Як ми приїхали сюди в 1949 р., застали слабоньку авдицію, яку вів місцевий купець п. К. Шевчук і тов[ариші]». У 1962 р. було «пущено в рух, значно кращу авдицію, яку фінансували тутешні купці Кубарич і Шереліс (литвин), а частинно Зарецький і Дворський». Радіопрограму «вміло» вів «п. мгр. Чорнобіль». А коли «забрало фондів» то місцеві бізнесмени – «власники м'ясарні панство Крижанівські зголосили готовість фінансувати святочні українські радієві авдиції на Різдвяні та Великодні свята». Радіопрограми продовжував вести мгр. Чорнобіль, а «Великодню авдицію» 1964 р. вів Борис Губка. Невдовзі громада Рочестера зрозуміла, що самих святкових радіопередач українською мовою «таки трохи замало на таке скупчення українців». Тому всі «охочі та свідомі українці» Рочестера, бізнесмени і власники різних фірм, зокрема, «панство Крижанівські, власники галянт[ерійної] фірми «Кути» панство Кахникевичі, власники пересилкового бюро пп. Шереліс і Крамарчук, власник похор[онного] заведення п. Павло Гаріс» та Український Клуб на «Вест-Сайді», підтримали шляхетну ініціативу членів Управи Відділу УККА Михайла Єйна

та Харитона Довгалока, щодо розширення радіопрограм на українській мові. Свідомі українці Рочестера всіма силами підтримали «цю важну для всіх» справу і, зрозумівши «вагу тої засади, яку так влучно очеркнув парох місцевої церкви св. Йосафата Всечесний о. Чомко: «Громада без радія (*radio – A. T.*) то як церква без дзвона!», вирішили фінансувати українські радіопередачі «щосуботи від год. 7-7:30 вечором». Невдовзі відбулись вже «перші авдиції», які вів магістр Андрій Чорнобіль [5].

На жаль, українська радіограма в Рочестері із-за різних обставин, наприкінці 1970-х р., майже припинила свої передачі. Проте вже в 1980 р. з ініціативи Марти Шмігель радіограму було відновлено. Вона триває годину, о восьмій вечора кожної неділі, двома мовами. Радіограму проводить колегія, до якої входять: Микола Єйна, Ярослав Кекіш, Христика Ковч, Василь Корнило, Євген Кулик, Євген Лилак, Стефанія Павлович, Галина Снігур, Богдан Довгалоук та інші. Колегію очолює Роман Куціль. Вони, як представники молодшої генерації української громади Рочестера, «з новим і молодшим підходом до організаційно-суспільних справ», «живим словом пропагують і відстоюють національну самобутність і державну суверенність українського народу». Радіограми рочестерської громади виходять в ефір завдяки фінансовій допомозі Української кредитової спілки, а також компаній «Плюта Компані» та «Альтон Компані» (*керівник Андрій Чорнобіль*), «Принтінг Методс» (*керівник Мирон Баб'юк*), місцевих підприємців Михайла Єйни та Люби Шмігель [40].

Станом на середину 1981 р. у Рочестері існувала «міцно розбудована українська громада», яка нараховувала «понад десять тисяч українського люду, 47 партійно-громадсько-суспільних і прицерковних організацій. Громаду очолює Відділ УККА, об'єднуючи 18 організацій-платників Народного Фонду, які лицем і духом звернені до рідного краю». Майже тридцять років, аж до 1975 р., Відділ очолював адвокат українського походження Вілліам Андрушин, який «пережив усі ті громовиці і залишився в Рочестері тим авторитетом, перед яким друзі й противники» «мусять з респектом вклонитися». 27 квітня 1980 р. відбулися Річні збори Відділу УККА, що проходили під знаком підготовки до 13-го Конгресу УККА, який має відбутися в жовтні 1980 р. До управи Відділу ввійшли представники майже з усіх організацій Рочестера, які планують послати своїх делегатів на Конгрес, щоб не бути «мовчазною більшістю». Присутні на зборах вислухали Річний звіт голови Відділу УККА Романа Куціля з великою увагою. Він вияснив мотиви, якими управа керувалась у своїх рішеннях і праці, та подав оцінку суспільно-громадського життя української громади Рочестера. Він, зокрема сказав, що: «Живою реальністю у нас була, є і буде ідея Української Державности, тому ми постійно спрямовані до тих світлих моментів нашої історії, які визначили ціль нашого національно-

го буття». Р. Куціль, як непересічної здібності суспільний діяч у своєму виступі, зауважив, що громада відзначаючи річниці національних свят і пам'ятні роковини Тараса Шевченка має «на меті зміцнити національну солідарність та усвідомити інших, що справа здобуття Української Держави – це справа цілої нації, а не якоїсь кляси чи партії» [40].

Р. Куціль також звернув увагу на те, що Відділ УККА значну увагу приділяє сраві шкільництва, проте все ж з кожним роком меншає число українських учнів у щоденній школі парафії церкви Святої Покрови, де священствував отець Харитон Довгалюк. Управа Відділу УККА також доручила Євгенові Лилакові «зайнятися виправленням пофальшованої української історії, політично-економічних наук у підручниках для вищих наукових закладів», адже це дуже важлива справа. Молоді українці, що народилися в Америці мають знати правдиву історію України, країни звідки походять їхні батьки. Річні збори Відділу УККА закінчилися виборами нової Управи Відділу. Головою знову обрали Романа Куціля, а Харитон Довгалюк став пресовим референтом Відділу [40].

Харитон Довгалюк проводив значну суспільно-просвітницьку діяльність. Він був членом Об'єднання українських письменників «Слово», яке тривалий час очолював знаний український громадський та політичний діяч, учений-літературознавець, критик, мемуарист, довголітній голова ОУП «Слово», дійсний член УВАН та НТШ в США, член Національної спілки письменників України, відомий подолянин Григорій Костюк.

Впродовж 1966-1990 рр. Харитон Довгалюк був співробітником Волинського бібліографічного центру. Ця наукова організація українців США була заснована в 1966 р. у місті Блумінгтон (*штат Індіана*) вченим-бібліографом, бібліотекарем, публіцистом, істориком Максимом Бойком [41; 42], ініціатором і засновником Інституту дослідів Волині [41]. Бібліографічний центр у 1966-1990 рр. збирав, опрацьовував і видавав монографії про Волинь [42]. Зокрема, свої праці (офсетом), щорічно, по два-три випуски видавав накладом 50-100 примірників. Загалом було видано 33 праці: 29 бібліографій, 2 – палеографії та 2 – історія і фольклор. З бібліографічним центром співпрацювали до двадцяти науковців із різних країн. Зокрема, Степан Радіон із Австралії [7; 36] та знаний український письменник, громадський діяч член-кореспондент УВАН Михайло Данилюк [41].

Харитон Довгалюк як член Культурно-освітнього комітету Української федеральної кредитної спілки [28] активно працював над поширенням ідей кооперації серед української діаспори Америки. Він чітко розумів, що успіх ідеї української кооперації визначається не лише фінансовою компонентою, але залежить і від усвідомлення українцями необхідності спільно плекати свою українську фінансову устанovu, як своєрідний ви-

раз української ідентичності. Він підтримував дружні стосунки з багатьма членами кредитної спілки, які одночасно були ще й парафіянами й активними членами церковного Братства при Українській Православній церкві Пресвятої Покрови, настоятелем якої був отець Харитон. Найбільш теплі відносини підтримував із волинянином Мірком Пилишенком, який в 1949 р. переїхав у Рочестер і закінчив Рочестерський технологічний Інститут. У 1964-2000 рр. викладав основи мистецтва і був керівником кафедри мистецтв та історії мистецтв Державного університету в місті Брокпорт. А з 11 березня 2000 р. став бібліотекарем Української федеральної кредитної спілки [43]. Саме Мірко Пилишенко зробив художнє оформлення обкладинок до збірки оповідань Харитона Довгалюка «Кладка над потоком» (1969) [44], його повісті «Буревій» (1971) [45] та повісті-спогадів «Сповідь Андрія Заславського» (1977) [24].

Значну увагу Харитон Довгалюк, як член управ Українського Конгресового Комітету Америки та Української національної ради [32] та Об'єднання українських письменників «Слово» [27; 31; 33], приділяв культурно-освітній діяльності і, не маючи змоги повернутися в Україну, плекав надію на те, що Україна стане незалежною, вільною, і замайорять над нею жовто-блакитні прапори. Про це, зокрема, свідчить звіт Управи Відділу УККА в Рочестері який було оголошено на загальних зборах Відділу 19 квітня 1964 р., що відбулися в Українсько-Американському Клубі. В звіті наголошувалося, що в «проводі громадського життя у місті Рочестері стоїть Відділ УККА», який «улаштовує загальнонаціональні імпрези та дбає про культурно-освітню роботу серед української громади». Загальні збори заслухавши звіт Управи підтримали її діяльність і на новий діловий (1964 – А. Т.) рік вибрали Управу в такому складі: адвокат В. Андрушин – голова, члени – Р. Гладун, Б. Губка, М. Гудзований, Х. Довгалюк, М. Ейна, Гр. Мельник, І. Олексин, В. Шот. Присутній на загальних зборах представник Централі УККА – організаційний референт мгр. Іван Базарко, «подав відомості про працю УККА і розповів про нові фінансові напрямні в збірці Національного датку». Збори відділу УККА одногolosно «вирішили включитися в нові напрямні праці» [46].

У своїй праці «Ми, розуміємо. Думки з приводу ІХ конгресу» (1966) Х. Довгалюк описує підготовку українців діаспори до Ювілейного Конгресу УККА. Він зауважує, що ця «небуденна подія притягнула до себе увагу українського суспільства в Америці, вона стала темою розмов, запитів, коментарів; в пресі друкуються дискусійні статті, серед яких на чолі місце вибилися: а) співпраця УККА з урядом УНР в екзилі і, б) який наш УККА: український чи американський?». Далі автор пише, що не Державний Центр УНР в екзилі, – як «політичне вивершення», чи всі «інші організації, товариства, політичні партії (в т. ч. УККА)», – як «вивершення

громадське», а лише уряд УНР в екзилі, вибраний волею українського свідомого громадянства, може виступати від імені народу, «репрезентувати, говорити від імені України і її еміграції». Водночас зауважує, що «УККА покликаний до життя, щоб допомогти УНР в екзилі в тяжких умовах еміграції виконати свою місію». «Україна і еміграція домагається», щоб цей уряд став діяльним центром українського політичного життя і визвольної боротьби. Харитон Довгалюк закликав делегатів усіх партій, середовищ і груп, що візьмуть участь у Конгресі УККА не допустити, щоб Український Державний Центр перестав існувати, адже то «була б велика радість ворогам, а нам історична ганьба!» Далі він пише, що, на жаль, «уряд УНР в екзилі дипломатично не визнаний і не може формально полагоджувати державні справи навіть у Вашингтоні, де колись наш уряд мав дипломатичні зв'язки, тепер акт визнання не чинний і місію амбасадора в Америці доручено вести УККА». Екзекутива УККА, яку створили американці українського походження, повноправні громадяни США, у Вашингтоні «домагається пробиватися до правди», її «допускають до слова і слухають». Адже ціллю УККА є «допомогти американському народові боротися із злом, серед якого комунізм є найгіршим, допомогти щоб утвердилась і укріпилась правда в усьому світі, а в першу чергу зняти кайдани неволі з України. То в інтересах всього вільного світу» [47].

Харитон Довгалюк брав активну участь у культурно-освітній роботі української громади Рочестера. Так, він був учасником «першої творчої зустрічі» місцевих письменників «на терені української громади», яку zorganizував Гурток книголюбів при 47 Відділі Союзу Українок Америки [48]. Творча зустріч відбулася 28 вересня 1969 р. у залі Товариства «Самопоміч». Творчу зустріч відкрила голова 47 Відділу Ірина Руснак, яка привітала зібраних гостей та коротко з'ясувала мету першої творчої зустрічі з місцевими авторами. Опісля вона передала слово мгр. Р. Чорнобилеві, який «накреслив коротку історію розвитку українського письма на тлі всесвітнього «книгописання» та коротко розповів про місцевих письменників, учасників культурно-освітнього заходу. З характеристикою творчості українського письменника і журналіста Анатолія Галана, відомого на еміграції новеліста широкого масштабу, автора «багатьох оповідань, новель, повістей», поезії, драм, сатири, гуморесок і пародій, виступила Мирослава Приймак. Яка зауважила, що його твори «писані барвистою й соковитою мовою, відзначаються образним стилем і мають часто забарвлення іронії і сарказму. Любов до втраченої Рідної Землі створює для нього на чужині реальність». Про твори українського письменника, мемуариста і маляра Євстахія (Євгена) Загачевського, автора багатьох прозових творів-мемуарів, доповідав Роман Чорнобиль. Про першу збірку оповідань Харитона Довгалюка «Кладка над потоком» та його творчі задуми на майбутнє

доповідала Марія Крамарчук. Вона зокрема зауважила, що цією збіркою оповідань Харитон Довгалюк «збагатив українську літературу». Загалом, зустріч місцевої української громади з українськими письменниками з Рочестера, пройшла в «широ-дружній атмосфері. Присутні задавали авторам багато питань у зв'язку з написаними творами та їх творчими задумами, на які автори давали вичерпні відповіді» [14, с. 18-19].

Деякі аспекти культурно-освітньої роботи Відділу УККА в Рочестері серед української громади частково висвітлив Харитон Довгалюк, як пресовий референт Відділу УККА, в своїх нотатках із концертної зали «Капля в турне» (1979) [49], у репортажі про концерт хору «Бурлаки» «Пісня – це голос душі!» (1980) [50] та про маніфестацію української громади Рочестера з нагоди 50-ої річниці Великого голоду в 1932-1933 рр. в Україні в статті «Велетенський успіх Меморіяльної демонстрації в Рочестері» (1983) [51]. Так, він зокрема у статті «Капля в турне» характеризує виступ Капели бандуристів ім. Т. Шевченка під керівництвом композитора Григорія Китастого, яку «спровадив до Рочестеру Відділ УККА», зокрема, голова цього відділу Р. Куцьіль і культурно-освітній референт відділу Є. Кулик. Харитон Довгалюк пише, що 39 співаків-бандуристів Капели, серед яких молоді співці й бандуристи, що «родились і виростили» вже в Америці, чудово співають і віртуозно грають на бандурах. «Жадний хор не можна порівняти з українською Капелою бандуристів ім. Т. Шевченка», а «таємниця чару» в її бандурах і «добірних голосах талановитих співаків» [49].

У репортажі «Пісня – це голос душі!» він описує виступ українського хору «Бурлака», з нагоди відзначення свята Державності та Соборності України в Рочестері, який організував Відділ УККА. Харитон Довгалюк пише, що мистецьку програму, яку виповняв хор «Бурлака», під керівництвом знаного українського музиканта, композитора і диригента, старшини дивізії «Галичина» та Першої Української Дивізії Української Національної Армії Степана Гумініловича, «рочестерська громада пам'ятатиме довго». Концерт хору удався на славу, – зауважує Х. Довгалюк, – присутні захоплено відзначали високу виконавську майстерність колективу, особливо талановитого диригента та ліричного тенора Олега Хміля, окремих виконавців, які виконали 15 пісень. Зокрема, Степана Кривенького (бас), Василя Драбикова (тенор), Василя Саковського (тенор), Андрія Сороку (тенор, з баритоновим забарвленням) та інших [50].

У статті «Велетенський успіх Меморіяльної демонстрації в Рочестері» Харитон Довгалюк описую перебіг підготовки та проведення Рочестерською українською громадою демонстрації з нагоди відзначення 50-ої річниці найбільш трагічної дати в історії українського народу – Великого голоду в 1932-1933 рр. «організованого штучно окупаційним

комуністичним московським урядом в Україні». Він пише, що українська громада кілька разів намагалася винести злочин народоббивства на «денне світло» для осуду та публічного затаврування російського комунізму, «розкрити його диявольське нутро». Проте українцям це не вдавалося, і лише в 1983 р. «відкрилося небо... Шевченків «світ правди» освітив нас! Про «Забутий голокост» в Україні в 1932-33 роках на весь голос заговорили в Рочестері радіостанції, преса заповнила свої сторінки статтями і фотографіями, телевізійні станції дають українцям півгодинні виступи (безкоштовно!), доповнюють наші інформації добрими коментарями. Одним словом, в Рочестері сталося чудо». Все це сталося, – зауважує Х. Довгалюк, – завдяки наполегливій праці Відділу УККА та добрі зв'язки з «американськими визначними особами та установами». В маніфестації, яка відбулася 24 вересня 1983 р., «взяла активну участь молодь: діти української парафіяльної школи при церкві св. Йосафата, учні Школи українознавства, Пласт, СУМ, ОДУМ (в уніформах), жінки в народних строях, організації з транспарантами й прапорами». «На чолі колони йшли з прапорами американські й українські ветерани у військових уніформах, за ними в перших рядах духовенство: архимандрит, сім священників, іподиякони й церковний причет, а за ними несли труни, які імітували символічну похоронну процесію, якої під час Великого голоду в Україні не було. «Коли вони вмирили їм дзвони не грали...». Три труни – чорні домовини, на яких обабіч написи великими Літерами: 7.000000 Українських жертв голоду». Перед кожною труною несли вінки... Оркестра «Батури» з Торонто грала побожну молитву «Святий Боже» і похоронний марш. Позаду трун йшли ті, що були свідками Голоду, йшли зі сльозами в очах. Ця подія відновила в їхній пам'яті мариво голоду: опухлих рідних, мертві села... А далі в рядах демонстрантів йшли достойники американського світу: конгресмен Барбер Канабл, Монро кавніт менеджер Люшин Морен, посадник Рочестеру Томас Раєн, представниця від Сенату Ньюйоркського стейту Пені Кук і десяток інших знаних і заслужених діячів публічного життя. Навіть члени Комітету не сподівалися, що запрошені почесні гості візьмуть участь в Жалобному поході української громади Рочеетеру. Слава їм і щире спасибі!» «Жалобний похід закінчився Меморіяльною маніфестацією на широкій площі Civic Center Plaza» та підписанням Прокламації, що «день 24-го вересня проголошується Днем Української Жалоби в Рочестері». Перед маніфестантами виступив конгресмен Б. Канабл, який заявив: «Ми мусимо пам'ятати і розкривати всі злочини Москви перед вільним світом». Голова Республіканської партії Монро Старкветер про цю подію писав: «Я бачив сльози в очах тих, що переживали голод. Вони зрушили моє серце. Дякую, що допомогли мені зрозуміти, якою ціною люди оплачують волю» [51].

Активну участь у житті української громади Рочестера брали його дружина Олена Довгалюк та його син Богдан із дружиною Любою. Так, вони разом замість квітів на свіжу могилу членки-засновниці 47 відділу СУА імені Лесі Українки Марії Матковської, склали пожертви на Український музей в Нью-Йорку [38, с. 28; 52; 53]. А також жертвували на Фонд допомоги дітям і Фонд жертвам Чорнобиля [38, с. 33], на стипендії в Україні через Стипендійний фонд Союзу українок Америки [54], на допомогу українським дітям-сиротам [55].

Отець Харитон Довгалюк відійшов у вічність на 90-му році життя 26 листопада 2006 р. у м. Рочестер (*штат Нью-Йорк, США*) [14; 27; 31; 33]. Похоронні відправи відбулися 30 листопада в церкві святої Покрови в Рочестері [14], а відтак і на цвинтарі Ріверсайд («Riverside», *Рочестер*) [14; 36, с. 139]. У глибокому смутку залишились: дочка – Ольга Свидинська та її син Олесь Свидинський; син – Богдан, його дружина Люба Юрків і внучка Соня, родина в Україні [33].

Джерела та література:

1. Будзей О. Дунаєвський дударик / Олег Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2010. – 13 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://h.ua/story/285606/#photo>
2. Письменник // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Письменник> (14.03.2016). – Назва з екрану.
3. Довгалюк Х. Труна : оповідання / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 80. – 30 квітня. – С. 2.
4. Славутич Я. Доля українського письменника / Яр Славутич // Свобода (Нью-Йорк). – 1950. – Ч. 6. – 10 січня. – С. 2.
5. Зубрицький П. Нова радієва «Веселка» над Рочестером / Петро Зубрицький // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – Ч. 214. – 17 листопада. – С. 4.
6. Кмета-Ічнянський І. Про автора і його твір / І. Кмета-Ічнянський // Довгалюк Х. Соколова дочка : повість / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1973. – С. 5-7.
7. Луців Л. Про нові видання. [Рецензія] / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1974. – Ч. 76. – 23 квітня. – С. 2.
8. Луців Л. Про нові видання. [Рецензія] / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 92. – 25 квітня. – С. 2-3.
9. Луців Л. Про нові видання. Резюме за 1974-ий рік / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1975. – Ч. 40. – 28 лютого. – С. 2, 8.
10. Дурбак І. Чи дійсно «еміграційна література без еміграційного життя» / Іван Дурбак // Свобода (Нью-Йорк). – 1975. – Ч. 49. – 13 березня. – С. 2.
11. Маляр П. Реабілітація реалізму / П. Маляр // Довгалюк Х. Сповідь Андрія Заславського : повість / Харитон Довгалюк. – Буенос Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1977. – С. 7-13.
12. Гарасевич Марія Савівна // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Гарасевич_Марія_Савівна

13. Винничук О. Українській Православній Церкві св. Покрови міста Чикаго – славних 60! / Ольга Винничук // Час і Події. – 2011. – Ч. 23. – 26 жовтня.
14. Харитон Довгалюк [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 2006. – Ч. 51. – 22 грудня. – С. 29.
15. Маркусь В. Довгалюк Харитон / В. Маркусь // Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, співред. Д. Маркусь. – Нью-Йорк ; Чикаго : [б. в.], 2009. – Кн. 1. – С. 250.
16. «В. М.» Dowhaluk Charyton / В. М. Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.eudusa.org/index.php?title=Dowhaluk_Charyton
17. Книжка о. Харитона Довгалюка // Свобода (Нью-Йорк). – 2003. – Ч. 1. – 3 січня. – С. 19.
18. Нові видання. [Рецензія] Харитон Довгалюк : «Буревій», повість. В-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1971. 245 ст. // Наше життя (Нью-Йорк). – 1972. – Ч. 4. – квітень. – С. 4.
19. Радіон С. Нецікаві оповідання з життя-буття. [Рецензія] : Харитон Довгалюк. Кладка над потоком, оповідання (збірка оповідань). Вид-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, Аргентина, 211 стор. / Степан Радіон // Вільна думка (Сідней). – 1971. – Ч. 37. – 12 вересня. – С. 5.
20. Радіон С. Зруйноване село. [Рецензія] : Харитон Довгалюк. Буревій : повість, Вид-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1971, 245 стор. / Степан Радіон // Вільна думка (Сідней). – 1972. – Ч. 52. – 24 грудня. – С. 5.
21. Радіон С. Зруйноване село. [Рецензія] : Харитон Довгалюк. Буревій : повість, Вид-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1971, 245 стор. / Степан Радіон // Визвольний шлях (Лондон). – 1974. – Кн. 7-8. – С. 894-895.
22. Радіон С. Твір про життя українців в Америці. [Рецензія] : Харитон Довгалюк. Соколова дочка, повість, Вид-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1973, 250 стор. / Степан Радіон // Вільна думка (Сідней). – 1975. – Ч. 25. – С. 3.
23. Радіон С. Твір про життя українців в Америці. [Рецензія] : Харитон Довгалюк. Соколова дочка, повість, Вид-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1973, 250 стор. / Степан Радіон // Український голос (Вінніпер). – 1975. – Ч. 26. – С. 9.
24. Довгалюк Х. Сповідь Андрія Заславського [: повість] / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1977. – 264 с.
25. Доценко Р. Поезія – на життя і смерть / Ростислав Доценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Sokolenko/> (14.03.2016). – Назва з екрану.
26. Мацько В. Довгалюк Харитон / Віталій Мацько // Хмельничани в діаспорі. Вип. 1: Довід.-інформ. вид. / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниць. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький : [б. в.], 2009. – С. 39.
27. Федотов В. Сповідь Андрія Заславського / Володимир Федотов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://h.ua/story/363144/> (14.03.2016). – Назва з екрану.

28. Трембіцький А. М. Життєві шляхи і творча спадщина талановитого прозаїка української діаспори, уродженця Ізяславщини – священика Харитона Довгалюка / А. М. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна [редкол.: О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (від. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. X. – С. 222-227.

29. Трембіцький А. М. Письменник і священик Харитон Довгалюк / А. М. Трембіцький // Ізяславщина. Від давнини до сучасності: науково-краєзнавче видання / за ред. В. Г. Берковського. – Ізяслав : [б. в.], 2013. – С. 120-123.

30. Трембіцький А. М. Священик, журналіст і письменник української діаспори Харитон Довгалюк – уродженець Ізяславщини / А. М. Трембіцький // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 80-річчя від дня народження Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України): зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2016. – Вип. 5. – С. 164-178.

31. Доценко Р. І. Довгалюк Харитон Ониськович / Р. І. Доценко // Енциклопедія Сучасної України. Том 8: Дл-Дя. Додаток А-Г. – К. : [б. в.], 2008. – С. 172.

32. Довгалюк Харитон // Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – С. 139-140

33. Довгалюк Харитон // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Довгалюк_Харитон

34. Криволюка (Ізяславський район) // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Криволюка> (14.03.2016). – Назва з екрану.

35. Довгалюк Харитон // Хмельничани в діаспорі. Вип. 1.: Довід.-інформ. вид. / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький : [б. в.], 2009. – С. 39.

36. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 480 с.

37. Лилак М. Замість квітів в пам'ять бл. п. Олени Довгалюк / М. Лилак // Наше життя (Нью-Йорк). – 2001. – Ч. 8. – вересень. – С. 31.

38. Замість квітів на свіжу могилу бл. п. Марії Матковської // Наше життя (Нью-Йорк). – 1991. – Ч. 9. – жовтень. – С. 28, 33.

39. Прокопенко П. Письменник Х. Довгалюк рукоположений на священика / П. Прокопенко // Свобода (Нью-Йорк). – 1987. – Ч. 79. – 28 квітня. – С. 4.

40. В руслі нових завдань та надій // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – Ч. 174. – 9 серпня. – С. 3.

41. Волинський бібліографічний центр // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

42. «І. Г.» Volyn Bibliographic Center (Волинський бібліографічний центр) / І. Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.eudusa.org/index.php?title=Volyn_Bibliographic_Center (14.03.2016). – Назва з екрану.

43. «Шпаргалки». Оригінали та копії матеріалів, документів, світлин і публікацій щодо українських мистців-емігрантів, уродженців Поділля та Південно-Східної Волині. Родинний архів А. М. Трембіцького. Ч. 1: Довгалюк Х. – 47 арк.

44. Довгалюк Х. Кладка над потоком : оповідання / Харитон Довгалюк ; вступне слово А. Галана ; обкл. Володимира Пилишенка. – Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1969. – 211 + 1 нп. с.

45. Довгалюк Х. Буревій : повість / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : Вид-во Юліяна Середяка, 1971. – 245 с.

46. Наради-Відділів УНКА в Сиракузах, Рачестері і Боффало // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – Ч. 152. – 15 серпня. – С. 3.

47. Чорній С. Творча зустріч із письменниками (Рочестер, Н. Й.) / Степан Чорній // Наше життя (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 10. – листопад. – С. 18-19.

48. Довгалюк Х. Ми, розуміємо. Думки з приводу ІХ конгресу / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1966. – Ч. 186. – 6 жовтня. – С. 3.

49. Довгалюк Х. Капеля в турне / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 159. – 17 липня. – С. 4.

50. Довгалюк Х. Пісня – це голос душі! (Репортаж про хор «Бурлака» та його концерт) / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – Ч. 41. – 21 лютого. – С. 4.

51. Довгалюк Х. Велетенський успіх Меморіальної демонстрації в Рочестері / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – Ч. 203. – 25 жовтня. – С. 4.

52. Михайло Єйна [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1998. – Ч. 39. – 27 лютого. – С. 3

53. Роман Павлічка [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1986. – Ч. 48. – 13 березня. – С. 5.

54. Роман Чорнобиль [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1998. – Ч. 16. – 16 жовтня. – С. 23.

55. У пам'ять бл. п. Марії Джус // Наше життя (Нью-Йорк). – 2000. – Ч. 11. – грудень. – С. 28.

Трембіцький А.М.

м. Хмельницький

ГОСТИННІ ДВОРИ (ЗАЇЗДИ) НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ (в межах сучасної Хмельницької області)

В статті розкрито історію виникнення, діяльності, занепаду та сучасний стан гостинних (заїжджих) дворів (заїздів) на теренах міст і містечок Подільського краю в межах сучасної Хмельницької області.

Ключові слова: заїзди, гостинні (заїжджі) двори, Поділля

Особливості виникнення, діяльності, занепаду гостинних (*заїжджих*) дворів (*заїздів*) на теренах Поділля фрагментарно розкрили в своїх працях українські дослідники Є. Сіцинський [1], З. Гудченко [2], В. Святелик [3], С. Стопенчук [4], О. Рибчинський [5], А. Трембіцький [6; 7; 8]. А також С. Таранушенко та П. Жолтовський [9], які під час своїх екскурсій по Поділлю в 1924 і 1930 рр. зробили значну кількість світлин заїздів краю. Частково цю проблематику висвітлено в історичному путівнику «100 Еврейских местечек Украины» (2000) [10] та інших публікаціях [11; 12]. Науковці вказують, що в Україні проміжне положення між містом і селом займали містечка, які деякими своїми рисами нагадували то місто, то село, в той же час мали власний доволі своєрідний архітектурний стиль. Зацікавленість сучасних дослідників викликає не тільки виразна особливість забудови подільських містечок у цілому, але й архітектурне рішення окремих будівель, яке повністю обумовлене соціальними, історичними та економічними факторами [2, с.109], адже саме регіональна і транзитна торгівля сприяла економічному розквіту містечок краю. Процес виникнення містечок в історичному аспекті, загалом, пов'язаний зі стародавніми сільськими громадами, які склалися з декількох сусідських поселень. При цьому, одно з поселень служило центральним місцем, де мешканці постійно збирались на віче. Часті зібрання народу в цьому поселенні розвивало різні галузі промисловості, ремесел і торгівлю, що призводило до перетворення поселення в містечко чи місто [13, с.3-4].

Загалом, у XIX ст. на теренах України, зокрема, і Поділля, містечком називали невелике поселення, в якому проходили ярмарки та базари [14, с.2], або ж ту частину міста, де відбувались торги [15, с.36]. Так, починаючи з кінця XV ст. майже кожне українське місто чи містечко мало принаймні один великий ярмарок на рік, де проводилась оптова купівля-продаж різноманітних товарів. Згадуючи ці знамениті ярмарки письменниця, подолянка О. Приходько (*дружина Олекси Приходька – брата Віктора Приходька – авт.*) в свої спогадах «Прадід Ілія» (1968) пише, що «ярмарок у Кам'янці на «Іванця» був знаменитий! Чого, чого там тільки не було! Мандрівні крамарі звичайно скуповували за безцінь на фабриках та у гуртовиків усякі браковані речі і на ярмарку добре заробляли. Ярмарок відбувався на величезній площі. Людей бувало на ньому, як мурашок на муравлиську. Вони купчилися коло халабуд з різноманітними товарами, що приваблювали та заманювали покупців, які розгублювались перед цілими купами всякого добра і не знали, що власне купити за ті мізерні гроші, зібрані на ярмарок. Ось тут крамарі якраз і стосували своє мистецтво вихвалити, зазивати, намовляти, переконувати та головно – обдурювати бідних, наївних людей. А купити на ярмарку можна було все, починаючи з

образів усіх угодників Божих та хрестиків, а кінчаючи на намистах, кораллах, пацьорках, перстнях, кульчиках, всяких хустках, матеріях та одягу. Також були тут всякі господарські речі: ножі, серпи, коси, пилки, посуд та начиння. А що вже гончарські вироби – макітри, миски, збанки...» [16]. На ці знамениті українські ярмарки в містах і містечках, де продавали десятки тисяч голів худоби, прибували купецькі каравани з далеких країв. На теренах Поділля найбільше ярмарків мали: по чотири – Новокостянтинів (*нині село Летичівського району*); по три – Кам'янець-Подільський, Фельштин (*нині с. Гвардійське Хмельницького району*), Чорний Острів; по два – Меджибіж, Ярмолинці [11, с.125]. Меджибізький ярмарок був відомий далеко за межами краю. Тут торгували продукцією місцевих ремісників: гончарів, ткачів, шевців, шапкарів, червонодеревників, ювелірів [10, с.138]. Під стінами цих поселень, де в дні ярмарків виникали цілі табори купців-мандрівників, будували гостині (*заїжджі*) двори (*пізніше їх стали називати на азійську манеру – караван-сарай*), подорожні корчми (*«посполиту кухню», шинок, лабаз*) [17], *«посполиту лазню»*, млин. Усі доходи від них надходили до міської казни. Таким чином, заїзди служили дахом і стоянками для купецьких караванів та мандрівників, де їх власники намагались забезпечити гідний сервіс відвідувачам [10, с.164], надаючи одночасно й додатковий сервіс (*баня, пункт обміну, торгівля, харчування*) [6, с.271]. Корчма (*шинок, лабаз*), – це окрема будівля або невеликий заїзд, де продавалися «зігріваючі» (*спиртні – авт.*) напої (*квас, пиво, мед*) [11, с.102]. У корчмі, що тривалий час заміняла ратуші й гостинні двори, укладались та скріплювались рукобиттям і могоричем різноманітні усні угоди та лихварські операції. Заїжджі двори, що виникали в середні віки, обслуговували всіх відвідувачів, хоча заможні люди дуже рідко заходили туди, а подорожуючих пішки бідняків туди намагались не пускати. У заїздах при обслуговуванні кожного постояльца суворо дотримувались соціальні відмінності: забезпечені люди обслуговувалися в себе в кімнаті або їдальні та мали право замовляти страви з продуктів, яких не було в господарів, а також могли стежити за процесом приготування їжі на кухні; бідні – їли просту їжу без права вибору за гранично мінімальну ціну разом із господарем або його родиною [12].

Зазвичай, гостині (*заїжджі*) двори (*заїзди*) були розташовані в центрі міста, містечка чи на ринковій площі (*лише Старокримський караван-сарай був розташований за міськими мурами*) [5, с.90]. На Поділлі містечко в ХІХ ст., як правило, поділялося на торгову частину й передмістя. В центрі влаштовувалась торгова площа – ринок, по периметру якої збудовані єврейські будинки й селянські хати [18, с.157]. Стара забудова містечок, що збереглася й до нині, безумовно, перероблялася, проте це в основному зводилося до внутрішнього перепланування окремих будівель, а фасади

майже не змінилися. Вціліла архітектура забудови таких колишніх подільських містечок, як Дунаївці, Жванець, Зіньків, Летичів та інших [2, с.110; 10, с.52] розкриває широкий типологічний діапазон єврейських житлових будинків, що відрізняються кількістю поверхів, пропорціями, видом покрівлі, будівельним матеріалом, просторовою орієнтацією [10, с.52] та свідчить, що вулиці містечок «мають камерний, «інтер'єрний» характер» (мал. 1) [2, с.110].

Мал. 1. Зіньків, фрагмент забудови містечка, 1927 р. [2, с.111]

У містечках будували з матеріалу, найбільш розповсюдженого у відповідних природно-кліматичних зонах [2, с.112]. При цьому будинки міщан відрізнялися від сільських хат [2, с.113] «великим простором» та «деяким зазіханням на прикраси» [19, с.18]. Від торгової площі розходилися вулиці, на яких були лавки, одна або декілька дерев'яних чи кам'яних церков [20, с.275]. Єврейські будинки, – це, зазвичай, одно- або двоповерхові будівлі з високим цоколем, в якому влаштовувались великі склади для продуктів і товарів [10, с.48].

Заїзд для подорожнього чи купця в XIX ст., – це в будь-яку погоду дуже бажаний притулок для змученого мандрівника, який здолав «широкий, що тоне в безмежному болоті степовий тракт, де карета, віз чи балагула (*критий дорожній віз – авт.*) вибираються в сторону від розкислого під дощами місива, не рахуючись із витривалістю коней». Це «бажаний маяк на шляху в чистому полі, в селі, в містечку, на розвилці доріг, на площі біля церкви чи костелу, що виділяється серед приземистих хат і містечкових будинків якоюсь особливою незграбністю і великими розмірами». Гостинний (*заїжджий*) двір, – це «тісна, душна, пропахла запахами землі і всього, що на ній живе, росте, виробляється» будівля, що «виділялася серед приземистих хат і містечкових будинків якоюсь особливою вайлуватістю і великими розмірами» біля «дороги в чистому полі, в селі, в містечку, на розвилці доріг, на площі біля церкви чи костелу» [11, с.124].

Дуже розповсюдженим типом єврейських будівель був заїзд, в якому

під одним дахом розміщувались жилі приміщення, готель для купців і мандрівників, стоянки обозів із вантажем і стійла для коней (мал. 2) [10, с.47]. Більшість заїздів, – це довга будівля з вальмовим (дах із чотирма скатами, торцеві скати мають трикутну форму («вальми») й простягаються від коника до карниза, а два інші скати – трапецієподібної форми – авт.) чи двосхилим дахом і широкими в'їздами з обох торців будівлі, з'єднаними наскрізним проїздом. Вздовж проїзду розташовувались стійла, а на другому поверху – приміщення для ночівлі [10, с.53]. На жаль, вже давно не стоять у заїздах коні, опустивши голови в мішок з вівсом, випряжені з селянського воза чи містечкової балагули [11, с.102].

Мал. 2. Старий постійний двір [12]

В ярмаркових містечках на ринковій площі чи вздовж вулиць, що вели до неї, як правило, будували заїзди, що досить часто формували простір ринкової площі. Так, у містечку Нова Ушиця (мал. 3) шість паралельно розташованих заїздів утворюють одну з сторін ринкової площі [10, с.53].

Мал. 3. Нова Ушиця, заїзди на ринковій площі. Видяг з двору. 1996 р. [10, с.53]

Зовнішній вигляд заїзду визначався статусом поселення. Так, у місечках Зіньків (мал. 4) [9, с.140] і Купин (нині село Городоцького району) (мал. 5) [9, с.177], – це була «довга глинобитна споруда під соломою», а в повітовому місті Летичів (мал. 6) – «велика кам'яна будівля з архітектурно проробленими фасадами» [10, с.53].

Мал. 4. Зіньків, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.140]

Мал. 5. Купин, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.177]

Мал. 6. Летичів, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.211]

У містах і містечках Поділля з давніх часів існували гостині (*заїжджі*) двори, кожний зі своєю власною неповторною архітектурою, досі прямих копій заїздів на теренах краю на разі не виявлено. Характеризуючи гостині (*заїжджі*) двори (*заїзди*) на Поділлі, важливо відмітити, що їхні будівлі являли собою прямокутне подвір'я з приміщеннями в один або декілька ярусів для розміщення людей і короткочасного зберігання різноманітного товару. Зазвичай українці споруджували *заїзди* з міцного каміння, враховуючи при цьому можливість перечекати недовгу облогу нападників чи, щоб відбити його. Часто зовнішні стіни заїздів прикрашали багато оздобленими порталами входів, що надавало їм справжньої подоби сучасних готелів [6, с.271]. До сьогодні зберігся детальний опис великої їдальні (21х6 м) заїзду в Ярмолинцях, до якої з холу вели дубові двері. Її стіни «до половини висоти були вкриті неоготичними дерев'яними панелями», зі стелі висали велетенські світильники. Вікна їдальні, що ввечері закривалися зеленими шторами, прикрашеними гербами родини Орловських, виходили на північну терасу, звідки по сходах можна було спуститися до саду». В їдальні по обидві сторони дверей, що вели до саду, висіли картини, на яких були зображені палаци-близнюки в Маліївцях і Мурованих Курилівцях. Навпроти дверей розташовувався мармуровий камінь, над яким висіло дзеркало і портрети Яна Онуфрія Орловського та Янтонія Красицького. Оформлення їдальні (*дубовий годинник на стіні, мисливські трофеї*) та меблі (*дубові буфет і лавиці, неоготичні стільці та крісла, стелаж зі зброєю, фортепіано*) були виконані в стилі 1860-х рр. На першому поверсі «царського заїзду» було три ампірні салони, великий салон і бальна зала, стіни яких прикрашали картини італійської та фламандської шко-

ли. Почесне місце серед них займали «Свята родина», яку приписували С. Рафаелю, та «Зняття з хреста» Х. Рібери (з *родинної колекції Талейран-Перігор*). Заїзд стояв майже на торговищі й тому мав лише невеликий сад на південному сході. Вдодж головного фасаду заїзду ріс живопліт, біля якого влітку виставляли екзотичні рослини з теплиць. Із північного боку заїзду знаходилася «чимала господарська частина» – з кухнями, пекарнями, стайнями та флігелями» [21].

«Заїзди» поділялися на декілька частин: кімнати для сім'ї власника, готель для мандрівників і купців, приміщення для візників і караванників, господарські будівлі. План «заїзду» зазвичай складався з двох-чотирьох великих частин, приміщення кожної з них були об'єднанні загальною функцією. Якщо будівля була симетричною, то з одного боку розміщувалися кімнати господаря і його сім'ї, а з другого – кімнати (*номери*) для приїжджих, з яких був безпосередній вихід до приміщень візників і караванників. При асиметричній композиції з одного боку розміщувалися приміщення для візників і караванників, з другого – житлові приміщення (*кімнати ближчі до вулиці займав господар, а дальші – постояльці*) [2, с.115-116]. Функціональній структурі «заїздів» відповідали і їх екстер'єри. Ворота, які влаштовували збоку, або посередині фасаду, прикривали широкий наскрізний проїзд для коней і возів – під загальним дахом із житлом, але без стелі [2, с.116]. Заїзди було легко віднайти по воротах, адже всі інші містечкові будинки не мали подвір'я, воріт, саду, городу чи грядок. Заїзди були різних типів: з подвір'ям біля будинку, з подвір'ям – за будинком, з проїздом на подвір'я через будинок – під мезоніном або між двома будинками, які надавали ночівлю, стіл і трапезу людям та коням [11, с.102]. Характерною рисою містечкових будівель була наявність важких, незграбної форми колон із каменя чи товстого дерева, потинькованого по «дранці». Проте такі колони виглядали досить природними в монументальних кам'яних будівлях заїзду чи корчми [2, с.117].

Важливо зазначити, що будівництво заїздів на теренах краю не пов'язане із турецькою окупацією Поділля в 1672 р., адже право будувати гостинні (*заїжджі*) двори для приїжджих купців було надано подолянм магдебурзьким правом [17]. Найбільша кількість стародавніх гостинних (*заїжджих*) дворів (*заїздів*), або їх розвалин збереглася на теренах Подільського краю, через те дослідники припускають, що торговельний центр Європи XVII – XVIII ст. розташовувався саме на Поділлі. Кількість заїздів у містах і містечках була різною. Так, у м. Нова Ушиця їх було 6 [10, с.53], у м. Жванці (*нині село Кам'янець-Подільського району*) в середині XIX ст. уся «головна вулиця вдодж великої дороги була забудована корчмами і заїжджими дворами» [18, с.157], у Меджибожі – 2 [10, с.141], у Мінківцях (*нині село Дунаєвецького району*) – 5 [9, с.243-247]. Поділь-

ський археолог С. Стопенчук зазначає, що в залишках комплексу споруд XVI ст., розташованих поблизу Меджибізької фортеці, було виявлено торгово-побутові речі та фундаменти споруд, які вказують на те, що тут існував гостинний двір (*караван-сарай*), більш відомий сучасним дослідникам як Замок Ракочі [4].

Заїзди в містах і містечках: Городок (*мал. 7-9*), Дунаївці (*мал. 10*), Жванець (*мал. 11-13*), Зінків (*мал. 13-18*), Кам'янець-Подільський (*мал. 19*), Китайгород (*нині село Кам'янець-Подільського району*) (*мал. 20-22*), Летичів (*мал. 23-24*), Меджибіж (*мал. 25-26*), Міньківці (*нині село Дунавецького району*) (*мал. 27-31*), Смотрич (*мал. 32-33*), Стара Ушиця (*нині смт Кам'янець-Подільського району*) (*мал. 34*), Фельштин (*мал. 35*), Чорний Острів (*мал. 36*), Шатава (*мал. 37-38*) [9], функціонували аж до 30–40-х років XX ст.

*Мал. 7. Городок, заїзди на ринку. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.70]*

*Мал. 8. Городок, заїзд мурований. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.72]*

*Мал. 9. Городок, торгові ряди. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.73]*

*Мал. 10. Дунаївці, великий заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.92]*

*Мал. 11. Жванець, заїзд на Бронштейна. Світлина о С. Таранушенка,
1930 р. [9, с.110]*

Мал. 12. Жванець, заїзд. Світлина С. Таранушенка, 1930 р. [9, с.111]

Мал. 13. Жванець, заїзд з піддашком. Світлина С. Таранушенка, 1930 р. [9, с.112]

Мал. 14. Зіньків, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.138]

*Мал. 15. Зіньків, мурований заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.127]*

Мал. 16. Зіньків, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.139]

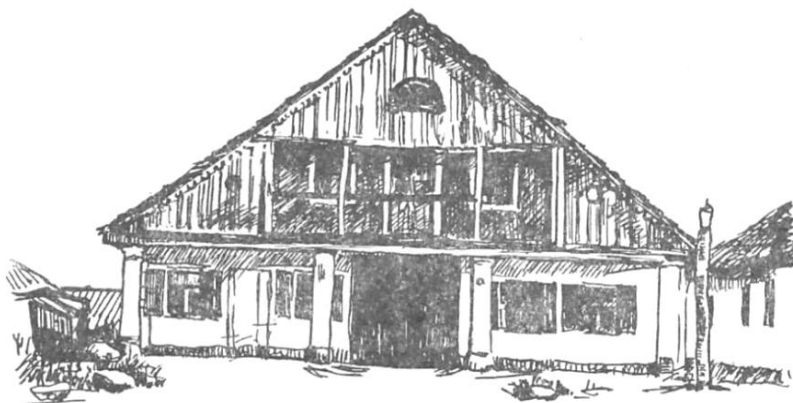
Мал. 17. Зіньків, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.141]

Мал. 18. Зіньків, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.142]

Мал. 19. Кам'янець-Подільський, інтер'єр заїзду. 1920 р. [2].

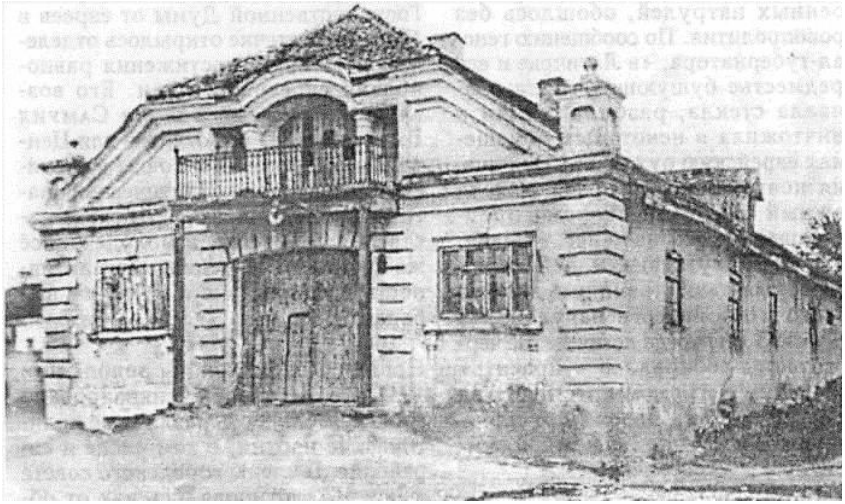
Мал. 20. Китайгород, заїзд. 1920-і рр.) [2]

*Мал. 21. Китайгород, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[14, с.158]*

Мал. 22. Китайгород, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.159]

Мал. 23. Летичів, заїзд XIX ст. 1920-і рр. [10, с.52]

Мал. 24. Летичів, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.210]

*Мал. 25. Меджибіж, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.240, 10, с.163]*

*Мал. 26. Меджибіж, гостинний двір і ратуша. Світлина
П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.227]*

Мал. 27. Міньківці, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.243]

Мал. 28. Міньківці, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.244]

*Мал. 29. Міньківці, заїзд (тил). Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.245]*

*Мал. 30. Міньківці, заїзд, ратуша. Світлина П. Жолтовського, 1930 р.
[9, с.246]*

Мал. 31. Міньківці, заїзд. Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.247]

Мал. 32. Смотрич, будинок (колишній заїзд). Світлина С. Таранушенка, 1930 р. [9, с.328]

*Мал. 33. Смотрич, будинок (колишній заїзд).
Світлина С. Таранушенка, 1930 р. [9, с.329]*

*Мал. 34. Стара Ушиця, заїзд.
Світлина П. Жолтовського, 1930 р. [9, с.341]*

*Мал. 35. Фельштин, заїзд. Поштова листівка початку XX ст.
[9, с.355; 22]*

*Мал. 36. Чорний Острів, заїзд. Світлина П. Жолтовського. 1930 р.
[9, с.375]*

*Мал. 37. Шатава, заїзд, 1786 р. Світлина С. Таранушенка, 1924 р.
[9, с.398]*

*Мал. 38. Шатава, заїзд, 1786 р. Світлина С. Таранушенка, 1924 р.
[9, с.399]*

На сьогодні на Поділлі (в межах сучасної Хмельницької області) збереглося лише три будівлі стародавніх заїздів у Кам'янці-Подільському (мал. 39) [23], Меджибожі (мал. 40) [5; 10, с.168], Новій Ушиці (мал. 3) [10, с.53].

Мал. 39. Кам'янець-Подільський, колишній заїжджий двір Нарольського. 2000-і роки [23]

Мал. 40. Меджибіж, торгові ряди. Вигляд з подвір'я, 1980-ті рр. [5; 10, с.168]

Проте більшість заїздів, цих неповторних пам'яток української архітектури було знищено «гуманною» більшовицькою владою в ХХ ст. [5, с.95], у т. ч. й у містечку Купіль (нині село Волочиського району) [24]. Також у цей час у містечку Ярмолинці знищено великий старовинний одноповерховий гігантський заїзд («царський заїзд», більш відомий як «палац Орловських») (50x25 м) ХVІІ ст., що стояв напроти ринку і в якості гостьової резиденції Орловських слугував аж до Першої світової війни (мал. 41) [21].

Мал. 41. Ярмолинці. «Царський заїзд» (палац Орловських).
Світлина до 1914 р. [21]

Таким чином можна зробити висновки, що без пізнання та вивчення історії виникнення, діяльності, занепаду та сучасного стану, а також архітектури, будівництва та облаштування гостинних (заїжджих) дворів (караван-сарай, заїздів) на теренах міст і містечок Подільського краю, неможливо пізнати усю його багатогранну історію.

Джерела та література:

1. Сецинский Е. Исторические ведомости про приходы и церкви Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. Сецинский. – Каменец-Подольский : [б. и.], 1900. – С. 103.
2. Гудченко З. С. Некоторые особенности архитектуры местечек Украины (конец ХVІІІ – начало ХХ в.) / З. С. Гудченко // Советская этнография (Киев). – 1978. – № 5. – С. 109-118.
3. Святелик В. А. Історія Тульчина ХVІ – ХVІІІ ст. / В. А. Святелик. – Тульчин, 1998. – С. 17-18.
4. Стопенчук С. Традиції міжнародної торгівлі на Поділлі / С. Стопенчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: www.center.km.ua/metod_kab/metod_mat/5/7.html

5. Рибчинський О. Особливості формування архітектури караван-сараїв в містах України / О. Рибчинський // Спадщина (Київ). – 2008. – липень. – С. 90-99.

6. Трембіцький А. Караван-сараї (гостинні (заїжджі) двори) на Поділлі / Анатолій Трембіцький // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 1. – С. 268-279.

7. Трембіцький А. М. До історії виникнення та занепаду заїздів (гостинних дворів) на Поділлі / А. М. Трембіцький // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конф. «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку», присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського «Барське старовто. Історичні нариси XV – XVIII ст.» / Ред. кол. Дмитрієнко М. Ф.(гол.), Мосунов М. М. (спів гол.), Бакалець О. А.(відп. ред.), Коваль Н. О. (відп. секр.). – Київ-Бар, 2014. – С. 152-161.

8. Трембіцький А. М. Гостинні (заїжджі) двори (заїзди) на Поділлі / А. М. Трембіцький // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція / Матеріали конференції. 17-18 жовтня 2014 р., м. Шаргород Вінницької області / Ред. кол.: С. Д. Гальчак (гол.), Ю. А. Зінко (спів гол.), А. В. Войнаровський (відп. секр.) та ін. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. – С. 59-69.

9. Таранушенко С. А. Пам'ятки архітектури Подільської губернії / С. А. Таранушенко. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2013. – 436 с.

10. 100 Еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель. 2-е изд. – СПб.: [б. и.], 2000. – Вып. 1. Подолия. – 620 с.; 100 еврейских местечек Украины: исторический путеводитель. Вып. 1: Подолия. 2-е исправ. и доп. изд. – Иерусалим ; Санкт-Петербург, 1998. – 320 с., 111 ил., 17 карт. и пл.

11. Малаков Д. В. По Восточному Подолью (от Жмеринки до Могилев-Подольского) / Д. В. Малаков. – М.: «Искусство», 1988. – 168 с.

12. Корчма, шинок, лабаз, видумка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://forum.violity.com/viewtopic.php?p=6230217&sid=410c3a371c13d13775701c05fbd91a18>

13. Иванишев Н. О древних сельских общинах в юго-западной России / Н. Иванишев. – К.: [б. и.], 1863. – С. 3-4.

14. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии / Н. Арандаренко. – Полтава: [б. и.], 1849. – Ч. III. – С. 2.

15. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим описанием Малья России, из частей коей оное наместничество составлено / А. Шафонский. – К.: Университетская типография, 1851. – С. 36.

16. Приходько О. Прадід Ілія. Частина четверта. Наталія / Ольга Приходько // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 98. – 24 травня. – С. 2.

17. Виробнича культура: світоглядні аспекти, обряди та ритуали [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: www.litopys.org.ua/istkult2/ikult204.htm - 106к

18. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию / А. Афанасьев-Чужбинский. – СПб. : [б и.], 1863. – Ч. II. – С. 157.

19. Січинський В. Українське дерев'яне будівництво і різьба / В. Січинський ; Вступ англ. мовою М.-С. Гамбаль. – Львів: Накл. укр. робітн. союзу в США, 1936. – 34 с., іл.; 5 окр. л. іл.

20. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии / Н. Арандаренко. – Полтава : [б. и.], 1849. – Ч. II. – С. 275.

21. Ярмолинці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.castles.com.ua/jar.html>

22. Будівництво цивільне. Заїзд в Фельштині на Поділлі. Поштова листівка початку ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.castles.com.ua/gvard.html>

23. Екскурсійний маршрут «Шевченківськими місцями» у Кам'янець-Подільському [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://kraeznavstvo.blogspot.com/2014_06_01_archive.html

24. Історія села Купіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://volorada.org.ua/sub/kupil/istoriya/istoriya-sela-kupil/>

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2015 РОЦІ

Хмельницька міська організація НСКУ станом на 10.12.2015 р. нараховує 50 осіб, з них 6 докторів наук, 20 кандидатів наук, 4 старші викладачі вузів обласного центру. В складі міського осередку краєзнавців 30 освітян, 15 представників культурноосвітніх установ, 2 – священнослужителі (водночас вони є викладачами кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП, а також є діючими кліриками Хмельницької єпархії УПЦ), 3 члени міської організації представляють інші установи. Протягом 2015 р. троє членів вибули у зв'язку із зміною місця проживання, п'ятеро бажаючих осіб подали заяви на вступ в НСКУ. В квітні 2015 р. кандидат історичних наук, доцент, проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Телячий Ю.В. успішно захистив докторську дисертацію і через кілька місяців став професором.

Науковий і творчий потенціал протягом 2015 р. значно і якісно зріс, було опубліковано 302 наукових статті, видано 7 монографій та навчальних посібників, більше 15 науково-методичних розробок, проведено 34 науково-краєзнавчих конференцій, круглих столів, симпозіумів тощо. Важливою віхою в діяльності міської організації став випуск науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», в якому публікуються наукові розробки не тільки краєзнавців обласного центру, а й членів НСКУ і всіх бажаючих з Хмельниччини та інших регіонів України. За поточний рік побачили світ 6 науково-краєзнавчих збірників, статті яких охоплюють історію, етнографію, культурологію, археологію, біографістику, духовність, літературний процес тощо нашого краю і України. В листопаді 2015 р. на базі обласної наукової бібліотеки започатковано історико-краєзнавчі читання з найгостріших проблем сучасного розвитку регіону і держави для студентської молоді і старшокласників освітніх закладів м. Хмельницького.

Протягом поточного року краєзнавці міста брали активну участь в організації і проведенні міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, в різноманітних виховних заходах, присвячених різноманітним знаменням, пам'ятним та ювілейним датам в історії краю, України, працювали в архівних установах. Більшість наукових досліджень міських краєзнавців, зокрема представників вишів, були спрямовані а розкриття педагогічних, психологічних, методичних та історико-педагогічних аспектів і проблем, що постали на сучасному

етапі перед освітянською галуззю, включаючи публікації лекцій з окремих тем, розробки семінарських занять, програм самостійної роботи студентів, практичних курсів, висвітлення передового досвіду у проведенні лабораторних занять, педагогічної практики тощо. Необхідно зазначити, що більшість цих розробок пов'язані з краєзнавчим матеріалом. Водночас доктор історичних наук Місінкевич Л.Л. закінчив роботу над VI томом науково-документального видання «Реабілітовані історією. Хмельницька область», а інші члени міської організації НСКУ, згідно з рішенням пленуму обласної краєзнавчої організації від 17 квітня 2015 р., приступили до реалізації проекту щодо підготовки і видання енциклопедичного довідника «Хмельниччина».

В обласному центрі за останній період сформовано декілька потужних краєзнавчих осередків: в гуманітарно-педагогічній академії, обласних бібліотеках, державному архіві Хмельницької області, обласному краєзнавчому музеї, університеті управління та права, інституті МАУП, інституті післядипломної педагогічної освіти.

Так, наприклад, до складу краєзнавчого осередку **Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії** входять три доктори наук (Шоробура І.М., Галус О.М., Телячий Ю.В.), 7 кандидатів наук (Блажевич Ю.В., Барташук Л.Ю., Красносілецький Д.П., Каленська А.В., Кришук Б.С., Маховська С.В., Островий В.М.), 3 старших викладачі (Адамський В.Р., Ільїнський В.М., Халайцан В.П.). Важливими складовими частинами історико-краєзнавчої роботи в академії є проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, круглих столів, проблемних семінарів, наукових симпозіумів, засідань краєзнавчого гуртка, організації туристично-екскурсійних поїздок до пам'ятних місць, історико-архітектурних ансамблів і пам'яток, проведення майстер-класів з різних видів декоративно-прикладного мистецтва, виставок тощо. Академія плідне і творчо співпрацює в галузі історико-краєзнавчих та етнографічних досліджень з низкою вузів та культурно-освітніх установ України, нашого краю і зарубіжжя.

Краєзнавча робота в академії ведеться на всіх факультетах та кафедрах, а також під час педагогічної практики студентів в школах, дитячих закладах та позашкільних установах міста та області. В академії створено музей історії закладу, музей-лабораторію народознавства, музеї геральдики та дошкільної освіти. Так, наприклад, доцент Ільїнський В.М., член краєзнавчого осередку, голова обласного відділення Українського геральдичного товариства, є автором 80-ти гербів міст і сіл України, зокрема й майже всіх районів і районних центрів та великих населених пунктів краю. Важливим напрямком науково-краєзнавчої роботи є підготовка дисертаційних досліджень (краєзнавці Адамський В.Р. та Коваль Л.М.), виступи на передачах телерадіокомпанії «Поділля-центр» (Блажевич Ю.І., Красносілецький Д.П., Шоробура І.М.). Вуз виступає ініціатором проведення щорічних науково-практичних конференцій під рубрикою «Духовні витоки Поділля». В 2013 р. це було присвячено видатним педагогам краю, у 2014 р. – пройшла чергова всеукраїнська конференція «Духовні витоки Поділля: видатні митці краю». В 2015 р. така конференція була присвячена видатним науковцям Хмельниччини, а на 2016 р. планується проведення наукового зібрання до пам'ятної дати організації і проведення просвітянської роботи на Поділлі. Починаючи з 2006 р. щорічно проводять-

ся «Педагогічні читання пам'яті М.М.Дарманського».

Протягом 2015 р. також були проведенні всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції, круглі столи для аспірантів, молодих вчених та студентів вишів України і краю, присвячених сучасним історико-педагогічним дослідженням в Україні, християнському вихованню в сім'ї, актуальним питанням мистецької педагогіки, тижням науки в гуманітарно-педагогічній академії, ролі студентської молоді в сучасних реаліях, етнонаціональних процесах тощо.

Активно працюють краєзнавці **Хмельницького університету управління та права** (Місінкевич Л.Л., Стеньгач Н.О., Титова Н.В., Іваневич Л.А.).

Упродовж 2015 року в університеті управління та права активно проводилися наукові заходи. Загалом організовано та проведено 21 науковий захід, серед яких 11 науково-практичних конференцій (з них 3 – міжнародних, 6 – всеукраїнських, 2 – загальноуніверситетські), 4 тематичних круглих столи щодо розвитку національного законодавства, 6 інших заходів. Серед них:

- II Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації». Виданий збірник матеріалів конференції;

- Міжнародна наукова конференція «Чотирнадцять осінніх юридичних читання». Видано два збірника матеріалів конференції;

- Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми модернізації приватного права в умовах Євроінтеграції».

- VII Всеукраїнська студентська конференція «Foreign Languages in Use: Academic and Professional Aspects»;

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту»;

- XV Всеукраїнська науково-практична конференція «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку». Виданий збірник матеріалів конференції;

- III Всеукраїнська науково-практична конференція «Морально-етичні, правові та психологічні роботи лікаря». Виданий збірник матеріалів конференції;

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми вдосконалення юридичної клінічної освіти»;

- IV Всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні»;

- XIX щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів університету «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як Європейської держави» (14 березня 2015 року);

- Щорічна звітна наукова конференція студентів Хмельницького університету управління та права (12 квітня 2014 року).

В **Хмельницькому інституті МАУП** активно працюють кандидати богословських наук Дацюк О.А. (секретар Хмельницької єпархії УПЦ, зав. кафедрою теології та українського православ'я) і Причишин С.М. (священнослужитель), які не тільки читають лекції та проводять семінари з християнської тематики, а й беруть активну участь в різноманітних наукових заходах вишів та культурно-освітніх установ обласного центру і є організаторами дев'яти Всеукраїнських науково-практичних

конференцій «Історія, культура та освіта: християнський вимір», основна тематика яких спрямована на дослідження духовно-релігійних процесів на теренах Поділля і Південно-східної Волині, висвітлення становлення і розвитку церковно-історичного краєзнавства на Поділлі, повернення із забуття церковних діячів краю всіх історичних періодів, діяльності духовних навчальних закладів, добродійної діяльності церкви на сучасному етапі, вивчення історії культових споруд, монастирів тощо. Тільки в 2015 р. на базі інституту МАУП, при сприянні керуючого Хмельницькою єпархією УПЦ, митрополита Антонія (Фіалко) було проведено дві всеукраїнські науково-практичні конференції вищезазначеної тематики, присвячені 80-річчю від дня народження Блаженнішого Володимира, митрополита Київського і всієї України, 1000-літтю від дня кончини рівноапостольного князя Володимира, святителя Київської Русі та річниці утворення Хмельницької єпархії УПЦ. Члени краєзнавчого осередку інституту МАУП, водночас діючі клірики єпархії, проводять значну катехізаторську, освітню і духовно-просвітницьку діяльність не тільки в стінах вишу, а й в православних храмах обласного центру і Хмельницької єпархії. Так, наприклад, Дацюк О.А. очолює єпархіальний відділ з катехізації і освіти та також обласний осередок Всеукраїнського православного педагогічного товариства, членами якого є викладачі вишів та шкіл, спортивні діячі, працівники соціальної і культурної сфер, церковники, журналісти. Протягом 2015 р. краєзнавці-духівники займалися аналізом, узагальненням і поширенням передового досвіду духовно-моральної і релігійної просвіти молоді, розробкою рекомендацій щодо використання духовно-морального потенціалу в роботі з віруючими та священнослужителями. В поточному році активзувалась робота із запровадження в навчальні заклади предмета «Біблійна історія і християнська етика». З цією метою було налагоджено співробітництво з Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти (ректор – член НСКУ, доктор педагогічних наук, професор Берека В.С.), водночас здійснювалось методичне керівництво викладанням аналогічних предметів в недільних школах єпархії, проводились постійні консультації журналістів і режисерів православних телевізійних і радіопрограм тощо.

Для покращення просвітницької роботи і подальшої взаємодії в справі духовної просвіти з державними і приватними навчальними закладами, як це вже зазначалось, 3 березня 2004 р. почав діяти обласний осередок Всеукраїнського православного педагогічного товариства. Основною сферою діяльності цього формування є активна пропаганда і поширення педагогічних розробок православних учених в галузі освіти і виховання учнівської та студентської молоді, участь в культурно-просвітницьких заходах різних рівнів, організація і проведення науково-практичних та методичних зібрань щодо добродійних вечорів та конференцій релігійно-світської тематики, конференцій, круглих столів, виставок тощо. Варто також відзначити активну участь духівників-краєзнавців у щорічних Всеукраїнських науково-краєзнавчих конференціях «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття» (до речі, їх вже відбулося 14) та присвячених мовній політиці та проблематиці в Україні.

Останнім часом поживилась краєзнавча робота в **обласному інституті післядипломної педагогічної роботи** (Берека В.С., Войтенко В.І., Очеретянко В.І.).

В 2015 р. тут проводилась щорічна всеукраїнська науково-практична конференція щодо активізації патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в Україні та на Хмельниччині, становленні та розвитку педагогічної освіти і освітньої галузі нашого краю в історичному та сучасному вимірах. На базі інституту постійно проводяться олімпіади, курси підвищення кваліфікації для вчителів історії, суспільствознавства, педагогів-вихователів, організуються історико-краєзнавчі читання, видається значна кількість методичної та науково-популярної літератури для педагогічних працівників, збірки наукових праць тощо. В рамках минулорічного відзначення 75-річчя заснування цього закладу тут було відкрито і презентовано музей історії освіти на Хмельниччині, який в 2015 р. визнано одним з найкращих в Україні і який постійно поповнюється новими історико-педагогічними розвідками і дослідженнями щодо освітянської сфери нашого краю.

В поточному році члени НСКУ **Хмельницького обласного краєзнавчого музею** (Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.) брали участь в різних наукових заходах.

Зокрема, у конференціях: «День Соборності України: історико-політологічні дискусії» (Хмельницький інститут МАУП, 22.01.2015) – Єсюнін С.М.; VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Історія, культура та освіта: християнський вимір» /вшанування пам'яті Блаженнішого Володимира Митрополита Київського і всієї України, 220-річчя створення Подільської єпархії (Хмельницький інститут МАУП, 30.04.2015) – Єсюнін С.М.; науково-практична конференція «Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність, приурочена 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, 15.05.2015) – Єсюнін С.М.; Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, Музей історії релігій, 25.05.2015) – Єсюнін С.М.; XIII науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» (Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», 19.06.2015) – Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.; наукова конференція «Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.» (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 24-25.09.2015) – Єсюнін С.М.; наукова історико-краєзнавча конференція «Віньковеччина в історії Поділля» (сmt. Віньківці Хмельницької обл., 09.10.2015) – Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.; П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (м. Могилів-Подільський Вінницької обл., з 16.10.2015) – Єсюнін С.М.; науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: містечка Правобережної України – історія, проблеми, перспективи розвитку» (Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», 30.10.2015) – Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.; I-Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення» (Обласний літературно-меморіальний музей М.Островського м.Шепетівка, 19.11.2015) – Єсюнін С.М.; Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція з міжнародною участю «Бердичів від давнини до сьогодення» (Музей історії міста Бердичів, 12.11.2015) – Єсюнін С.М. та ін. Також Єсюнін С.М. та Стрельбіцька Н.І. брали участь у роботі ряду круглих столів.

Активною була видавнича діяльність працівників Хмельницького обласного краєзнавчого музею, яка відзначилась такими виданнями:

- Єсюнін С.М. Плоскирів: давня історія. – Хмельницький, 2015. – 62 с.;
- Єсюнін С.М. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А. – 336 с., іл.;
- Літопис Хмельниччини-2015: краєзнавчий збірник / за ред. Брицької О.М., Єсюніна С.М. та ін. – Хмельницький, 2015. – 332 с.;
- Мальована Н.Є. Еко-Хмельницький у головоломках / Пізнавально-розвиваюче видання. – Хмельницький, 2015. – 36 с.

Плідною була науково-експозиційна робота Хмельницького обласного краєзнавчого музею. У музеї працювало 6 постійних виставок: Природа рідного краю; Із скарбниці матінки-природи; Традиції, побут та одяг сільського населення краю кінця XIX – початку XX століття; Проскурів – романтика старовини; У полум'ї Великої війни; У звичаях й традиціях народу ти душу свого краю пізнавай! Проведено реекспозицію стаціонарної виставки «Традиції, побут та одяг сільського населення краю кінця XIX – початку XX століття».

Серед основних напрямків науково-просвітницької роботи Хмельницького обласного краєзнавчого музею відзначимо наступне:

- Організовані та проведені заходи наступних форм: лекції, екскурсії, благодійні заходи, музейні уроки, Дні музею, музейні гостини, Дні науковця, школа експертної майстерності, майстер-класи, краєзнавчі вітальні, презентації.

- Оpubліковано у ЗМІ – 46 публікацій (Єсюнін С.М., Мальована Н.Є., Мельничук О.А.);

- Участь у 8 телепередачах ХОДТРК «Поділля-Центр», «ТВ 7+», «Місто» (Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І., Демидко С.Ю., Данилова К.В.).

- Надана науково-методична допомога іншим музеям області: Літературно-краєзнавчому музею Л.Глібова (смт. Чорний Острів); Славутському історичному музею щодо науково-дослідної роботи; Деражнянському районному історичному музею; Державному історико-культурному заповіднику «Самчики»; Хмельницькому обласному літературному музею; Ярмолинецькому історичному музею; Красилівському музею історії району; Кам'янець-Подільському історичному музею-заповіднику; Хмельницькому музею історії православ'я; Музею «Пам'яті жертв Голокосту» (м. Хмельницький); Музею історії міста Хмельницького; Волочиському районному історичному музею; Музею Хмельницького торгово-економічного інституту; Музею ЗОШ мікрорайону Ружична; музею історії УМВС України в Хмельницькій області; Дунаєвському краєзнавчому музею; Обласному літературно-меморіальному музею М.Островського.

Краєзнавчий осередок в **Державному архіві Хмельницької області** (Байдич Г.В., Галатир В.В., Олійник Ю.В.) протягом 2015 р. активно працював над тематиками періодів доби Української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.), повстанського руху 20-х років XX ст., голодоморів 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 рр., часів Другої світової війни та інших знакових подій в історії України та краю. За поточний рік ними підготовлено 25 статей, взято участь в роботі 23 конференцій різних рівнів, підготовлено і озвучено 12 телепередач і 10 радіовиступів.

За звітний період підготовлено та видано 8 видань:

1. Машталір А.І., Байдич В.Г., Галатир В.В. Вшанування постаті Тараса Шев-

чення на Поділлі в добу Директорії УНР: історичний аспект /А.І. Машталієв, В.Г. Байдич, В.В. Галатир. – Хмельницький: Державний архів Хмельницької області, 2015. – 114 с.

2. Дунашевщина в роки Другої світової війни: Збірник документів і матеріалів / вступна стаття О.М. Завальнюка, Ю.В. Олійника, упорядкування В.Г. Байдич та ін. – Кам'янець - Подільський: ПП «Медобори 2006», 2015. – 320с.

3. Галатир В.В., Лозовий В.С. Місцеві органи державної влади гетьманату в Правобережній Україні (квітень-грудень 1918 р.): [моногр.] /В.В. Галатир, В.С. Лозовий. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 380 с.

4. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945 р.): зб. док. /вступна стаття О.М. Завальнюка, В.Г. Байдича, Ю.В. Олійника, упоряд. Байдича В.Г. та ін. – Хмельницький, ФОП Мельник А.А.: 2015. – 454 с.(серія «Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип. 11).

5. Захар'єв В., Шпаковський С. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. – 104 с.

6. Захар'єв В. Модзір В. Курилівка – славне село на Хмельниччині. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 80 с.

7. Поділля і Південно-Східна Волинь у добу Української революції (1919-1921 рр.) Збірник документів і матеріалів, 2015.

8. Красилівщина в роки Другої світової війни. Збірник документів і матеріалів. – Хмельницький: 2015.

9. Газета «Архівіст».

В останні роки потужно запрацював краєзнавчий осередок в **історико-культурному заповіднику «Межибіж»** (Погорілець О.Г., Трембіцький А.М., Западенко І.В., Медведчук Г.К., Візнюк В.С.). Проведення щорічних науково-краєзнавчих конференцій під рубрикою «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України», присвячених історії, етнографії, етнології, культурології, бібліографістиці, нумізматиці, релігії Поділля і Південно-східної Волині, залучає до сучасних досліджень цілу низку досвідчених вчених і аматорів-краєзнавців України і краю. Науковці-краєзнавці заповідника водночас беруть участь в різноманітних наукових зібраннях у заповідниках і музеях України та ближнього зарубіжжя, друкують свої наукові статті в збірниках матеріалів цих форумів.

Значний інтерес у дослідників краю і України викликало проведення конференції «Етнокультурні процеси на півдні Східної Європи у I тис. н.е.», присвяченій пам'яті видатного історика, археолога, одного з фундаторів краєзнавчого руху на Хмельниччині Винокура І.С. та з нагоди його 85-річчя від дня народження. На пошану Винокура І.С. вийшов з друку меморіальний збірник «... Але таких багато не буває, бо легким і красивим було б Життя», у якому вміщені спогади друзів, колег і учнів цього видатного вченого. Незмінною увагу дослідників і краєзнавців користуються щорічні «Археологічні читання», які традиційно проводяться в грудні. В цьому році це буде четвертий науковий форум археологів і всіх, хто вивчає стародавню спадщину українського народу.

Своєрідною візитівкою історико-культурного заповідника є щорічні фестивалі і свята козацької звияги, нічні гуляння і завави тощо. Слугують відновленню істо-

ричної пам'яті проведення екскурсій, зокрема, в першому в Україні музеї Голодомору 1932-1933 рр. в листопаді 2015 р. членами НСКУ заповідника започаткована діяльність недільної школи для дітей та їх батьків, де, окрім духовних предметів, проводять цікаві розповіді, бесіди і диспути щодо багатогранної історії та етнографії рідного краю.

В 2015 р. продовжувалась активна діяльність краєзнавчого осередку в **Хмельницькій обласній науковій бібліотеці ім. М.Островського** (Синиця Н.М., Маковська В.В., Баваровська О.О., Мельник В.О.). Протягом поточного року організувались і проводились різноманітні наукові зібрання-конференції, круглі столи, симпозіуми, читання, презентації, зустрічі тощо.

Серед них такі заходи:

29 січня в бібліотеці відбулась презентація довідково-інформаційного видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 рік». Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини видається Хмельницької обласною науковою бібліотекою ім. М.Островського з 1966 року. Його мета – надати науковцям, освітянам, працівникам культури і мистецтва, громадським активістам, студентській та учнівській молоді, усім, хто цікавиться історією і сьогоденням рідного краю інформацію про значимі події та ювілейні дати видатних особистостей Хмельниччини та відомих людей, які життєво і творчо пов'язані з краєм.

В рамках презентації відбулося вшанування пам'яті краєзнавця, педагога, літературознавця Анатолія Сваричевського, якому виповнилося би 85 років. Присутні відзначили роль А.Сваричевського в краєзнавчому, освітянському та літературному житті Хмельниччини; ознайомилися з книжково-ілюстративною виставкою «Рідною землею виплеканий».

В лютому 2015 р. на зібранні членів НСКУ міського осередку, членів обласного клубу «Краєзнавець» в краєзнавчому відділі бібліотеки відбулась презентація чергового (другого) випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», в якому надруковані дослідження подільських вчених і краєзнавців з актуальних проблем минулого і сьогодення рідного краю і України.

17 березня в бібліотеці відбулась презентація 9-го літературно-художнього альманаху «Медобори» Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України». До видання увійшли нові патріотичні твори подільських поетів, прозаїків, казкарів як досвідчених майстрів, так і тих, хто робить перші кроки у літературі, а також актуальний доробок відомих публіцистів краю. У презентації взяли участь члени обласного осередку Всеукраїнської творчої організації «Конгрес літераторів України»; письменники інших літературних об'єднань Хмельниччини та Вінниччини; бібліотекарі шкільних бібліотек міста Хмельницького. Необхідно зазначити, що очолює обласний осередок Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» Захар'єв В.А., відомий подільський дослідник-археолог, член міської організації НСКУ.

9 квітня в бібліотеці відбулась презентація п'ятої книги «Реабілітовані історією. Хмельницька область»; третього випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». Третій випуск науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» містить наукові краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та

матеріали їх колег з інших регіонів. П'ята книга тому «Реабілітовані історією. Хмельницька область», яка є складовою частиною республіканського 27-томного науково-документального видання відображає трагічні події репресій у 20-х-50-х рр. і знайомить з долею громадян Теофіпольського, Хмельницького районів та м. Хмельницького, що стали жертвами сталінської політики. Участь у презентації взяли науковці, члени обласної редакційної колегії з підготовки науково-документального видання «Реабілітовані історією. Хмельницька область», члени Хмельницької міської організації національної спілки краєзнавців, працівники закладів культури та освіти. Як вже зазначалося, підготовкою, редагуванням і випуском п'ятого тому «Реабілітовані історією. Хмельницька область» займався доктор історичних наук, професор, перший проректор Хмельницького університету управління та права, член НСКУ Місінкевич Л.Л.

У відділі краєзнавства в квітні відбулось засідання Президії правління Хмельницької обласної Національної спілки краєзнавців України. У роботі пленуму взяли участь: члени правління, голови міських районних краєзнавчих спілок, запрошені та гості. Засідання відбулося за участю: першого заступника голови Хмельницької обласної ради Віктора Адамського; заступника начальника управління культури, національностей та релігій облдержадміністрації Валентини Градиль, заступника начальника управління інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю облдержадміністрації Марії Яруш, голови правління Спілки професора Лева Баженова. Головною темою зібрання було обговорення обласної «Програми розвитку краєзнавства в Хмельницькій області на період до 2020 року». Важливим завданням як Програми, так і краєзнавчих досліджень є підготовка «Енциклопедії Хмельниччини». Присутні обговорили концепцію створення енциклопедії, методу відбору матеріалів, проект статей, які необхідно внести до видання та створення робочої групи по підготовці «Енциклопедії Хмельниччини».

28 травня в бібліотеці відбулася презентація четвертого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», що містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів. Участь у презентації взяли науковці, члени Хмельницької міської організації національної спілки краєзнавців, працівники закладів культури та освіти.

16 червня у бібліотеці відбулися наукові краєзнавчі читання «Фундатори вивчення історії Подільського краю», приурочені 150-річчю з часу заснування Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та 20-річчю з часу створення Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України. У роботі наукових краєзнавчих читань взяли участь: науковці; краєзнавці; дослідники; представники управління культури, національностей та релігій; духовенства, музеїв та бібліотек краю. Відкрила читання Синиця Н.М., директор бібліотеки, заслужений працівник культури України. Адамський В.Р., перший заступник голови обласної ради, привітав учасників заходу із значимими датами в історичному краєзнавстві Поділля, подякував науковцям краю за їхню подвижницьку діяльність, наголосив на значному потенціалі наукового пошуку, який ще мають дослідники, ознайомив присутніх із своїми останніми дослідженнями, а саме – роль церковних діячів Подільської губернії у вихованні національної сві-

домості. Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор, керівник Центру дослідження історії Поділля у своєму виступі зупинився на діяльності інституцій краю, які заклали основу краєзнавчого руху, започаткували системне вивчення Подільського регіону. Баженова С.Е., Прокопчук В.С., доктори історичних наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Григоренко О.П., доктор історичних наук, професор ХНУ, Блажевич Ю.І., кандидат історичних наук, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців підняли із небуття низку імен, які внесли значний вклад у розвиток краєзнавчих досліджень. Причишин С.М., священник УПЦ, кандидат богослов'я у своєму виступі висвітлив роль подільських духовних шкіл у національному відродженні краю. З цікавістю прослухали науковці виступ юної дослідниці, учениці 9 класу Масівецької ЗОШ Хмельницького району Аліни Колісник про історію свого села. Учасники наукових краєзнавчих читань ознайомилися з книжковими виставками «Гортаючи книгу віків» (стародруки) та «Поділля в дослідженнях науковців і краєзнавців краю».

9 липня у бібліотеці відбулася презентація п'ятого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». Випуск містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів. Участь у презентації взяли науковці, члени Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, працівники закладів культури та освіти області. Презентація проводилась в рамках засідання обласного клубу «Краєзнавець».

17 серпня відбулася презентація 10-го тому літературно-художнього видання «Медобори», обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України», приуроченої до Дня Незалежності України. На презентацію завітали заступник голови обласної ради Віктор Адамський, який відзначив високий патріотичний зміст поезії членів обласного осередку, а також вручив грамоти і подяки спілчанам, зокрема В. Захар'єву, М. Цимбалюку, П. Старості та іншим. Також на захід завітали Олександр Цюзік, голова обласної організації профспілки працівників соціальної сфери України, Віталій Міхалевський, голова Хмельницького обласного об'єднання товариства «Просвіта», спілчани літературних спілок області та міста. Під час заходу звучали пісні на слова подільських поетів у виконанні братів Євгена та Вадима Гжегожевських, презентувалася книжкова виставка: «Душа співає в ріднім слові». Головним редактором літературно-художнього видання «Медобори», членом НСКУ, головою обласного осередку КЛУ є Захар'єв В.А.

10 вересня в бібліотеці відбулася презентація біобібліографічного покажчика «Друга світова війна у творчості літераторів Хмельниччини». Видання містить перелік творів письменників, які пройшли дорогами війни, тих, хто не воював на фронті, але своїми творами висвітлювали фронтові будні, а також воєнну тематику сучасних літераторів. У заході взяли участь: студенти гуманітарно-педагогічної академії; науковці Ю.І. Блажевич, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України; письменники члени національної спілки письменників України – М. Мачківський, П. Карась, П. Савчук; члени міської літературної спілки «Поділля», Б. Кузіна, Г. Корицька та ін. Присутні ознайомилися

з книжковою виставкою творів подільських літераторів воєнної тематики.

13 жовтня в бібліотеці відбулася презентація книги Володимира Захар'єва і Сергія Шпаковського «Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху». Ведуча заходу заступник директора з внутрішньої бібліотечної роботи О. Баворовська ознайомила присутніх – вчителів історії, краєзнавців, музейних працівників – з біографією та науковими дослідженнями авторів, висвітлила основний зміст видання. В. Захар'єв та С. Шпаковський розповіли про ідею зародження книги, роботу над архівними документами, картами та візуальне обстеження земляних фортифікаційних споруд сучасної Хмельниччини. В ході обговорення виступили: О. Григоренко та М. Кабачинський, доктори історичних наук, Ю. Блажевич та Б. Кузіна, кандидати історичних наук, які подякували авторам за актуальність теми, адже історія фортифікації поповнилася ще 25 новими, практично маловідомими земляними спорудами, висловили сподівання про подальші наукові дослідження на царині фортифікації Поділля. Вчителі міста подякували авторам за книгу, яка, на їхню думку, допоможе їм та учням у вивченні маловідомої сторінки доби середньовіччя, а саме земляних захисних споруд на теренах Поділля.

18 листопада з метою вшанування пам'яті про патріотизм та мужність людей, які виступали на захист демократичних цінностей, відстояли національні інтереси і європейський вибір нашої держави під час Революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції гідності в бібліотеці відбувся круглий стіл за темою «Від Революції на граніті до Революції Гідності – шлях національного відродження». У круглому столі взяли участь науковці, краєзнавці, літератори, журналісти, студенти п'ятих курсів гуманітарно-педагогічної академії. Присутнім було продемонстровано хроніку основних подій Революцій на майдані.

25 листопада Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Миколи Островського спільно із Хмельницькою міською організацією Національної спілки краєзнавців України започаткувала цикл історико-краєзнавчих читань «Поділля: погляд крізь віки», який розрахований на студентську та учнівську молодь міста. У читальному залі гуманітарного профілю відбулася зустріч студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії із заслуженим працівником культури України, кандидатом історичних наук, краєзнавцем, музеєзнавцем, журналістом, дослідником історії міста Хмельницького, провідним науковим співробітником Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсним членом Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, членом Національної спілки краєзнавців України, членом Національної Спілки журналістів України, членом Всеукраїнського геральдичного товариства, членом Подільського осередку Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Сергієм Єсюніним. Тема зустрічі: «Місто, в якому живемо та навчаємось». Сергій Миколайович ознайомив студентство з історією та сьогоденням старовинного і, водночас, молодого Хмельницького.

До Дня вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні в Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці імені Миколи Островського відбулась презентація книги-пам'яті «Листопада кривавого слід», автором-упорядником якої є Володимир Федорович Лукіячук – лікар за фахом, голова міської організації Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України», член

Хмельницької ради Майдану, людина, яка протягом тривалого часу займається питаннями організаційної та фінансової допомоги сім'ям загиблих та постраждалих під час подій у січні-лютому 2014 року.

В грудні 2015 р. в краєзнавчому відділі обласної бібліотеки відбулося підсумкове засідання членів обласного клубу «Краєзнавець», членів НСКУ, на якому було проаналізовано діяльність міського осередку і клубу в 2015 р. і намічено перспективні питання і проблеми на 2016 р. Після цього відбулася презентація шостого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», присвяченого 75-річчю члена міського осередку НСКУ Павловича Я.М. та висвітленню проблем історії і культури краю.

Підліно і творчо у поточному році попрацювали краєзнавці **обласної бібліотеки для юнацтва** (Таньчук Т.М. і Тарчевська В.Б.). Протягом поточного року було надруковано інформаційно-методичний бюлетень «Методика. Пошук. Досвід». Вип.45,47. В обох випусках друкуються статті кандидата сільськогосподарських наук, заслуженого природоохоронця України, наукового співробітника природного парку «Подільські Товтри» Степана Івановича Ковальчука «Дослідники Поділля». Зокрема, висвітлено життєвий шлях та наукові досягнення Н.Гаморака, К.Геренчука, С.Маковецького, Й.Пачоського, Е.Сецинського, В.Гериновича, М.Круцкевича, М.Барбот-де-Марні, М.Бабанського, П.Бучинського, Г.Бельке, В.Антоновича та самого С.Ковальчука.

Творчі акції:

- До 70-річчя Великої Перемоги з ініціативи обласної бібліотеки для юнацтва протягом березня – червня 2015 р. в бібліотеках області проходила обласна молодіжна краєзнавчо-пошукова експедиція «Алея героїв». Метою експедиції було увічнення подвигу народу в Другій світовій війні, вшанування пам'яті полеглих у боротьбі за свободу Батьківщини, продовження традицій шанобливого ставлення до ветеранів, виховання у молоді почуття патріотизму, формування національної самосвідомості та високих моральних якостей громадянина України. Організаторами експедиції були центральні районні та міські бібліотеки, а учасниками – читачі бібліотек віком від 15 до 21 року. Матеріали експедиції надійшли в обласну бібліотеку для юнацтва з усіх ЦБС області. Аналізуючи надіслані матеріали, Оргкомітет відмітив змістовні, глибокі дослідження як пошукових загонів так і окремих учасників експедиції.

Добре працював пошуковий загін старшокласників «Пам'ятати. Відродити. Зберегти», створений Старокостянтинівською ЦРБ зі школами міста. Кожен учасник загону згідно складеного плану відповідав за свою ділянку роботи – записи спогадів, робота в архівах і бібліотеках, відвідування поховань, створення мультимедійних презентацій тощо. Учнівський історико-краєзнавчий гурток з Полонного провів значну роботу щодо пошуку сімей загиблих під час визволення району воїнів та налагодження з ними зв'язку. Пошукові зағони з шкіл міста Кам'янця-Подільського «Соколята» і «Прометей», що були залучені міською ЦБС до участі в експедиції організували пошук імен загиблих воїнів, що поховані в братських могилах, записи спогадів ветеранів, дослідили місця масових страт і розташувань концтаборів та гетто на території району. Ці матеріали Оргкомітет відзначив, як найбільш ґрунтовні. Пошуковий загін «Спадкоємці Перемоги» та гурток «Пошук»

з Віньковеччини зосередились на вивченні партизанського та підпільного руху в районі та дослідили історію села Женишківці в період Другої світової війни. Волонтерський загін «Спадкоємці Перемоги» з с.Божиківці Деражнянського району зібрав великий масив фотографій, документів, спогадів односельчан та всесторонньо висвітвив історію села в роки війни. Відзначаємо роботу пошукової групи «Бумеранг» Шепетівської ЦБС, групи «Пошук» (м. Хмельницький), клубу «Виток» (Сатанівська міська бібліотека Городецького району), які ґрунтовно дослідили події Другої світової війни на території свого краю. Індивідуальна участь читачів юнацького віку в пошуковій експедиції теж дала вагомі результати. Заслугує на увагу дослідження користувача Пліщинської сільської бібліотеки Шепетівського району Джус І. «Війні немає забуття» з історії села періоду Другої світової війни; читача Великомедведівської сільської бібліотеки того ж району Андрія Кузьомко «Пам'ятати заради майбутнього»; читачки Летичівської ЦРБ Маргарити Ковальчук «Третій Летичівський укріплений район: відоме та невідоме»; Ярослава Давидюка (Хмельницька МЦБС) «Голокост на Хмельниччині»; Тукало Олени з с. Адампіль Старосинявського району «Адампіль в роки війни»; Глушак Тетяни з с. Писарівка Волочиського району, яка публікує уривки з воєнного щоденника свого прадідуся; Петрук Г. студентки з с. Клубівка Ізяславського району – записи родинних спогадів часів війни; Галини Червоної з Білогірщини, що дослідила долю дитини війни Манчук В.А.; Рити Лук'янчук зі Старої Ушиці Кам'янець-Подільського району, що вивчала воєнну історію рідного села; Марії Бульбах з с. Човгузів на Теофіпольщині з дослідженням «Доля людини в роки війни» (життя села в роки війни та бойовий шлях Петра Бульбаха) та ін. Читачі бібліотеки с. Куражин Новоушицького району мали щасливу нагоду вітати з 104 річницею з дня народження ветерана війни Митрофана Московчука, записати його спогади та почути напутнє слово. В с. Зеленче на Дунаєвеччині учасники експедиції мали змогу взяти участь в відкритті меморіальної дошки Праведникам світу – землякам, що рятували євреїв в роки окупації. А читачі з передмістя Ружична підтримують зв'язок з визволителем села, росіянином Григорієм Макеевим.

- Вечір-спогад до річниці визволення м. Хмельницького від нацистських окупантів проведено 26 березня в обласній юнацькій бібліотеці. На зустріч із студентами другого курсу факультету початкової освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії завітав кандидат історичних наук, провідний співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, відомий краєзнавець Сергій Єсюнін. Він розповів про багато цікавих і невідомих історичних фактів з історії нашого краю. Студентам було запропоновано відеоряд подій воєнного лихоліття, фото архівних документів, світлин, газетних публікацій. Слухачі мали змогу поставити запитання гостю, які виникли у ході зустрічі, а також познайомились із тематичною книжковою виставкою «Пам'ятаймо світлий день Перемоги!».

- Віртуальну подорож «Подільські шляхи Тараса Шевченка» разом зі студентами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та учнями НВК №2 здійснили працівники відділу краєзнавства бібліотеки. Читачі дізнались багато нового і цікавого про перебування Т.Шевченка на теренах нашого краю та вшанування його пам'яті на Поділлі. Почуте, побачене й пережите Т. Шевченком під час подорожі Поділлям і Волинню знайшло своє відображення у його творах, написаних

на засланні. Зокрема у поемі «Варнак» (1853-1854рр.), де прототипом головного героя став подільський месник Устим Кармелюк. Поділля згадується і в поемі «Гайдамаки», де поет опосередковано говорить про наш край: «Йде Залізник Чорним шляхом, за ним гайдамаки». Учасники заходу переглянули фільм, створений на замовлення Хмельницького товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка – «Земля Подільська, яку сховає Тарас», познайомились із книжковою виставкою із фондів бібліотеки.

- 4 квітня Хмельниччина відзначила чергову річницю визволення від нацистських загарбників. Готуючись відзначити 70-річчя Великої Перемоги, фахівці бібліотеки організували творчі акції, пошукові експедиції, зустрічі. Один з таких заходів – урок-реквієм «Ми пам'ятаємо їхні імена» проведений 7 квітня працівниками відділу краєзнавства для учнів Хмельницького центру професійної освіти сфери послуг. Мета уроку – виховання у юнацтва патріотичних почуттів, пошани до історичної пам'яті, пробудження інтересу до подій Другої світової війни та привернення уваги до героїчного літопису нашого краю. На зустріч з читачами завітав завідуючий відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області Ярослав Михайловський. З його розповіді старшокласники дізнались про пам'ятні місця нашого краю, які увічнюють пам'ять загиблих у Другій світовій війні, про людський біль, відтворений у скульптурах, обелісках, монументах, меморіалах Хмельниччини. Розповідь фахівця доповнили фото та тематична книжкова виставка бібліотеки «Ми йшли до тебе, Перемого, крізь біль, і сльози, і любов».

- 9 квітня в обласній бібліотеці для юнацтва відкрилась виставка-конкурс писанкства учнівської молоді закладів професійно-технічної освіти Хмельниччини, яка розкрила все розмаїття писанкового дивосвіту нашого краю.

- вечір-вшанування «Спогад про велику ту війну» відбувся 5 травня в обласній бібліотеці для юнацтва. На зустріч з учнями ВПУ №25 завітали голова Хмельницької міської Ради ветеранів Мунір Мамедович Садигов та учасник бойових дій, полковник Костянтин Павлович Цибіногін, який воював з 1943 по 1944 р. на війну пішов у віці 17-ти років. Пройшов тяжкий воєнний шлях від Курської дуги до Німеччини. Читачі з цікавістю слухали нелегкі спогади про фронтові дороги, зокрема, епізоди з визволення Чернівеччини, Вінниччини, Польщі. В 19 років за мужність і відвагу юнак вже отримав орден Червоної Зірки. Мунір Садигов наголосив, що такі як К.Цибіногін, справжні герої, а їхнє життя і в час грізних воєнних випробувань, і в мирний час – це приклад для наслідування. Учні підготували ветеранам віршовані вітання. В програмі зустрічі була демонстрація документального фільму-хроніки про визволення Проскурова та перегляд тематичної книжкової виставки «Пам'ятаймо світлий день Перемоги!»

- 11 червня в обласній бібліотеці для юнацтва відбувся літературно-краєзнавчий бук-квест для учнів ліцею №17, що відпочивають в пришкільному таборі. Інтерактивний захід було проведено спільно з обласним літературним музеєм та за спонсорської підтримки ТВ ТОВ «Насолода». Мета квесту – організація активного дозвілля дітей, пробудження у них інтересу до скарбів світової і української літератури, спонукання до читання художніх творів. Маршрут літературного квесторієнтування бібліотекарі пов'язали з сюжетами творів світової та української класики, краєзнавчими відомостями, культурними пам'ятками Хмельниччини.

- 22 вересня, у День партизанської слави з почуттям безмежної подяки й любові, ми віддаємо данину поваги ветеранам антифашистського опору: колишнім підпільникам і партизанам, захисникам і визволителям рідної землі – усім, кого ми з гордістю називаємо народними месниками. Цього дня в книгозбірні відбувся вечір-зустріч «Незламний фронт відваги і доблесті». На зустріч зі студентами гуманітарно-педагогічної академії з відеопрезентацією про підпільний та партизанський рух на Поділлі завітала завідувача музеєм Проскурівського підпілля Вікторія Баранюк. Крім історії створення та діяльності Проскурівського підпілля, біографій цього активних учасників, боротьбу партизанських загонів і з'єднань на території Хмельниччини, присутні дізнались про роботу музею, ознайомились з деякими його експонатами. А працівники читального залу в цей день провели урок пам'яті «Вогонь війни у пам'яті навечно» в ЗОШ №14. Учні дізнались про героїчну боротьбу населення Поділля в тилу ворога, про подвиги учасників Проскурівського підпілля. Розповідь доповнювала книжкова виставка «Відгомін втраченої пам'яті сльоза» з фондів бібліотеки.

- Обласна бібліотека для юнацтва постійно підтримує творчу ініціативу різних молодіжних колективів та організацій. Зокрема, давнє партнерство поєднує книгозбірню зі зразковим колективом «Юний журналіст» при палаці творчості дітей та юнацтва. Реалізовано безліч спільних проєктів, презентацій та цікавих молодіжних акцій. 14 жовтня в бібліотеці проведено конференцію лідерів міського учнівського самоврядування, юних журналістів та дітей – вимушених переселенців під назвою «Любов до рідного краю дорівнює мир і процвітання». І учасники і спікери конференції – люди, для яких Хмельницький – не просто одне з міст України, а місто долі, любові, місто, куди завжди хочеться повертатися. В конференції взяла участь і виступила президент Хмельницького благодійного фонду «Ксена» Оксана Устинова, яка є організатором молодіжних таборів толерантності у нашому місті. Вона застосувала свій досвід та провела цікаві інтерактивні вправи із присутніми. А керівник туристичної агенції Людмила Байдак під час свого виступу розповіла про маловідомі факти з історії Хмельниччини, про пам'ятки культурної спадщини національного значення, які розташовані на території нашого краю. Зацікавила присутніх і розповідь музикознавця Євгенії Богдан про зв'язок видатного композитора Ф.Ліста з Поділлям, про роботу товариства ім. Ф.Ліста. В ході конференції відбулася змістовна дискусія «Чому я вважаю Хмельницький рідним для себе». Учасники переглянули відеофільм «Місто щасливого дитинства», а книжково-ілюстративна виставка з фондів бібліотеки «Хмельницький замріяний, сонячний, вічний» надала широкий спектр джерел інформації з історії Поділля та обласного центру.

В листопада 2015 р. при сприянні обласної бібліотеки для юнацтва у Палаці творчості дітей та юнацтва відбувся історико-культурознавчий квест «Хто не пам'ятає своєї історії, приречений пережити її заново». Прес-клубівці, лідери учнівського самоврядування, діти-переселенці та юні витівники об'єднались у п'ять різновікових команд, виконуючи завдання квесту. Станції, а їх було п'ять («Історичні постаті», «Архітектурна спадщина», «Історичний лабіринт», «Козацький куліш» та «Інтелектуальна») потребували обізнаності в різних галузях – з історії, архітектури рідного міста, навіть кулінарних знань, зокрема рецепту козаць-

кого кулешу. Незважаючи на різницю у віці, всі учасники діяли як один організм.

- 21 листопада в Україні відзначається День Гідності і Свободи. Це той день для українців, коли вони зробили свідомий вибір, встали на захист своєї гідності і свого європейського майбутнього. Держава сьогодні продовжує зазнавати фундаментальних змін, триває процес невтомного творення нових інституцій, нових пластів в українському суспільстві. Тому слоганом і темою відзначення 21 листопада у цьому році є вислів «Вільні творять майбутнє». Напередодні свята, 18 листопада в Хмельницькій обласній бібліотеці для юнацтва відбувся вечір-зустріч «За Україну, за її волю», на який завітали учасники Революції Гідності, побратими подільських Героїв Небесної сотні, що загинули на Майдані, Миколи Дзявувського та Сергія Бондарчука. Це Анатолій Панчук, сотник Хмельницької сотні на київському Майдані, голова Хмельницької районної організації ВО «Свобода», який рятуючи свого побратима, отримав важке поранення; Сергій Королюк – учасник Євромайдану в Києві та Олександр Полудніцин – учасник трагічних подій біля будівлі СБУ у місті Хмельницькому. Всі троє після важких поранень лікувалися в Чехії. Послухати спогади хмельницьких майданівців завітали студенти першого курсу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

- Обласна бібліотека для юнацтва започаткувала в 2014 р. проект «День музею в бібліотеці», метою якого є популяризація музейних скарбів, що зберігаються в різних музеях області, серед читачів бібліотеки. Відкривав проект історико-культурний заповідник «Межибіж», а цього року продовжив обласний літературно-меморіальний музей Миколи Островського з Шепетівки. 5 листопада протягом дня з роботою музею в бібліотеці знайомилися студенти гуманітарно-педагогічної академії, старшокласники ліцею №17. Їм було запропоновано відеопрезентацію експозиції літературно-меморіального музею М.Островського, перегляд унікальних експонатів з фондів музею, розповідь наукового співробітника Кручук Наталії Анатоліївни про історію музею, цікаві факти з біографії письменника-земляка, сучасні форми роботи музейних працівників з різними категоріями відвідувачів, зокрема з людьми з вадами зору. Бібліотека представила книжково-ілюстраційну виставку про М.Островського та музей.

- 26 листопада напередодні Дня пам'яті жертв Голодоморів в обласній бібліотеці для юнацтва спільно з історико-культурним заповідником «Межибіж» вдруге проведено цикл історичних уроків «Голодомор – біль серця України». Працівники музейної установи на чолі з директором, членом НСКУ Олегом Погорільцем привезли до книгозбірні окремі унікальні предмети та велику розповідь про музей пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині. Вшанувати пам'ять безвинно замучених голодом і політичними репресіями людей та поглибити свої знання про трагічні роки Голодомору в Україні на протязі дня прийшли понад 200 учнів із різних навчальних закладів міста – гімназії №1, центру професійно-технічної освіти сфери послуг, ПТУ №24. Провідний науковий співробітник заповідника Вероніка Візнюк, також член НСКУ, для якої тема Голодомору є одним з головних напрямків досліджень, у своєму виступі поєднала розповідь про цей акт тотального геноциду з історією створення музею Голодомору в Межидбожі. За допомогою її лекції та слайд-фільму молоді хмельничани отримали нагоду відчутти та зрозуміти глибoku символіку унікальної експозиції, створеної у 2008 р. колективом авторів під керівни-

цтвом і за концепцією Миколи Мазура, народного художника України. В експозиції немає жодної зайвої чи випадкової деталі. У кожному частинку цього незвичайного музею-інсталяції художник вклав зміст, пов'язаний з жорстокістю тоталітаризму, беззахисністю простої людини, а також з одвічною селянською працею українців і з найвищою цінністю – хлібом. Кожен урок, що проводився в цей день науковими співробітниками музею та фахівцями бібліотеки, закінчувався хвилиною мовчання за загиблими в страшних жорнах тоталітарного режиму. Молодь має засвоїти історичні уроки, щоб ніколи не повторились в нашій державі подібні трагедії.

* * *

Як бачимо, члени міського краєзнавчого осередку, незважаючи на хронічну фінансову скруту, вірніше, на повну відсутність державного фінансування, хоча й була прийнята обласна програма розвитку краєзнавства на Хмельниччині до 2020 р., все ж таки плідно і творчо, на голому ентузіазмі, однак з підтримкою меценатів і спонсорів, досліджували невивчені сторінки історії, культури, освіти, науки, етнографії, етнології, релігії, музики, біографістики, архітектури, екології, права Подільського краю і України, видрукували статті, збірники, матеріали тощо.

Водночас варто зазначити, що частина міських краєзнавців, які знаходяться на пенсії (Григоренко О.П., Слободянюк П.Я., Мороз В.С., Роздобудько А.С., Кузіна Б.С.), а також докторантка Маркова В.С., досить активно працюють в галузі краєзнавства, регулярно друкують свої дослідження в різноманітних збірниках і книгах. Все це свідчить про те, що міська організація НСКУ постійно нарощує свій потенціал, намагається розширити свої пошуки в архівах, бібліотеках, зарубіжних центрах щодо минулого та сьогодення нашого краю.

Бондаренко Г.В.

м. Луцьк

КНИГИ ХМЕЛЬНИЦЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ

Трембіцький А.М. Отаман Яків Шепель / А. М. Трембіцький, К. В. Завальнюк. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. – 322 с., іл.

Сьогодні з інтересом зустрічає суспільство рядки історії про повстанський рух у часи Громадянської війни в Україні. Особливе місце займають постаті повстанських ватажків – отаманів, які захищали власні території і населені пункти, створювали озброєні загони, які вливались в армію УНР і свідчили про масовий селянський рух, який оцінювався з однієї сторони як патріотичний і демократичний, з іншої – як анархія і контрреволюція, що притаманно радянській історіографії. Тому в підручниках з історії фактично нічого немає про, це явище. У кінематографії цей рух представлений як анархічний. Зокрема, це «Весілля у Малинівці», «Гачанка з півдня» фільми про

Н. Махна та інші. Природу цього явища варто вивчити і показати справжнє місце повстанського руху в історії України.

Неоднозначно оцінювала повстанських рух українська діаспора, про що згадують автори (с. 5). Але неодмінно дослідники говорять про те, що «отаманія» захищала права простого люду, була оборонцем народних прав.

Однією з перших публіцистично-документальних видань є книга про подільського отамана Якова Шепеля (1896-1921). Важливою є інформація про те, що Україна у ті часи була поділена на 5 повстанських груп і 22 повстанські райони (с. 310). 5-й і 6-й райони були на Поділлі, а 9-й район представляла Волинська губернія. Цю тему на Волині ще слід вивчити. 203 загони було виявлено на Поділлі. 90 з них, відповідно до архівних відомостей, представлені за іменами «отаманів». Вони могли бути великими і малочисельними і спрямовували свою діяльність проти радянської влади, що інколи проявлялась не лише у непокорі та саботажі до її розпоряджень, а й у фізичному знищенні керівників радянських органів влади. Один з отаманів відомих на Поділлі був полковник армії УНР Яків Шепель, який командував 6-м повстанським районом. Його загін на Літинщині нараховував в основі 500 осіб. Інколи його загони ставали такими чисельними, що могли захопити такі міста як Хмельник, Жмеринку, Летичів, Меджибіж і навіть Вінницю, про що згадують більшовицькі повідомлення тих часів до Києва.

Ця книга також показує як складно було знайти своє місце у політичному і

військовому розмаїтті енергійним і діяльним людям, яким і був Яків Шепель. Трагічна доля отамана Я. Шепеля типова для того часу. Його у 1921 р. вбив його ж послідовник і пред'явив голову чекістам, щоб здобути собі амністію. Отаманщина як явище вказує на те, що не було єдності у противників радянської влади. Отамани часто переходили як до білих, зокрема денікінців, так і до червоних, допомагали УГА і армії УНР, що вказувало на хиткість їх регіонального становища і вони поступово втрачали вплив і серед своїх послідовників і серед селян, які склали основу загонів, але постійно хотіли мирних умов життя і довго не могли перебувати у повстанцях.

Важливо, що у книзі представлено ряд документів, які історизують постать Я. Шепеля. І це є певний науковий підхід, для того щоб показати правду життя у часи Громадянської війни в Україні, оскільки часто у народі залишалися лише романтично-революційні легенди.

Трембіцький А. М. Мирослав Пінчак: історик і музеєзнавець / А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД. – 2015. – 236 с., іл.

Постать Мирослава Пінчака, який народився у 1940 році в с. Чистогор на території Польщі, викличе велику симпатію у тих, хто прочитає цю книгу. Історія і музейництво як два крила діяльності цієї людини свідчить про його подвижництво і відданість рідному краю. Всі свої сили і творчість він віддав Меджибожу.

Регіональний історико-етнографічний музей і його сьгоднішній статус заповідника багато в чому завдячує саме М. Пінчаку, який 30 років працював у музеї, був його директором, символом краєзнавчо-історичної стабільності та ґрунтовності у дослідженнях і потребності такої діяльності. Публікації музеєзнавця та історика свідчать про його глибоке розуміння

збереження історичної пам'яті краю для нащадків. А це зацікавлення археологією, антропологією, архітектурно-будівельними справами.

Книга А. Трембіцького насичена документами і світлинами з життя М. Пінчака, представляє його як лектора, що дає можливість зрозуміти його творчо-дослідницьку кухню і діяльність організатора музейної справи. Зрештою, це популяризація історико-культурної спадщини, яка вимагала, вимагає і буде вимагати до себе уваги завжди, бо відтворює національну спадщину і традиції. М. Пінчак стоїть в одному ряду з такими постатями інтелектуальної еліти як Микола Сікорський з Переяславщини, Григорій Гуртовий з Волині, Микола Костриця з Житомирщини, Іван Пашук з Рівненщини тощо, які сприяли усім своїм життям майбутньому цивілізаційному поступу української нації та держави.

Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 336 с., іл.

За результатами дисертаційного дослідження Сергія Єсюніна у 2015 р. побачила світ монографія «Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.», видання якої обумовлено важливістю вивчення урбанізаційного процесу в Україні як напрямку історичної науки, адже з часів усталення індустріального суспільства і до сьогодні саме міста відіграють визначальну роль у розвитку державотворення, виконуючи при цьому адміністративні, економічні, культурно-освітні та інші функції. Науковці вже мають певні напрацювання у вивченні загальних рис цього процесу, проте актуальними залишаються його регі-

ональні особливості, що притаманні окремим територіям України. Одним із таких регіонів є історичне Поділля (у межах колишньої Подільської губернії), на прикладі якого прослідковуються загальні закономірності урбанізаційних процесів в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Дослідження на регіональних зрізах дозволяють виробити науково-обґрунтований підхід до назрілих структурних і адміністративних реформ, удосконалити соціально-економічну модель сучасних міст України, особливо середніх та малих.

Монографія Єсюніна С.М. стала першим комплексним дослідженням основних аспектів розвитку міст Подільської губернії в умовах становлення ринкової економіки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Розглянуто головні містоутворюючі фактори – адміністративний та економічний, а також з'ясовано розвиток соціальної інфраструктури. На основі аналізу широкого кола архівних джерел та наукової літератури простежено зміни кількості міст, їх адміністративного та правового статусу, динаміки міського населення та його соціальної та економічної структури. Акцентується увага на розвитку військово-стратегічної функції міст, промислово-ремісничого виробництва, торгівлі, транспортної мережі, формуванні банківсько-кредитної системи, культурно-освітнього середовища.

Як підсумок проведеного дослідження, запропонована періодизація соціально-економічного розвитку подільських міст, подана їх класифікація і типологія у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Наприкінці монографії окремо подані історичні нариси про всі 18 міст Подільської губернії, що можуть бути використані при перевиданні багатотомної «Історії міст і сіл України» у новій редакції. Зазначимо, що у коло дослідження потрапили населенні пункти сучасних Вінницької (Бар, Брацлав, Вербоivecь, Вінниця, Гайсин, Жмеринка, Літин, Могилів-Подільський, Ольгопіль, Сальниця, Хмельник, Ямпіль), Хмельницької (Кам'янець-Подільський, Летичів, Нова Ушиця, Проскурів – нині Хмельницький, Стара Ушиця) та Одеської (Балта) областей.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Бондаренко Геннадій Васильович, кандидат історичних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, голова Товариства дослідників Волині, голова Волинської обласної організації НСКУ

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, старший викладач кафедри теорії та практики туризму Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НСКУ

Григоренко Любов Олегівна, учениця Хмельницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 18 ім. В'ячеслава Чорновола

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Демидко Сергій Юрійович, завідувач відділу історії Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Захар'єв Володимир Анатолійович, директор «Меморіального музею графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького у с.Миньківці», керівник «Центру Мархоцькознавства», здобувач кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, член НСКУ

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, в. о. доцента кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, член НТШ та НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, краєзнавець, голова Хмельницького міської спілки колекціонерів «Проскурівський Колекціонер»

Коржик Світлана Анатоліївна, завідувач районного методичного кабінету відділу освіти, молоді та спорту Летичівської РДА, вчитель вищої категорії, старший вчитель, член НСКУ

Левчук Таміла Антонівна, вчитель біології Старосинявського НВК Загальноосвітня школа I-III ступенів, гімназія

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ

Ревнюк Наталія Олександрівна, учениця Старосинявського НВК Загальноосвітня школа I-III ступенів, гімназія

Стрижак Ніна Петрівна, старший науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НТШ і НСКУ

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ:

Григоренко Л.О., Григоренко О.П. ЛЕВ БАЖЕНОВ – ВИДАТНА ПОСТАТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ 4

НАУКОВІ СТАТТІ 14

Адамський В.Р. ПРОСВІТНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА ПОДІЛЛЯ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ „СЕЛО” (листопад-грудень 1918 року) 14

Блажевич Ю.І., Блажевич О.І. ЛИЦАР УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ (до 90-річчя від дня народження подільського краєзнавця Володимира Вовкодава) 28

Галатир В.В. СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ С. ЧАБАНІВКИ У СЕРЕДИНІ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ 30

Демидко С.Ю. АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ МІСТА ІЗЯСЛАВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ. 33

Єсюнін С.М. ПЕРЕНЕСЕННЯ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ ІЗ КАМ’ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ПРОСКУРОВА 40

Захар’єв В.А. ПЕРШИЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАТОР ВЛАДИ В УКРАЇНИ ... 51

Іваневич Л.А. ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЬНЕ ВБРАННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ УКРАЇНЦІВ 61

Казанцев Д.Ю. КОЛГОСПНІ ГРОШІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ 81

Коржик С.А. ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У МІСТЕЧКУ ЛЕТИЧІВ 96

Левчук Т.А., Ревнюк Н.О. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД ОКОЛИЦЬ СМТ. СТАРА СИНЯВА ТА ПЕРСПЕКТИ ІХ ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 113

Мороз В.С. ВАСИЛЬ БАЖЕНОВ: ГОЛОВНЕ – НАВЧИТИ НАШИХ СОКОЛЯТ ЛІТАТИ! 118

Прокончук В.С. ФУНДАТОРИ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА (до 150-річчя Подільського єпархіального історико-статистичного комітету) 121

Стрижак Н.П. КОЛЕКЦІЯ ГУТНОГО СКЛА З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ 139

Телячий Ю.В. ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ В ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕГРОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ (1918–1921 рр.) 147

<i>Трембіцький А.М.</i> ХАРИТОН ДОВГАЛЮК: ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ, СУСПІЛЬНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА СВЯЩЕНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	153
<i>Трембіцький А.М.</i> ГОСТИННІ ДВОРИ (ЗАЇЗДИ) НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ (в межах сучасної Хмельницької області)	170
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	198
<i>Блажєвич Ю.І.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2015 РОЦІ	198
<i>Бондаренко Г.В.</i> КНИГИ ХМЕЛЬНИЦЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ	215
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	218

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 7

Верстка та друк – ПП Мельник А.А.
Підписано до друку 29.03.2016 р.
Формат 60x84/16, Папір офсетний, Гарнітура Times,
Друк офсетний, Ум. друк. арк. – 12,9.
Наклад. 100 прим. Зам. №56.

ПП Мельник А.А.
м. Хмельницький, вул. Чорновола, 37
Тел./факс: (0382) 74-69-49, 74-32-22

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1942 від 15.09.2008 р.